

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА
ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису
УДК 355.48+316.485.26(477)

ДОЛЖЕНКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

ДИСЕРТАЦІЯ
ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ
ПОЛІТИКИ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Спеціальність 23.00.02 – Політичні інститути і процеси

Подається на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають
посилання на відповідне джерело **Долженко О.О.**

Науковий керівник: **КОРНІЄНКО Валерій Олександрович**, доктор
політичних наук, професор

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	13
1.1. Концептуальне підґрунтя дослідження природи війни у науково-політичному дискурсі	13
1.2. Формування інтегративного патерну «гібридна війна»: теоретичні підходи, структура та критерії	30
Висновки до першого розділу	53
РОЗДІЛ 2. ПРАКСЕОЛОГІЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ	
ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	
ПРОТИ УКРАЇНИ	55
2.1. Експлікація передумов, причин та особливостей гібридної війни Російської Федерації проти України	55
2.2. Технології гібридної війни: міжнародні протистояння та українські реалії	75
2.3. Інформаційно-смысловий чинник гібридної війни	95
Висновки до другого розділу	114
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ МІЛІТАРНИХ ТА КВАЗІДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ	
В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ	117
3.1 Незаконні воєнізовані формування як суб'єкти гібридної війни	117
3.2. Регулярні війська та приватні військові компанії (ПВК) як інструмент силової стратегії гібридної війни	132
3.3 Квazідержавні утворення на окупованих територіях України як «сіра зона» гібридної війни	148
Висновки до третього розділу	167
РОЗДІЛ 4. ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:	
СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ	170
4.1. Національна безпека України як стратегічний напрям протидії	

гібридним загрозам	170
4.2. Заходи унеможливлення терористичної гібридної загрози в Україні	180
4.3. Шляхи нейтралізації російської інфо-гібридної агресії	190
Висновки до четвертого розділу	202
ВИСНОВКИ.....	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	212
ДОДАТКИ.....	242

ВСТУП

Обґрунтування теми дослідження. Важливість пошуку шляхів захисту українського суспільства, з огляду на широкомасштабну військову агресію Російської Федерації проти України, обумовлює теоретичну і практичну актуальність теми дослідження.

Початок ХХІ століття ознаменувався появою феномену, який неможливо однозначно віднести ні до війни, ні до миру. Військова наука визначає це явище як гібридна війна (*англ. hybrid warfare*) – неусталене наукове поняття, що його сьогодні активно використовують політики, політологи, журналісти з кінця ХХ ст. Після анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим у 2014 р. і подальших подій на сході України цей термін отримав більш широке трактування. Його використовують для означення /опису/ т. зв. «кольорових революцій» і до характеристики зовнішньої політики країн світу. Термін «гібридна війна» набув узагальнення для розуміння війни, яка передбачає наявність множинності акторів і розмивання традиційних відмінностей між різними типами збройних конфліктів.

Теоретичні основи та класифікація гібридної війни є предметом наукових досліджень, які проводили такі закордонні вчені: В. Бабалюк, Ф. Гофман, Дж. Гордон, Д. Девіс, Ф. Фесь, Д. Кілкаллен, Д. Ласік, Дж. Маккуен, Дж. Маттіс, Дж. Мацумура, Е. Сімпсон, Р. Уїлкі, Н. Фрейер [229].

В наукових працях українських вчених це явище набуло своєї актуальності після анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією в 2014 р. Дослідженню цієї тематики присвятили свої праці, чи частково її торкалися Н. Авер'янова, Л. Веселова, М. Гетьманчук, О. Гойман, В. Горбулін, А. Дацюк, Р. Додонов, З. Коваль, О. Комарчук, В. Корнієнко, В. Кравченко, О. Кріслата, О. Лазоренко, Т. Лапан, О. Левченко, О. Лещенко, А. Лойшин, Н. Ніколаєнко, Ю. Радковець, І. Рущенко, Л. Смола, Є. Магда,

Б. Парахонський, К. Попович, Г. Почепцов, О. Пошедін, В. Тарасюк, І. Ткач, М. Ткач, М. Требін, І. Феськов, О. Химович, Л. Чекаленко, Н. Черниш, В. Шевчук, Л. Шипілова, Г. Яворська та інші.

Однак, на думку автора, необхідно здійснити наукове впорядкування трактування основних характеристик гібридної війни як модерного типу конфлікту. Потребують більш детального вивчення політичні та правові фактори, що впливають на неї, стратегії, тактики і технологій, що їх використовує Росія у контексті військової агресії проти України. Саме це й визначило актуальність цього наукового дослідження. Враховуючи актуальність і не достатню розробленість проблеми, автор обрав її для дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано в межах комплексної наукової теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входила до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (нині – Українського державного університету імені Михайла Драгоманова), наукового напрямку «Дослідження гуманітарних наук».

Тема кандидатської дисертації затверджена 30 грудня 2015 р. на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол засідання Вченої ради № 9 від 30.12.2015 р.).

Мета і завдання дослідження – з'ясувати вплив і значення феномену «гібридна війна» в умовах сучасного суспільного розвитку, охарактеризувати інноваційні чинники гібридної війни у контексті збройного протистояння Російської Федерації і України.

Досягнення мети дослідження передбачає вирішення таких **завдань**:

– визначити концептуальне підґрунтя природи війни у сучасному науково-політичному дискурсі;

- розкрити сутність феномена «гібридна війна», теоретичні підходи до її вивчення, визначити її ознаки, структуру та критерії;
- дослідити передумови, причини та особливості ведення гібридної війни Росії проти України;
- описати технології ведення РФ гібридної війни в Україні з урахуванням тих, які раніше вже використовували у міжнародних відносинах;
- охарактеризувати роль інформаційних і смислових чинників гібридної війни;
- з'ясувати особливості використання незаконних воєнізованих формувань, регулярних військ та приватних військових компаній у гібридній війні Росії проти України;
- проаналізувати діяльність квазідержавних утворення на окупованих територіях України як «сіру зону» гібридної війни;
- обґрунтувати необхідність зміцнення національної безпеки України як стратегічного напрямку протидії гібридним загрозам;
- схарактеризувати технології запобігання та протидії гібридним загрозам в Україні;
- запропонувати можливі шляхи нейтралізації російської інформаційної гібридної агресії проти України в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є гібридна війна як складне суспільно-політичне, інформаційне явище, що виникає внаслідок суперечок і конфліктів між державами, народами, націями та соціальними групами.

Предмет дослідження – гібридна війна між Російською Федерацією і Україною, інноваційні чинники цієї війни та визначення шляхів її унеможливлення в сучасних умовах.

Методи дослідження. Методологічні засади дисертації зумовлені вибором об'єкта і предмета дослідження, метою і завданнями роботи. У дисертації застосовано міждисциплінарний та політологічний комплекс методологічних підходів, методів і принципів пізнання, які розкривають змістове наповнення, актуальність вивчення феномену «гібридна війна»,

забезпечують єдність гносеологічного, соціально-філософського, його політологічного аналізу.

Системний підхід застосовано з метою концептуалізації феномену «гібридна війна», визначення сукупності акторів, їх завдань та мети, які вони перед ставлять перед собою і реалізують під час її ведення. Системний підхід дозволив комплексно оцінити і проаналізувати сучасну російсько-українську гібридну війну, змодельовати і спрогнозувати перспективи гібридних війн.

Застосування історичного підходу дозволило дослідити еволюцію наукових поглядів та концепцій щодо розуміння феномену «гібридної війни», розвиток наукових підходів в залежності від її історично-політичних і соціокультурних контекстів, характерні патерни сучасної гібридної війни між Росією і Україною.

Порівняльний підхід дав можливість провести історичні паралелі ведення гібридних війн із суспільно-політичною дійсністю, з'ясувати конструктивні параметри ведення конкретної гібридної війни в контексті сумісності політики і моралі, узгодження проголошених цінностей і реальних стратегій.

Ці наукові підходи увиразненні у комплексі загальнофілософських, загальнонаукових, спеціально-наукових методів дослідження. Діалектичний метод дозволив розглянути сутність гібридної війни у сукупності традиційних і нетрадиційних ознак різних типів збройних конфліктів, військових і «неконтактних» методів її ведення; стратегії і тактики військово-нинішнього політичного протистояння між державами та їхніми блоками, неурядовими формуваннями.

Використання індуктивного та дедуктивного методів дозволило визначити низку основних моментів, із урахуванням досвіду ведення конвенційних і неконвенційних військових дій, а також традиційних методів гібридної війни.

Структурно-функціональний метод дозволив конкретизувати об'єкт в цілому, дослідити залежності між його елементами, визначити їхні особливі

функції у сучасних суспільно-політичних умовах. У контексті розуміння гібридної війни – це радикальні зміни у співвідношенні балансу сил на міжнародній арені, хаотизація міжнародних відносин, застосування нових видів озброєння та військових технологій за умов чого сучасна війна набуває всеохоплюючого поширення.

Компаративний метод дозволив уточнити різні напрями та підходи до предмету дослідження в контексті найбільш уразливих сфер життєдіяльності українського суспільства в умовах здійснення Російською Федерацією активних підривних дій. Його застосування пов'язане із розвитком, окрім, військової справи, дипломатії, таємних переговорів.

Застосування психологічного методу сприяло розумінню процесів несвідомого сприйняття громадянами сутності війни через застосування інноваційних форм ведення сучасних війн з метою впливу на управлінську, інформаційно-психологічну сферу і на суспільну свідомість.

Прогностичний метод дозволив запропонувати власну систему основних підходів з протидії російській гібридній агресії з метою завершення існуючого конфлікту і пошуку нових заходів унеможливлення російсько-українського конфлікту в майбутньому.

Виконанню поставлених завдань сприяло використання таких методологічних принципів як об'єктивність та комплексність проведення дослідження сутності гібридної війни.

Елементами емпіричної основи дослідження є аналітичні доповіді, соціологічні опитування, проведені Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та «Ukrainian Sociology Service».

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні комплексного аналізу феномену «гібридної війни» в сучасних умовах. Сформульовано окремі теоретичні положення, що розширили існуючі концепції політичної науки щодо розуміння поняття «гібридна війна». Досліджено академічне і військово-політичне трактування терміну «гібридна

війна», а також практичні проблеми протидії гібридним загрозам в контексті військового протистояння між Україною і Російською Федерацією.

Вперше:

– запропоновано авторське визначення поняття «гібридна війна». На думку автора, це інноваційний тип конфліктності для якого характерне протистояння у військовій, дипломатичній, інформаційній сферах, неформлене у міжнародно-правовому аспекті із комплексним застосуванням військових та невійськових засобів на основі сучасних технологій, деструктивного впливу на державний лад, менталітет і масову свідомість з постійним маніпулюванням політичними та ідеологічними розбіжностями з метою досягнення стратегічних цілей;

– доведено, що у сучасних умовах гібридна війна є частиною загального військово-політичного курсу Російської Федерації як сукупності заздалегідь підготовленого державою комплексу дій, квінтесенцією неконвенційного (асиметричного) протистояння, спрямованого на дистанційний підірив «неконтактними» методами спроможності України до оборони й захисту національних інтересів, примушення її до відмови від державного суверенітету та нав'язування їй вигідної для Росії моделі зовнішньої та внутрішньої політики;

– здійснено авторський підхід до визначення, аналізу та систематизації технологій ведення гібридної війни між Російською Федерацією і Україною. На основі аналізу ведення гібридних війн (Вірменія – Азербайджан (1990), Ліван – Ізраїль (2006); Чечня – Росія (1994–1996; 1999–2009); Російська Федерація – Грузія (2008); Сирія (2011)) доведено, що з розвитком технологій змінилися умови і особливості ведення гібридної війни Росії проти України.

Удосконалено:

– критерії характеристики сучасної гібридної війни: розширення масштабів її поширення шляхом розгортання її в інформаційній, когнітивній соціальній та фізичній сферах; впровадження інноваційних технологій невійськового впливу з метою ураження управлінської, інформаційно-

психологічної сфери та суспільної свідомості противника; перехід конкретної гібридної агресії за межі локальності і периферійності – з опорою на зовнішньополітичні аспекти; початкова пріоритетність інформаційного і економічного тиску на супротивника замість класичних прямих воєнних дій; широке застосування можливостей спецслужб та військ спеціального призначення; масоване використання засобів радіоелектронної боротьби, кібернетичної зброї та інших новітніх високотехнологічних засобів протиборства; штучне створення та пріоритетне використання неурядових організацій та рухів, парамілітарних формувань, «квазідержавних» утворень, як «сірої зони» гібридної війни;

– розуміння стратегії і тактики ведення гібридної війни в контексті військової агресії Російської Федерації проти України як довгостроковий і ретельно розроблений план прихованих дій однієї держави щодо іншої, з метою послаблення її соціально-економічного потенціалу, безпеки, оборони, інформаційно-культурного простору, розбалансування політико-адміністративного управління.

Набуло подальшого розвитку:

– положення про гібридні війни як принципово новий тип конфліктних відносин у сучасному світі шляхом запровадження інноваційних технологій боротьби (технологій соціальної інженерії, кібервійни, інформаційно-психологічного впливу) з метою зміни соціально-політичної реальності;

– розуміння необхідності проведення заходів щодо зміцнення національної безпеки України із використанням досвіду європейських демократичних держав – Франції, Великої Британії, Фінляндії, Польщі, країн Балтії;

– ідея формування стійкого інформаційного концепту, заснованого на українських національних традиційних та європейських ліберальних цінностях, що зробить більш ефективною оборонну стратегію України;

– необхідність посилення профілактичної роботи у політичному, економічному, соціальному та індивідуальному напрямках, а саме: із

нейтралізації передумов, які посилюють загрозу тероризму, коригування, відповідно до ситуації, політико-правового поля; розробка та впровадження у дію економічних програм, спрямованих на боротьбу із злочинністю, покращення якості та підвищення рівня життя населення, попередження шляхів фінансування тероризму; підвищення у населення рівня свідомості, правової та юридичної грамотності.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Використані в роботі підходи та одержані за їх допомогою результати розширили теоретичні положення політичних та суміжних гуманітарних наук щодо осмислення феномену гібридної війни в сучасних міжнародних відносинах. Основні положення дисертації, які узагальнюють емпіричні дані сучасного стану суспільно-політичних процесів в нашій державі, розширюють політологічний дискурс про причини та процеси гібридної війни, визначення основних політичних та правових факторів, що впливають на неї.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, викладені в дисертації, можуть бути використані у науково-дослідницькій діяльності для подальшого вивчення феномена гібридної війни; у навчально-виховному процесі при викладанні курсів з політології, конституційного, інформаційного права та інших суспільних наук.

Апробація результатів дослідження: проведене дослідження має достатній рівень теоретичної та практичної апробації. Його результати обговорювали та були рекомендовані до захисту на спільному засіданні кафедр політології і управління та соціальної філософії та кафедри філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Автор проводив факультативні заняття з «Основ правотворчої діяльності» для студентів та аспірантів гуманітарних спеціальностей. Основні положення дослідження були розглянуті на наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, симпозіумах. Зокрема: на XIX Міжнародній науково-практичній конференції (Харків, 2018 р.); LIІ Науково-технічній конференції підрозділів Вінницького національного технічного

університету (Вінниця, 2023 р.); Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи» (Вінниця, 2023 р.).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано три статті у фахових виданнях; чотири – у виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз наукового цитування; три наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації, та додатково відображають отримані результати.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків до них, списку використаних джерел (281 найменування) та чотирьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, основний зміст роботи викладено на 212 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

1.1. Концептуальне підґрунтя дослідження природи війни у науково-політичному дискурсі

Війна – складне явище, яке виникає у суспільстві внаслідок виникнення суперечностей між противниками, якими найчастіше виступають держави, народи, національності та соціальні групи. Крім того, постійні зміни у світовій військово-політичній ситуації призводять до появи у науково-політичному дискурсі нових понять, дотичних до поняття «війна», які складно піддаються концептуалізації. Природи війни аналізуються в різних контекстах, розглядаючи як інститут, що є визнаний звичаєм чи законом. Безпосередньо військова наука розуміє цей термін як конкретні бойові дії [229]. Подекуди маніпуляція та підміна термінів призводить до формування стану невизначеності в контексті нових викликів та загроз національній безпеці України, особливо в контексті протидії військовій агресії Російської Федерації.

У сучасному світовому науковому дискурсі відсутнє й загальноприйняте трактування терміну «війна», не дивлячись, що цій проблематиці присвячено значну кількість як зарубіжних, так і вітчизняних наукових праць. Це роботи вчених різного періоду: Р. Арона, К. Гаджієва, Г.В.Ф. Гегеля, Ф. Енгельса, К. Клаузевіца, Б. Ліддел-Гарта, Н. Макіавеллі, Х. фон Мольтке, К. Поппера, П.-Ж. Прудона, А. Швейцера та ін. Їх дослідження присвячені переважно методологічним проблемам війни та миру.

Окремо слід виділити публікації філософів, політологів, соціологів Д. Альбертса, О. Бардіна, Зб. Бжезинського, М. Гарєєва, А. Данильяна, А. Дзобаня, П. Круть, В. Мандрагеля, Є. Мануйлова, І. Панаріна, А. Панфілова, А. Папіяна, В. Сліпченка, А. Смілянцева, М. Требіна,

Дж. Фрідмена, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон та ін., в яких здійснюється аналіз сучасних проблем війни та миру останньої чверті ХХ ст. Доволі повну бібліографію досліджень із вказаної проблематики можна знайти в огляді Дж. Леві [250], а також в оглядах і колективних монографіях: «Theories of War and Peace» за редакцією М. Брауна [251]; Дж. Вакеса [279]; Дж. Леві і В. Томпсона [250] та ін.

Розуміння сутності війни та самого поняття «війна», насамперед, корелюється історичною змінністю самого цього феномену. Разом з тим, варто наголосити, що поза політичною складовою, війна – лише акт насилля. За словами Т. Андрієвського, саме політична складова – політична воля, політичні інтереси, політичні цілі – формують ціль війни – примусити супротивника підкоритися волі переможця [5, с. 32]. В якості точки відліку будемо послуговуватися визначенням поняття «війна», що його подає вітчизняний дослідник Р. Пілявець в Енциклопедії сучасної України Інституту енциклопедичних досліджень НАН України: це «соціально-політичне явище, що являє собою одну з форм розв'язування засобами збройного насильства суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, національних, територіальних, релігійних та інших суперечностей між державами, народами, націями, класами, соціальними групами. Війна є продовженням політики насильницькими засобами і пов'язана зі зміною відносин між суб'єктами політики» [139].

У міжнародному праві поряд з поняттям «війни» застосовують поняття «збройний конфлікт», який на думку німецького соціолога і філософа Г. Зіммеля, слугує укріпленням системи до досягнення її єдності, навіть з огляду на те, що одна із конфлікуючих сторін може бути навіть знищеною. Попри можливість такого результату Г. Зіммель вважав наявність самого конфлікту явищем позитивним, оскільки за своєю суттю він представляє основну рушійну силу суспільного розвитку. Але термін «війна» щодо конфліктів застосовують лише в тому випадку, якщо вони ініційовані та проводяться відповідно до суспільно визнаних форм [5, с. 32].

Ретроспективний підхід до аналізу розвитку стародавніх цивілізацій надає можливість констатувати постійне існування військових конфліктів. За словами Н. Фурсіни, – із самого початку історії люди вели війну. Першим збройним конфліктом *homo sapiens* в історії був геноцид з систематичним винищенням неандертальців. А за 5,6 тис. р. (з 3600 р. до н. е.) на Землі відбулося близько 15 тис. військових конфліктів, в яких загинуло приблизно 3,5 млрд чоловік [193, с. 86].

Вже мислителі Античності, Середньовіччя, Відродження, Нового часу намагалися визначити діалектичний взаємозв'язок між миром і війною. Але й на ранніх етапах розвитку людства міфологічна свідомість людини вимагала пояснення цих феноменів. Найбільш доступним його поясненням було існування богів, які персонально відповідали за війну. Наприклад, Енліль у Стародавньому Шумері, – бог вітру, який намагався за допомогою потопу занапастити людей. Або Сет у Стародавньому Єгипті, який убив бога життя Осіріса і в такий спосіб нашкодив людству. У асирійців з'являється Нінурта, у жителів Карфагена – Молох, у вавилонян – Нергал, у жителів Урарту – Хутуїні, у греків – Арес, у римлян – Марс, у індусів – Індра, у скандинавів – Тор, у слов'ян – Перун, у японців у синтоїзмі – Хатіман. Причому, для цих богів війна стає якщо не єдиним, то однозначно головним сенсом їх існування.

У єгиптян війни були пов'язані із богом Анхуру, основною стихією якого було полювання, і богинею Сехмет, що «відповідала» за спеку. І лише на пізніх етапах існування давньоєгипетської цивілізації з'являється бог Монту, як «повноцінне» втілення війни.

У китайській міфології – це бог Гуанді, до царини дій якого входила війна. У той же час конфуціанство і даосизм виступають як миролюбні концепції, що розглядали війну як зло. Легізм, навпаки, представляє війну джерелом існування сильної держави. Важливим документом Стародавнього Китаю є трактат про військове мистецтво, названий на ім'я його автора – «Сунь-цзи». Основну увагу тут приділено організації армії та веденню бойових дій, а також дається оцінка війни. Сунь-цзи (544–496 рр. до н.е.)

однак не вважав війну найкращим способом розв'язання міждержавних суперечок.

Проблеми військової організації розглядалися й в філософсько-політичній літературі Стародавньої Індії. Так, у трактаті про державний устрій брахмана Чанакья (IV ст. до н. е.) висловлювалась думка про армію як знаряддя здійснення політики. У давньоіндійських «Законах Ману» висувалась ідея щодо необхідності армії як засобу придушення незадоволених політикою держави, обґрунтовувалась роль підготовки військ і їх постачання, місце і значення полководця як керівника армії тощо.

Щодо античної філософії, то стародавні греки виділяли Ареса, якого розглядали як бога війни. Крім того, походження війн елліни пов'язували із такими богинями як Нюкта (богиня ночі та дисгармонії) та Ериїда (богиня розбрату). За грецькою міфологією остання за допомогою «золотого яблука», на якому було написано «найчарівніший», спровокувала конфліктну ситуацію між Герою, що була дружиною Зевса, Афіною, яка ототожнювали з собою мудрість та справедливість, й Афродітою – богинею любові й краси. Кожна з них бажала отримати це яблуко з рук Париса – юного царевича із Трої. Афродіта перемогла в цьому змаганні, підступно пообіцявши Парису любов Єлени (яку він украв у її чоловіка Менелая). Це, власно, й стало початком Троянської війни. Афіна асоціювалася із досягненням перемоги та військовою хитрістю. Така різноманітна «спеціалізація» богів говорить про те, що війна як соціальний феномен уявлялася греками складним та неоднозначним явищем.

Давньогрецькі філософи вбачали причину війни у логіці космосу. Геракліт Ефеський (540–480 рр. до н. е.) вважав, що божественний логос поєднує у собі протилежності війни та миру. Фалес взагалі бачив причину війни у її фатальній потребі для людства.

На думку Піфагора (570–490 рр. до н. е.), війна є одночасно і наслідком, і причиною порушення космічної гармонії, а миру можна досягти «розсудливою помірністю». Софісти (5–4 ст. до н. е.) також не були єдині у розумінні війни. Протагор і Критій вважали, що у додержавний період люди

постійно воювали, а мир встановлювався лише завдяки зростанню освіченості людей. Антифонт і Гіппій, навпаки, були впевнені, що первісне становище людей було мирним, а війни з'явилися лише з появою державних законів. Спільним для софістів був заклик до загальногрецького миру між полісами.

Класична давньогрецька філософія також значної уваги приділяла проблемам війни і миру. За Сократом (469–399 рр. до н. е.) основними причинами воєн були недосконалість природи людини, відсутність належного знання у людей про добро і зло, порушення законів в державі приватними особами. І Платон (427–348 рр. до н. е.), і Аристотель (384–322 рр. до н. е.) вбачали головні причини воєн у псуванні людської природи та у приватній власності. На їх думку, війна підпорядкована політиці, але перший вважав, що вона виникла з полювання, а другий вважав полювання різновидом війни. На думку Епікура (341–270 рр. до н. е.), мир можливий виключно у тому випадку, якщо люди перестануть шкодити один одному. Діоген (412–323 рр. до н. е.), називаючи війну «божевіллям», закликав до миру.

Римський період в античній філософії особливо відрізняється інтересом до проблем миру і війни, обґрунтуванням необхідності мати сильно і дієздатну армію. Це було абсолютно об'єктивно з огляду на те, що Римська держава постійно знаходилися в стані війни із різними народами, створюючи власну імперію. Давньоримський поет і філософ Тіт Лукрецій Кар (бл. 99-95–55 до н. е.) вважав, що війнами люди розплачуються за свої досягнення у матеріальному виробництві та культурі. Вони розв'язують війни через прагнення до багатства і влади. Існування армії, як структурного органу держави, він пояснював об'єднанням людей у суспільство, яке виникло як результат угоди між ним і державою. Римські філософи та історики Стародавнього Риму розглядали армію з ідеологічних позицій, обґрунтовували класові інтереси, виправдовували загарбницьку політику рабовласницького держави. Цікавим є трактат Ф. Веґеція, римського військового історика і теоретика кінця IV–початку V ст. У 390-410 рр. – «Короткий виклад військових справ» у 4 книгах про військово мистецтво Риму. У праці

викладена система бойової підготовки, організація, озброєння, бойові порядки та тактичні прийоми, а також правила ведення війни, оборони та облоги фортець та морського бою тощо.

Давньоримський політичний діяч Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) розглядав війну як вічне явище, що породжується людською жадібністю, честолюбством, жагою слави. Він увів поняття «справедлива війна». Цицерон засуджував громадянські війни, оскільки вважав, що у них немає переможців.

Вагомий внесок у розвиток міжнародного права про мир та війну належить римським юристам II – III ст. Гаю, Павлу, Папіану, Ульпіну, чії погляди привели до впорядкування та гуманізації міжнародних відносин.

Найбільш відомі мислителі середньовіччя дотримувалися переважно пацифістських поглядів. Наприклад, Тертуліан (бл. 155/165–220/240 рр.) та Оріген (бл. 185–254 рр.) виступали за повне скасування війни та військової служби. Вони вважали, що головним завданням християнина є не опір зовнішньому злу, а внутрішня особистісна духовна боротьба. Проте у період патристики спостерігалось деяке переосмислення пацифізму і створення вчення про «справедливу» війну.

Одним з перших отців церкви, що виправдали війну був міланський єпископ св. Амвросій (бл. 340 – 397 рр.), який вважав, що розподіл світу на Град Божий і Град Земної ділить війни на справедливі та несправедливі. Перші ведуться в ім'я добра, любові до Бога і презирства до себе, другі – в ім'я любові до себе та презирства до Бога. Тому тут пацифізм засуджувався як спроба ухиляння від дарованої Богом свободи вибору: якщо людина самоусувається від вибору між добром і злом, то цим стає на шлях зла [91].

Представники схоластики здійснили перехід від теорії справедливої війни до теорії священної війни. Теорію священної війни розробляв засновник ордена тамплієрів Бернар Клервоський (1090–1153 рр.) Вона ґрунтувалася на розподілі світу на дві області: «область миру», до якої належали християнські країни, та «область війни», до якої належали язичники та мусульмани. Вважалось, що ведення бойових дій є найсправедливішим діянням, яке

здійснюється від імені Бога і є священним. Подібні думки ми спостерігаємо у католицького теолога Томи Аквінського (1225–1274 рр.) Він вважав, що саме у справедливій війні є прояв любові до Бога. Така війна може бути засобом досягнення справедливого миру або засобом виправлення несправедливого. Увесь процес історичного розвитку церква уявила як безперервну боротьбу божественної монархії проти бісівського царства. Тому католицизм середніх віків знав три можливих ставлення до людства: месіанська проповідь, прокльон і хрестовий похід [90].

В епоху Відродження проблема війни і миру також привертала увагу мислителів. Головна причина війни, на думку Данте Аліг'єрі (1265–1321 рр.) – жадібність, яка є породженням роздробленості світу на різні держави. Цей стан людства, на його думку, розпочався із будівництва Вавилонської вежі, що закінчився змішуванням мов. Єдиною допустимою формою політичного існування людства Данте вважав єдину світську всесвітню імперію, яка спроможна встановити мир й поєднати у собі правду, справедливість і законність. Мислитель звинувачує в розв'язуванні воєн можновладців, їх ненависть, зарозумілість. Але пацифізм Данте не був безмежним – він не сприймав мир, що приносив тиран.

Однозначно засуджував війни, особливо громадянські, Франческо Петрарка (1304–1374 рр.), вважаючи, що у них переможців не може бути. Мислитель скептично ставився до військового стану, вважаючи лицарів винними у внутрішньодержавних чварах. Послідовним супротивником релігійних воєн виступав Микола Кузанський (1401–1464 рр.). Вважаючи, що релігія єдина, а різняться лише обряди, мислитель наполягав на припиненні ворожнечі між віруючими.

Еразм Роттердамський (1466– 1536 рр.), відомий своєю пацифістською позицією, не сприймав війну в жодному її вигляді. Головними причинами воєн він вважав марнославство правителів та нездатність церкви утримувати християн від насильства. Відомий діяч Реформації Жан Кальвін (1509–1564 рр.) вважав ті війни законними, які ведуться заради придушення

антиурядового заколоту чи проти вторгнення ворога. Але навіть у цих випадках, на його думку, головною метою війни є досягнення миру.

Рішучим противником війни був представник утопічного соціалізму Томас Мор (1478–1535 рр.), сповідуючи принцип: «поганий світ краще за хорошу війну». Проте він вважав, що народ повинен захищати власну країну, причому підтримував використання військових хитрощів, заради врятування життя багатьох людей.

Інший знаковий італійський мислитель епохи Відродження – Ніколо Макіавеллі (1469–1527 рр.). Його творчість суттєво вплинула на формування політичної думки, методи управління державою, який виступав затятим прихильником сильної державної влади. З іншого боку, цинізм Макіавеллі у поглядах на війну продовжує плекати світоглядні позиції багатьох політиків і в сучасну епоху. Макіавеллі вважав, що краще нападати, ніж оборонятися, оскільки військово щастя найчастіше виявляється на боці прихильників першого варіанту дій. Разом із тим, він усіяко ганьбив найману армію, вказуючи на її ненадійність.

Противником війни був Мішень Монтень (1533–1592 рр.), вважаючи проте, що немає справи найважливішої, аніж захист батьківщини. Особливу увагу Монтень приділяє поняттю військової доблесті, яку він розумів як силу духу, яка виявляється у подоланні перешкод. Доблесний воїн не може дозволити собі жорстокість щодо військовополонених. Висновок Монтея набагато глибший: справжня звитяга здатна виявлятися і в мирній буденності.

Новий час сформував основні конструкти західної парадигми війни і миру. В цей період з'явилася доволі чітка теорія К. Клаузевіця (1780–1831 рр.) – пруського воєначальника та військового теоретика. У своєму трактаті «Про війну» (1816 р.) він аналізує основні принципи та закономірності війни, розуміючи її як «акт насильства, до якого вдаються з метою нав'язати супротивникові свою волю», а також як «продовження політики іншими засобами». Природа (суть) війни – це «сукупність насильства, ненависті та

ворожнечі». К. Клаузевіц називає війну «хамелеоном, який у кожному конкретному випадку змінює свою природу».

Однак неправильно вважати, що у його розумінні війна змінює свою природу саме із розвитком людської цивілізації. К. Клаузевіц вважає, що під впливом соціальних змін, трансформації політичних відносин, технологічного процесу змінюється лише зовнішній вигляд війни. Але природа війни при цьому лишається незмінною, оскільки насильство, ненависть і ворожнеча присутні в усіх історичних формаціях, а «зростання культури анітрохи не паралізує і не заперечує прагнення, що лежить в самому понятті війни – намагання винищити противника» [215, с. 20].

Таким чином, концепція К. Клаузевіца претендує на роль універсальної, здатної пояснити природу будь-якої війни, збройного конфлікту. Важливе значення для розуміння війни як сфери невизначеного і недостовірного має поняття, що його увів К. Клаузевіц – «тертя війни». У своїх працях він наголошував, що «тертя – це єдине поняття, яке, загалом, відрізняє дійсну війну від війни паперової». Для традиційної війни К. Клаузевіца виділяє сім джерел «загального тертя»: небезпека; фізична напруга; невизначеності та недостовірність інформації, на основі якої приймають рішення; випадкові події, які неможливо передбачити; фізичні та політичні обмеження у використанні сили; непередбачуваність, що є наслідком взаємодії із противником; розриви між причинами та наслідками війни [215, с. 104]. В результаті тертя здавалося б незначні явища і факти, що відбуваються на тактичному рівні, одержують міць і здатність стратегічного каталізатора, здатного впливати на перебіг усієї військової кампанії. К. Клаузевіц говорив про каскадні механізми посилення, які дозволяють малим подіям запускати абсолютно несподівані та непередбачувані процеси, що не піддаються кількісній оцінці в межах будь-якої теорії [213]. Власне це є суттєвими ознаками так званої «гібридної війни», про суть якої йтиметься нижче.

Початок індустріальної епохи висунув на перше місце в західній соціально-філософській парадигмі ідеологію мілітаризму, що було пов'язано

із первинним нагромадженням капіталу передусім за рахунок колоніальних та інших загарбницьких воєн. У цей період формуються перші систематизовані концепції суті та історичної ролі воєн (соціологічні, біологічні, расистські, теологічні тощо) [157].

Еволюцію поглядів на процес виникнення війн наведено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Еволюція поглядів на процес виникнення війн*

Концепції виникнення війни	Зміст
«Природного детермінізму» (Р. МакДугал, Дж. Баейян, Дж. Доллард)	Геополітичні теорії: «брак» території, «безпека природних кордонів». Неомальтузіанські теорії: «демографічний вибух»
Соціального детермінізму» (С. Дяоли, Д. Дуглас, Р. Пайлс, М. Тейлор, Г. Моргентау, А. Швезентер, У. Уїтворт)	Теорія насильства: війна як засіб насильства, що внутрішньо притаманне суспільству. Соціально-історичні теорії: війна це вічний кругообіг, мир – явище тимчасове. Соціально-політичні теорії: абсолютна роль політики, ідеології, соціальних інститутів у виникненні кризових ситуацій, які призводять до війни. Теорія «політичного реалізму»: боротьба будь-якими засобами за владу
«Військового чи військово-технічного детермінізму» (Г. Каї, Т. Шеллінг, Ж. Еллюль)	Теорія «військово-технічного детермінізму»: військова машина противника змушує підвищувати військову потужність, що у підсумку призводить до війни. Теорія «військово-технічного песимізму»: нарощування військової сили спричиняє війну
Плюралістичні концепції (Ю. Лідер, М. Хаас)	Війна виникає внаслідок більшої кількості чинників

* Складено автором.

Сучасні війни фахівці досліджують в контексті більш ширшого поняття – «збройний конфлікт» (armed conflict) з урахуванням таких обов'язкових складових як наявність організованих озброєних контингентів та залученість до бойових дій певної інтенсивності [227]. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, щорічно на планеті фіксують понад 30 збройних конфліктів, які призводять до загибелі понад 1000 осіб щороку [185, с. 113]. Лише за останнє десятиріччя ХХ ст. на Землі збройні конфлікти торкнулися 80 країн на всіх континентах та забрали життя майже 6 млн. осіб. [61, с. 4].

Таким чином, представники різних філософських шкіл і напрямків бачать причини воєн по-різному – в економіці, політиці, психології людей, у нестачі життєвого простору, ресурсів, сировини. Всі ці погляди відіграють важливу роль у формуванні концепцій причин воєн.

Важливою для практичного розуміння слід вважати категорію «джерело війни». Сьогодні найчастіше йдеться про її використання як синоніму причини при пошуку винуватців розв'язання війни. Джерело воєн не слід відрізняти від її причини. Категорія «джерело» акцентує увагу на сутності предмета або явища, їх походження, тобто про появу вперше як такого. Категорію «причина» слід розуміти як виникнення конкретного виду (різновиду) даного явища в кожному конкретному випадку. Разом з тим «джерело» і «причина» – діалектично взаємопов'язані поняття. Вони є складовими єдиного загального механізму причинно-наслідкових зв'язків.

Аналіз суперечностей дозволяє комплексно підійти до виявлення джерел і причин воєн. Протиріччя розглядають зазвичай в філософських концепціях як джерела, внутрішні імпульси, рушійні початку будь-якого розвитку. Г. Гегель саме протиріччя вважав першоосновою будь-якого розвитку. Протиріччя виступає джерелом виникнення і розвитку явищ об'єктивної дійсності, виключаючи війни як соціальну реальність.

Принциповими відмінностями між джерелом і причиною слід вважати:

а) джерело завжди передує причині;

б) джерело пов'язане з сутністю речі, а причина – з її змістом (джерело призводить до появи необхідних властивостей і зв'язків, а причина лише видозмінює все властивості і зв'язку, в тому числі і суттєві, не усуваючи, однак, останні);

в) дія причин пов'язана зі зміною кількості, а джерело породжує нову якість;

г) з'явившись, джерело існує постійно разом із предметом або явищем (поки є джерело – є і предмет), а причина може бути відсутньою (якщо немає зміни і розвитку предмета або в певних умовах появи предмета не відбувається, хоча в принципі воно не виключено);

д) дія джерела менше залежить від конкретних умов, ніж дія причин. Однак джерело і причина мають відносний характер: одне й те саме явище може бути одночасно причиною зміни і розвитку одного предмета або явища і джерелом іншого.

Виникнення джерела воєн необхідно розглядати як наслідок всієї системи суспільних відносин. Основними поняттями, що розкривають механізм виникнення воєн, є: протиріччя, джерела, причини, передумови; приводи; умови, рушійні сили; винуватці. Джерело воєн реалізує свою сутність лише через окремих людей або їх групи. Тобто, джерело воєн може бути виявлене лише в діях і вчинках людей, в діяльності соціальних спільнот та інститутів, в зв'язках і відносинах, які склалися в суспільстві.

Саме діяльність людей в різних її проявах і відносини в житті громади генерують причини конкретних воєн. Якщо є джерело воєн, отже, є і небезпека (можливість) виникнення (розв'язання) війни. Однак в конкретний момент часу може і не бути безпосередніх причин і умов для війни, тобто принципова можливість війни ще не означає фактичної (дійсної) її появи (початку) в будь-який конкретний момент часу.

Джерелом воєн можна розглядати об'єктивно існуючі, постійні, найбільш суттєві протиріччя, що лежать в самій природі роз'єднаності людства (насамперед, економічної), здатні за певних умов генерувати

причини, що безпосередньо породжують війни і збройні конфлікти. В цьому випадку соціальні, політичні та ідеологічні суперечності також важливі при аналізі процесу виникнення війни, але вони вторинні і породжені дією джерела війни. Вони «лише» виступають як збудники конкретних воєн, коли для цього вже є принципова причина, що виникає в результаті наявності загального джерела воєн.

Окремі автори вважають, що джерелом війни є суперечності всередині самої людини, що характеризує двоїсту природу явища. Саме це непереборне, об'єктивно існуюче протиріччя між індивідуальним і колективним в людині (у більш широкому плані – між біологічним і соціальним в ній) постійно генерує війну. І. Кант цю суперечність називав абсолютною суперечністю людського життя, яку не можна усунути і яка є найважливішим імпульсом розвитку людини і суспільства. Це спочатку привело до скорочення збройних конфліктів в первісному суспільстві (перевага колективного, соціального), а потім – до формування класового суспільства і появи воєн, характерних для цієї епохи (перевага індивідуального, біологічного). Суперечливі потреби різних роз'єднаних груп людства (племен, класів, шарів) генерують війну взагалі та є головною причиною виникнення сучасної війни.

Виникає протиріччя між цими групами, яке не може бути розв'язане без застосування насильства. Все це ускладнено тим, що потреби з плином часу зростають, а ресурси зменшуються. Джерело війни (як і джерело взагалі) безпосередньо пов'язане з її сутністю, а причини – з конкретним змістом і конкретними типами, видами і різновидами воєн.

Війну можна розглядати як: 1) засіб, що використовують політики для досягнення своїх цілей; 2) збройну боротьбу двох і більше соціальних суб'єктів, які чинять опір; 3) певний стан суспільства в усіх його вимірах, яке характеризується домінантою збройного насильства і відповідних йому способів і засобів. Війна і процес її виникнення, як мінімум підпорядковані дії закономірностей політики, збройної боротьби і суспільства в їх взаємозв'язку і взаємозалежності. Наведемо основні ознаки війни, які пояснюють її зміст:

1. Війна – широкомасштабне застосування збройного насильства в політичних цілях, пов'язане з переведенням економіки і всього життя суспільства на військовий лад, широкою мобілізацією населення до збройних сил, розгортанням і приведенням в повну бойову готовність усіх їх угруповань, та юридичним актом оголошення стану війни главами держав і законодавчими органами влади.

2. Війна – це особливий конфліктний стан суспільства, суперечливі суспільні відносини, у яких політичні цілі держав, народів і окремих соціальних верств і спільнот досягають активною протидією із широким застосуванням засобів збройного насильства.

3. Війна – це форма соціального насильства, що її реалізують в діяльності держав і соціальних спільнот.

Для розуміння сутності війни необхідно враховувати також такі її ознаки:

- а) війна – соціальне явище, специфічна соціальна реальність;
- б) наявність не менше двох суб'єктів з протилежними цілями і завданнями, а також нестача певних ресурсів для досягнення поставлених цілей;
- в) наявність засобів збройного насильства, можливість і готовність їх застосувати для досягнень цілей і вирішення завдань суб'єктів (держав, соціальних спільнот);
- г) масове і широкомасштабне застосування засобів озброєного насильства;
- д) активна протидія суб'єктів один одному;
- е) юридичний акт оголошення стану війни главами держав і законодавчими органами влади.

Міжнародно-правові акти ХХ ст. та науковці прагнули довести істотну різницю між поняттями «війна» і «збройний конфлікт». Вперше термін «війна» та «право на війну» з'явився у Гаазьких конвенціях 1907 р., пізніше у 1925 р. Женевський протокол заборонив застосування на війні задушливих,

отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів у наземних та морських операціях.

У 1949 р. Женевська конвенція використовувала термін «міжнародний збройний конфлікт» (ст. 2) і «неміжнародний збройний конфлікт» (ст. 3). З цього періоду у міжнародному та гуманітарному праві стали використовувати термін «збройний конфлікт», а ні «війна». Це пов'язано зі змінами політичних та ідеологічних обставин у світі, переміщення акцентів у цих поняттях та заборонаю використання терміну «війна» у вирішенні проблем, які виникають між країнами. Слід визначити різницю між збройним конфліктом та війною, відмінності можуть бути лише у трактуванні з позиції права. На нашу думку, поняття «збройний конфлікт» є більш ширшим, до якого входить і поняття «війна».

З правової позиції для війни характерні такі ознаки:

1) наявність спеціального правового режиму, який обмежую права та свободи громадян (заборона виїзду з території країни, наявність комендантської години);

2) офіційне розірвання дипломатичних відносин, а також політичних двосторонніх договорів між країнами, які оголосили війну один одному;

3) закріплення оголошення війни у офіційних документах. У відповідності до цих ознак, війна це озброєна боротьба між державами, народами, яка починається з офіційного оголошення у формі акту про початок війни. Хоча останнє не завжди має місце у міжнародній практиці.

Згідно до норм міжнародного права війна може виникнути:

– між двома державами;

– між двома групами держав (Перша світова війна між Антантою та Четверним союзом);

– між державою та групою держав (Кримська війна між Росією та союзниками Османської імперії).

Хоча за нормами міжнародного права після 1945 р., офіційний факт оголошення війни не є визначальним для визнання того, що війна або

збройний конфлікт існують *de jure*. У Хартії ООН нічого не сказано про суттєвість факту оголошення війни для міжнародного права. У статті 2- й Женевських конвенцій 1949 р. стверджується, що їхні положення застосовують в усіх випадках збройних конфліктів, а не тільки у випадках війн, які було формально оголошено.

У табл. 1.2 наведено еволюцію так званих «старих» війн.

Таблиця 1.2

Еволюція «старих» війн*

XVII-XVIII ст.	XIX ст.	I пол. XX ст.	II пол. XX ст.
Тип політичного устрою			
Абсолютистська держава	Національна держава	Коаліції держав; багатонаціональні держави; імперії	Блоки
Цілі війни			
Державні інтереси; династичний конфлікт; консолідація кордонів	Національний конфлікт	Національний та ідеологічний конфлікт	Ідеологічний конфлікт
Тип армії			
Наймана / професійна	Професійна / Військова повинність	Масові армії	Військово-наукова еліта / професійні армії
Військова техніка			
Використання вогнепальної зброї, оборонні маневри, облоги	Залізні дороги і телеграф, швидка мобілізація	Масована вогнева міць; танки і літаки	Ядерна зброя
Військова економіка			
Регулярне оподаткуванням і позики	Розширення адміністрації і бюрократії	Мобілізаційна економіка	Військово-промисловий комплекс

* *Складено за:* Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / М. Калдор, пер. с англ. А.Апполонова, М. Дондуковского; ред. перевода А. Смирнов, В. Софронов. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2015. С. 55.

Починаючи із кінця ХХ ст. виникає гостра необхідність змін класичного розуміння «війна» на нове явище, яке з точки зору законодавства суб'єктів її участі не визначено. До цього прийнято було вважати що так званою «правильною» війною може бути лише війна оголошено одним із суб'єктів. Натомість війна яка не є оголошеною не відповідає загальноприйнятим уявленням щодо неї.

Посилені взаємовплив і взаємозалежність національних економік у рамках процесів глобалізації наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. призвели до того, що іррегулярна агресія стала значно ефективнішою з метою політичного тиску на країну-опонента, ніж регулярна («гаряча» війна), призводячи до значних втрат противника при продуманому та системному підході до вибору її стратегії та тактики.

Отже, у сучасній літературі існують різні визначення проблемного поля, пов'язаного із феноменом війни. До загальних законів теорії війни належать закони виникнення, перебігу та результати війни в цілому (системні закони) і закони збройної та інших видів боротьби у війні як її відносно самостійні частини.

Загалом, слід доєднатися до думки фахівців, що усі існуючі концепції сучасних воєн варто розділити на три основні підходи:

1) науково-теоретичні, що визначають специфіку сучасних воєн та збройних конфліктів унаслідок появи нових акторів (дійових осіб, суб'єктів), а також трансформації запланованих цілей під час збройного протистояння;

2) військово-практичні, що визначають сучасну специфіку воєн появою нових засобів збройного протистояння;

3) концепції, у яких як домінуюча ознака сучасних воєн та збройних конфліктів виділяють появу нових методів збройного протистояння.

Тим не менш, зміни форм та методів ведення війни не призвели до зміни суті війни, її природи. Відповідно, концепції сучасних форм і методів ведення воєн є спробами описати зміни, що вже відбулися, систематизувати їх,

передбачити подальший розвиток цих змін і визначити як національним державам необхідно діяти в умовах, що склалися.

Слід зазначити, що до загальних властивостей законів війни належать їхня рухливість та історичний характер. Це виражено насамперед у тому, що одні з них виникають, а інші припиняють свою дію; у зміні тенденцій, які діють у війні та збройній боротьбі; у кількісно-якісному застосуванні бойової (військової) міці ворогуючих сторін, що наочно виявилось в трансформації характеру збройної боротьби, спричиненій появою концепції «гібридної війни».

1.2. Формування інтегративного патерну «гібридна війна»: теоретичні підходи, структура та критерії

Дискусії щодо характеру сучасних воєн відбувались у рамках концепції війни К. Клаузевіца. Їх активно вели між собою закордонні і вітчизняні науковці. Відмінною рисою цих дискусій стала участь як військових, так і цивільних спеціалістів. Приводом для них стало те, що в ХХІ ст. війна набула нових рис.

У 1989 р. В. Лінд, директор Американського консервативного центру громадського транспорту, та його співавтори розробили концепцію «воєн четвертого покоління». На тлі швидкого розвитку військової техніки (поява високоточної зброї, безпілотних літальних апаратів, появи концепцій інформаційних воєн, кібервійн та ін.), зниження ймовірності великомасштабних бойових дій, дослідники відзначали, що в сучасних конфліктах немає фронту і тилу в класичному розумінні, що внутрішні конфлікти легко переростають у міжнародні, а також вказували на хиткість меж між бойовими, миротворчими, гуманітарними й контртерористичними операціями. В цілому на практиці військових дій можна спостерігати, що протягом історії війн невійськова, несилова складова воєн поступово посилювалась, тоді як власне військова (відкрите збройне зіткнення країн) –

навпаки, скорочувалась. Протистояння між державами все більше набуває форм несилової війни – інформаційної, пропагандистської, культурно-цивілізаційної тощо.

Під впливом цих подій у науковому співтоваристві набула поширення думка, що концепція К. Клаузевіца застаріла. Х'ю Стречан та Андреас Херберг-Роте, автори книги «Клаузевіц у двадцять першому столітті», відзначають, що особливо яскраво критика Клаузевіца особливо зросла після подій 11 вересня 2001 р., а також після вторгнення американців до Іраку (2003 р.) [225]. За словами дослідника з Військового коледжу армії США в Карлайлі Антуліо Дж. Ечеварріа, – «сьогодні світ знаходиться не в пост-клаузевіцькому (postClausewitzean) періоді, а в періоді пост-нових війн (post new war)» [259]. Основний напрямок критики ґрунтувався на твердженні, що в епоху постмодерну масові армії відходять у минуле, а пріоритет віддають компактним збройним силам, які у будь-який момент можуть бути перекинуті у будь-яку точку земної кулі для виконання різноманітних за складністю завдань. Як висновок, необхідність створення «пост-клаузевіціанських» військових стратегій. Такої позиції дотримуються П. Бойер, Р. Вуд, Е. Луттвак [254].

Ідеї про занепад традиційної війни дотримується у своїй праці М. Кревельда «Трансформація війни». Він вважає, що війни формату «держава проти держави», «армія проти армії» йдуть у минуле, а разом з ними йде в минуле «трійця» Клаузевіца: уряд, армія, народ. На думку М. Кревельда, у майбутньому війни будуть вести не армії, а групи, які ми сьогодні називаємо терористами, але які, безсумнівно, придумують собі прийнятні офіційні титули. Також М. Кревельд зазначає, що війна стає культурно обумовленим видом людської діяльності, своєрідною формою існування людського суспільства, і, відповідно, не засобом політики, а метою існування [222]. Серед нових форм воєн можна назвати:

1) іррегулярна війна (irregular warfare) – цей доволі широкий термін був уведений в обіг під час операцій «Свобода Іраку», «Незламна свобода». Згідно

визначенню, іррегулярна війна – це насильницька боротьба між державою та недержавними акторами за легітимність та вплив на населення [225];

2) інформаційна війна (information warfare) – це протиборство в інформаційному середовищі та засобах масової інформації для досягнення різних політичних цілей, односторонніх переваг щодо збору, обробки та використання інформації на полі бою [219];

3) мережецентрична війна (network-centric warfare) – її суть полягає в тому, що оснащення збройних сил сучасною технікою забезпечує швидкий обмін інформацією, підвищує якість інформації, обізнаність, ефективність. Ситуаційна поінформованість дозволяє забезпечувати необхідну співпрацю, стійкість та швидкість передачі команд, що значно підвищує ефективність виконання бойового завдання [216];

4) кібервійна (cyberwarfare) – протиборство в кібернетичному просторі, спрямоване на дестабілізацію комп'ютерних систем противника [220];

5) «асиметрична війна» (asymmetric warfare) конфлікт, в яких сильна держава зазнає поразки від слабшого противника, іншими словами, конфлікти, в яких перевага у військовій силі не гарантує перемогу. Це використання своїх слабкостей проти сильних сторін противника за допомогою нетрадиційних методів, які значно відрізняються від звичайних методів [256];

6) «розмита війна» (diffused warfare) – одна з найвідоміших ізраїльських концепцій, згідно з якою держави, беручи участь в асиметричних конфліктах проти недержавних акторів, повинні застосовувати переважно високоточну зброю, вносячи до лав противника дезорганізацію, хаос [238];

7) «необмежена війна» (Unrestricted war) – китайська концепція ведення війни, згідно з якою можна здобути перемогу над противником, який має перевагу у військово-технічній сфері за допомогою застосування «альтернативних методів атаки» [253]. Перелік цих воєн майбутнього не вичерпує усього списку, але їх слід вважати найбільш мейнстримними сьогодні. Їх концепції активно обговорюють на численних наукових конференціях.

У 2000-х рр. звичайним способом визначення сучасної війни стало використання терміну «гібридна (hybrid, з англ. – «змішаний»), що позначає сукупність неоднорідних елементів»). Зокрема, через витонченість і смертоносність недержавних акторів, що застосовують насильство, і зростаючий потенціал кібер-війни. Однак, поки що відсутня спільна думка, що це обов'язково є новою формою війни. До того ж військові дії можуть взагалі не відбуватися, і гібридна війна може відбуватися у мирний час [36].

На початку тисячоліття почала формуватися концепція цієї «нової війни» (М. Кревельд (2005 р.), М. Калдор (2015 р.). М. Хардт й А. Негрі (2016 р.) вже чітко акцентують, що гібридна війна є засобом існування нового глобального імперського порядку.

Концептуальним обґрунтуванням нового типу війни протягом ХХІ ст. займалися, насамперед, американські військові теоретики Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілкален, Дж. Маккуен, Дж. Маттіс, Дж. Мацумура, У. Немет [260], Є.Сімпсон, Р. Уїлкі, Н. Фрейер, норвезький фахівець Г. Карлсен, нідерландський – Ф. Каппен та ін. Саме Г. Карлсену та Ф. Каппену належить особлива заслуга в розробці теоретичних основ формування ознак «гібридної війни» [231, с. 5–17].

Однак у науковій літературі термін «гібридна війна» є дуже розмитим [31]. Деякі теоретики вважають, що це не новий різновид війни, а війна, в якій акценти зміщують до політичної пропаганди, терору, дезінформації, підривної діяльності спецслужб тощо. Слід зазначити, що цей термін має багато дефініцій. Як зауважує українська дослідниця Г. Яворська, деякі військові теоретики категорично відмовляють гібридним війнам у сутнісній специфіці, інші наполягають на тому, що така специфіка існує. До початку збройної агресії Росії проти України в науці широко застосовували термін «hybrid warfare» («гібридні засоби ведення війни»). Зауважимо, що є різниця між термінами «війна» та «засоби ведення війни». Наприклад, однією із особливостей гібридної війни є те, що остаточна військова перемога може

бути в ній абсолютно неможливою для жодної зі сторін на відміну від війни традиційної [202, с. 48].

Неприйнятним для багатьох експертів є також надуживання терміном «гібридна», внаслідок якого його можна застосовувати настільки широко, що він взагалі втрачає сенс [93, с. 33]. Найчастіше її визначають як «комплексне застосування різних методів (не тільки військового, а й економічного, соціального, політичного характеру) на противника у межах міждержавного протиборства. Тому цей термін застосовували у західних країнах як парасолькову стратегію, що має глобальний політичний характер. Сама по собі специфіка гібридної війни потребує створення переконливого розуміння змісту перемоги над ворогом. Особливо важливим є бачення післявоєнних сценаріїв із залученням принципів міжнародного права (*jus post bellum*) та їхньої модифікації для умов гібридної війни в контексті відповідальності гібридного агресора.

Сьогодні також не має чіткого розуміння того, кому належить авторство терміну «гібридна війна». І. Феськов вважає, що цей термін було введено американським вченим М. Маклюеном, який назвав засоби комунікації новим ресурсом держави та довів, що сучасні війни відбуваються в інформаційному просторі [191, с. 68].

Деякі фахівці вважають, що цей термін вперше використали та розробили офіцери морської піхоти збройних сил США. Американський військовий Р.Вокер позначив гібридну війну таким чином: ««Гібридна війна» – це те, що лежить у проміжках між спеціальною та звичайною війною. Цей тип ведення війни має характеристики як спеціальної, так і звичайної сфер і вимагає надзвичайної гнучкості для оперативного та тактичного переходу між спеціальною та звичайною аренами» (Walker, 1998). Полковник Морської піхоти США Б. Немет у своїй роботі 2002 р. використовує цю концепцію для аналізу чеченського конфлікту в Росії. Під гібридною війною він розуміє вид партизанської війни, що об'єднує сучасні технології та сучасні методи мобілізації. Гібридна війна визначена також як основний метод дій в так

званий «асиметричній війні», що ведеться на трьох вибіркових видах поля бою: серед населення конфліктної зони, населення в тилу та міжнародного співтовариства. Гібридну війну можна визначити і як сукупність заздалегідь підготовлених та оперативно реалізованих державою дій військового, дипломатичного, інформаційного характеру, спрямованих на для досягнення стратегічних цілей.

Безпосередньо концепції «гібридної війни», формувалися, з одного боку, багато в чому стихійно під впливом фізико-географічних умов, учасників військових дій (регулярні частини, приватні військові кампанії, парамілітаризовані формування тощо), численності та різноманітності систем озброєння тощо.

З іншого боку, концепція «гібридних воєн» формувалась цілеспрямовано ідеологами цих воєн з метою контролю над певними територіями, розпалювання ідеологічної непримиренності, навмисного посилення бойових дій. Концепція «гібридних воєн», за задумом її ідеологів, передбачає вмиле, маніпулювання цими групами чинників з боку геополітичних центрів сили і складає розуміння «гібридності» та перебігу ведення сучасних збройних конфліктів.

Одним із основоположників концепції гібридної війни є відомий американський теоретик у галузі військово-політичної стратегії, співробітник міністерства оборони США Ф. Хоффман. Він один з перших зазначив: «...війни сучасної епохи характеризує процес гібридизації, у рамках якого змішуються традиційні форми війни, кібервійни, організованої злочинності, іррегулярних конфліктів, тероризму і т. п.» [242]. У своїх роботах він доводить, що міждержавні конфлікти XXI ст. і надалі матимуть мультимодальний та багатоваріантний характер і є гібридним поєднанням традиційних (конвенційних) та іррегулярних (неконвенційних) тактик, заснований на різноманітних простих та складних технологіях. Ф. Хоффман розглядає гібридну війну як будь-які бойові дії, а саме: конвенційні можливості, іррегулярні тактика та формування; терористичні акти (в тому

числі безглузде насильство й примус) і кримінальний безлад [242]. Дослідник вважає, що існує п'ять складових гібридної війни:

1. Напад із застосуванням військової сили неформальних озброєних формування.

2. Зміна економіко-політичного становища держави – об'єкту «гібридної війни» із застосуванням спеціальних методів, у тому числі використання агентів впливу.

3. Використання зазначених засобів одночасно, чи надання переваги одному з двох.

4. Визначення характеру та основної мети «гібридної війни».

5. Рівень використання злочинності (основна чи допоміжна сила) у проведенні «гібридної війни».

Отже, першим критерієм, який можна використати для того, щоб віднести той чи інший воєнний конфлікт до гібридних війн, – це характер учасників війни/військового конфлікту. Другий критерій – нетрадиційні методи ведення війни. Третій критерій – «асиметричний» характер війни. Зміст останнього поняття не є вивіреним та загальноприйнятим і сьогодні немає єдиного загальноприйнятого визначення [236], але загалом під цим терміном розуміють збройне зіткнення між великою державою та слабкішим противником. При цьому йдеться саме про перемогу більш слабкої сторони, яка досягнена не її здатністю завдати військової поразки сильному противнику, а здатністю виснажити волю ворога до продовження боротьби і змусити його припинити війну, не досягнувши поставлених цілей.

У табл. 1 підсумовано різні підходи до розуміння змісту гібридної війни.

Таблиця 1.

Трактування терміну «гібридна війна»*

Рік	Автор	Трактування терміну
1940	Іссерсон Г.	Приховані партизанські рухи, громадсько-політичні організації, їх мобілізація, що сукупно узаконюють атакуючі дії

1960	Месснер Є.	Застосування незаконних, нерегулярних збройних формувань із одночасним впливом на свідомість населення супротивника, виведення психології бунтівних мас на перший план
1996	Гюбер Т.	Можливість застосування крім регулярних формувань, іррегулярних (повстанських сил)
1998	Волкер Р.	Пов'язаність звичайної війною та спеціальними військовими операціями
2002	Немет В.	Поширення гібридних спільнот, що спричиняє гібридне ведення війни та потребує розвитку гібридних сил
2007, 2009, 2012	Гоффман Ф.	Поєднання різноманітних методів ведення війни. Як особливий випадок сполученої війни, який досягаються більшої інтеграції різнорідних інструментів на нижчому рівні Поєднання звичайного озброєння, іррегулярної тактики, тероризму, кримінальних дій
2008	Маккуен Д.	Як метод асиметричної війни, яка триває у трьох площинах – між населенням зони конфлікту, тиловим населенням і міжнародним співтовариством
2013	Герасимов В.	Зростання ролі невоєнних способів у досягненні політичних і стратегічних цілей, зміщення методів протиборства у бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невоєнних заходів, реалізованих із залученням протестного потенціалу населення
2014	Телелим В.	Зміщення акцентів у бік уникнення прямих зіткнень між збройними силами конфліктуєчих держав
2017	Горбулін В.	Одночасне застосування звичайних і нетрадиційних засобів в адаптивний спосіб для досягнення своїх цілей

* Складено за: [110].

Автор вважає, що думка деяких істориків та вчених про те, що гібридна війна є породженням саме новітнього часу, є помилковою. Натомість будь-яка війна у попередні епохи теж мала гібридні форми, що можна спостерігати

протягом усієї історії військових конфліктів. Так, автори монографії «Гібридна війна: боротьба зі складними противниками від стародавнього світу до наших днів» [245] вважали, що гібридна війна завжди була частиною історичного ландшафту і наводили низку прикладів, коли великим державам з їх перевагою у військовій потужності протистояло грамотне поєднання регулярної армії і нетрадиційних сил, що зводило нанівець їх перевагу. К. Лоу, П. Мансур, У. Мюррей, Н. Ямагучі також дотримуються думки про те, що гібридні війни існували протягом усієї історії людства, й ця концепція не є новою для військового мистецтва [245].

Вже в стародавні часи можна було спостерігати застосування таких засобів, які можна трактувати як елементи гібридної війни. Хоча спочатку грецькі мислителі дотримувались думки, що війни – це лише зовнішні конфлікти між полісами. На внутрішньополісній чвари це поняття не поширювали. Іноді у гібридних війнах ставили одні завдання, а виконували зовсім інші.

Але мета війни із давніх часів залишилася такою ж: знищення супротивника, або завдання йому непоправних втрат будь-якими способами. Щодо використання невійськових заходів, які є елементом гібридної війни, з метою досягнення перемоги у військовому протистоянні говорив ще Сунь-Цзи (544–496 рр. до н.е), коли називав найкращою перемогою ту, яка досягнута без війни.

Існує також думка, що гібридна війна – це певна дія, яка спрямована на повстання всередині іншої країни. Наприклад, Пелопоннеська війна (431–404 рр. до н.е.), коли Спарта не могла повністю розгорнути свої сили проти Афін. Афіняни підігрівали інтереси рабів усередині самої Спарти, провокували їх на повстання, тому Спарта повинна була виділяти значні військові сили на їх придушення. Завдяки цьому війна затягувалася, переходила в дещо інші форми. Натомість давньогрецький спартанський полководець Лісандр усіх афінян, які здалися йому у полон, відправляв в Афіни для того, щоб скупчення народу викликало там голод і також породжувало у свою чергу невдоволення.

Сьогодні основні актори міжнародних відносин використовують концепції гібридної війни, які допомагають контролювати певні країни та регіони. Однозначно їх предтечами слід вважати теорії «непрямих дій» Г. Ліддела (2008 р.) і «бунтівну теорію» Е. Меснера (2004 р.). Теоретичну основу становить також «технологія ненасильницьких дій» Дж. Шарпа, «сетечентрична війна» А. Себровські, «м'яка сила» Дж. Ная, теорія «керованого хаосу» С. Манна.

Але так званий «керований хаос», як практика ведення гібридної війни, також сягає глибокої давнини. Доказ цьому стратегії Римської імперії епохи завоювань Галлії, Британії, Дакії. Відомо, що римські полководці цілеспрямовано створювали військово-політичний і соціально-економічний хаос у майбутніх провінціях Риму, нацьковуючи одне на одного племена та їх вождів, а також позбавляючи противника ресурсів, продовольства та води [163]. Показовим прикладом, що ілюструє це, є отруєння води в колодязях противника, або підкуп сторони, що захищається, для відкриття воріт фортеці під час сутички [245].

Ознаки гібридних війн можна спостерігати й на прикладі пізнього Середньовіччя: однією з гібридних війн слід вважати Тридцятирічну війну в Європі 1618–1648 рр. Саме її можна кваліфікувати і як прототип гібридних війн сучасності. Більш помірний погляд на проблему гібридної війни пов'язують із Першою світовою війною, коли вже застосовувався комплексний вплив на ворога – не лише із допомогою регулярної армії, але і на мирних мешканців. Про це пригадує в своїх мемуарах голова германської розвідки в 1913–1919 рр. В. Николаї: «На початку скидали головним чином летучки, карикатури та листівки, в яких... створювали настрій, що знижував бойовий ентузіазм і впевненість у перемозі; із 17-го року стали скидати також політичні книги і брошури» [127]. Спочатку це здійснювалося силами військової авіації, потім – повітряними кулями, кожна з яких несла до 400 газет. Отже, в Першій Світовій війні (в традиційному розумінні) дії

доповнювалися пропагандистською, інформаційною боротьбою, з поправкою на те, що в ті роки не було Інтернету.

Однак, і сьогодні аналіз міжнародно-правових актів не дає змоги стверджувати про існування чіткого визначення поняття «гібридна війна». Чи є вона справжньою війною? Дискусії навколо «правильної» назви війни між Україною і Росією, вимоги назвати війну «війною», а не «спеціальною військовою операцією» перетворилися на важливий складник нинішнього конфлікту.

У роботах британських учених вказується на комплексне використання військових та невійськових інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення раптовості, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, що використовуються в дипломатичних діях; масштабні та стрімкі інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття та приховування військових та розвідувальних дій тощо [244, 246]. Ця особливість доволі точно відображає різницю між традиційними конфліктами і гібридними війнами, де головним моментом слід вважати зміщення акценту силового на не силовий.

Об'єднане Командування Збройних сил США прийняло концепцію гібридних загроз у 2009 р. і підкреслило, що до них належить будь-який супротивник, який одночасно та адаптивно використовує спеціально підібране поєднання конвенційних, нерегулярних, терористичних та злочинних засобів або дій в оперативному бойовому просторі. Замість єдиного суб'єкта гібридна загроза чи противник можуть складатися з комбінації державних та недержавних суб'єктів [269]. Як варіант, американський військовий У. Намет визначив гібридну війну як різновид партизанської війни, яка поєднує сучасні військові технології та мобілізаційні методи [260]. Він підкреслює комбінаційний характер гібридної війни, тобто поєднання партизанської та громадянської воєн через заколот та тероризм [261]. Наприклад, для опису таємної партизанської війни або тероризму часів «холодної війни» американські фахівці запропонували концепт так званого «конфлікту низької інтенсивності».

За визначенням вищезазначених вчених, існує декілька загроз гібридної війни: традиційні, які складаються від впливом політичних процесів у державі; нетрадиційні, які створені штучно; тероризм; заколот, як механізм використання технології для протидії перевагам у військовій силі [230, с. 5].

Сьогодні концепція гібридної війни – одна із основних у стратегії національної армії США, яка прийшла на зміну концепції «холодної війни». «Холодна війна» – це військово-геополітичне протистояння, однією з базових складових якого була ідеологічна боротьба. Основними ознаками «холодної війни» були відкритий характер конфронтації, націленість на домінування в геополітичній сфері, гонка звичайних та ядерних озброєння. На відміну від «холодної війни» гібридна війна може мати прихований характер (у зв'язку з чим навіть з'явився термін «неоголошена війна»). Найчастіше серед її причин називають переділ політико-економічних сфер впливу та інтервенція на територію противника з метою повалення уряду і може здійснюватися невійськовим шляхом. Слід зазначити, що під час «холодної війни» США часто використовували маніпуляції гібридного характеру у різних сферах задля досягнення певних політико-ідеологічних цілей [273].

Наприклад, в одній із доповідей Військового коледжу армії США гібридну війну визначали як значне розширення ролі та місії збройних сил США у використанні політичних, інформаційних та економічних механізмів на додаток до техніки ведення «звичайної» війни задля досягнення певних політичних цілей. В останні роки принципи гібридної війни розробляють також в офіційних документах уряду США.

У директиві Міністерства оборони США №3000.05 від 16 вересня 2009 р. «Операції стабільності» стверджується, що основу військової місії США становлять операції з підтримки стабільності. У зв'язку з цим Міністерство оборони США повинне бути готовим проводити операції із досягнення стабільності на всіх етапах конфлікту в різних діапазонах як в умовах бойових і небойових дій, використовуючи для досягнення поставленої мети різні важелі економічного, соціального, політичного та військового тиску.

Гібридну війну в офіційних військово-політичних колах та документах військового керівництва США розглядають як складову збройного протистояння, а не самостійний, окремий вид політичної боротьби. Невоєнні засоби та методи ведення гібридної війни у переліку її характеристик офіційно не фіксують, і, отже, формою військового протистояння офіційно не визнані. У 2015 р. Армія США випустила «Посібник з організації структури сил для протидії гібридним загрозам. Цей документ належить до категорії польових статутів».

У монографії, виданій корпорацією «RAND» у 2017 р. на тему гібридної війни в Балтійському регіоні, було зроблено акцент на актуальні та можливі дії Росії. Було зазначено, що «термін «гібридна війна» не має послідовного визначення, але, як правило, відноситься до негативних та потайливих дій, що підтримуються загрозою або використанням звичайних та/або ядерних сил, для впливу на внутрішню політику цільових країн. Потенційну гібридну агресію Росії у Прибалтиці можна поділити на три категорії: ненасильницька підбивна діяльність, приховані насильницькі дії та звичайна війна, що підтримується підбивною діяльністю» [265].

В межах реалізації своєї гібридної концепції війни США досить давно використовують такий інструмент політичного тиску як економічні санкції. Загальний перелік країн, санкцій, що зазнали за останні десятиліття з боку країн Заходу (насамперед США), нараховує понад тридцять держав (Іран, Ліван, Лівія, Північна Корея, Сирія та ін.). При цьому варто наголосити, що в жодній із цих країн використання санкцій не призвело до зміни влади.

На користь того, що санкції, введені США та ЄС проти Російської Федерації, в умовах широкомасштабних військових дій проти України, є одним з тактичних кроків у рамках гібридної війни, важливо зважати на те, що на підставі глави VII Статуту ООН, Рада Безпеки може вживати примусових заходів для підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки. Відповідно до статті 41, санкційні заходи включають широку низку варіантів примусу, не пов'язаних з використанням збройних сил.

За період із 1966 р. Рада Безпеки запровадила тридцять режимів санкцій щодо таких країн: Південна Родезія, Південна Африка, колишня Югославія, Гаїті, Ірак, Ангола, Руанда, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Еритрея, Ефіопія, Ліберія, Демократична Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Судан, Ліван, Корейська Народно-Демократична Республіка, Іран, Лівія, Гвінея-Бісау, Центральноафриканська Республіка, Ємен, і Південний Судан і Малі, а також щодо організації ІГІЛ (ДАШ), «Аль-Каїда» та руху «Талібан».

У свою чергу американські дослідники зазначають, що односторонні санкції, як правило, неефективні і не досягають політичних цілей їх застосування [219, 239]. Аналіз ефективності санкцій на прикладі Північної Кореї та Ірану, проведений одним з дослідників Військового коледжу армії США у 2011 р. довів, що ефективність санкцій – це параметр, який має неоднозначне трактування, але у будь-якому аспекті його розгляду можна стверджувати, що ефективність застосування санкцій суттєво знижується у міру їхнього поглиблення. Таким чином, загальною точкою дотику у розумінні суті гібридної війни слід вважати визнання сучасних невійськових форм та засобів боротьби (як невід'ємного компонента «гібридної війни») реальними загрозами національній безпеці та суверенітету держави [258].

Нерегулярні бійці можуть стати значною проблемою для численних конвенційних збройних сил. Велика армія Наполеона і Вермахт Гітлера боролися із нерегулярними бійцями, які розуміли і використовували місцевий людський та географічний ландшафт, і нападали на вразливі бази постачання та лінії комунікацій. Згодом партизанські операції все більше впливали на ширші конвенційні військові кампанії, частиною яких вони були.

Щодо сучасних військових конфліктів, також фіксують, що «акцент у змісті методів протиборства зміщується у бік широкого застосування політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних та інших невійськових заходів, що реалізуються із під'єднанням протестного потенціалу населення» [48]. Відзначають інтеграцію військових та невійськових засобів ведення війни, стрімке підвищення значення «психологічних операцій» у

веденні «інформаційної війни», зростаючу роль сил спеціальних операцій і приватних військових кампаній. Часто наголошують, що активізація «гібридних» форм протиборства пов'язана із неможливістю застосувати до них норми міжнародного права, які визначають поняття «агресія».

Класичними прикладами гібридних військових дій наприкінці ХХ–початку ХХІ ст. вважають війни в Афганістані (дії СРСР у початковий період афганської війни (1979–1989 рр.), а також дії США, Пакистану, КНР та інших держав щодо підтримки душманів та під час збройної боротьби проти «Талібану»). Гібридній війні передують так звана асиметрична війна, що переростає в гібридну зі зростанням навичок повстанців.

Концепція гібридної війни у своїй основі містить ідею, сформульовану в відомому трактаті про військове мистецтво пруського полководця К.Клаузевіца «Про війну» (1832 р). Суть цієї ідеї у тому, що війна не мусить бути замкнута сама у собі. «Війна є продовження політики іншими засобами». Під «іншими засобами» у цьому контексті розуміють різні способи ведення військових дій, які мають нетрадиційний характер, і виходять за рамки стандартних та загальноприйнятих технологій. Ці засоби містять великий перелік способів та механізмів впливу на противника у межах міждержавного протистояння і їх використовують у різних сферах – інформаційній, культурній, економічній, внутрішньополітичній, у сфері класичної розвідки та кібер-шпигунства. Стратегії гібридних воєн, тактики їх ведення та способи протистояння загрозам, спричиненим ними, особливо активно розробляють у США. Сьогодні, крім активних наукових досліджень гібридних воєн, США розглядають важливість цього типу воєнної готовності членів військового альянсу до участі у війнах нового типу – гібридних. У зв'язку з цим в межах основних положень плану дій щодо забезпечення готовності протистояти гібридним війнам НАТО планує створити в Латвії акредитований центр передового досвіду зі стратегічних комунікацій. До основних завдань центру належить огляд та систематизація роботи щодо гібридних воєн. Тому, підсумовуючи розуміння сутності гібридної війни, і зважаючи на різні наукові

підходи, визначимо основні принципи розпізнавання гібридної війни, які відображені у Додатку А.

У табл. 2. ретроспективно підсумовано збройні конфлікти, у яких виявлено ознаки гібридної війни.

Таблиця 2

Збройні конфлікти, у яких наявні ознаки гібридної війни*

Рік	Збройний конфлікт	Особливості проведення
431–404 до н.е.	Пелопоннеська війна	Підбурювання до повстання місцевого населення
1939	Окупації Польщі фашистською Німеччиною	Вбивство німцями своїх солдат, переодягнених у польську форму як привід для збройної агресії
1946–1989	Холодна війна	Ідеологічна боротьба, війна у міжнародному та правовому полі, конфронтація у світовій політиці
1991	Карабаський конфлікт	Широке застосування регулярних військ під виглядом місцевого населення, невизнання присутності регулярних збройних сил
1992	Придністровський конфлікт	Широке застосування нерегулярних збройних формувань, введення ідеологічної пропаганди
2006	Лівано-ізраїльський конфлікт	Демонстрація неурядовою організацією можливості знаходити уразливі місця збройних сил та розробляти відповідні контрзаходи
2008	Російсько-грузинська війна	Застосування інформаційних, економічних, кібернетичних інструментів
2012–2023	Громадянська війна в Сирії	Ведення прихованої війни між сунітськими державами (Саудівською Аравією, Туреччиною і Катаром) та Іраном і «Хезболлою»
2014	Збройна агресія Росії проти України	Широке застосування нерегулярних збройних військових формувань та регулярних військ під виглядом місцевого населення; широке застосування економічних, політичних, інформаційних інструментів

* Складено за: [110].

Загалом в науковій літературі дійшли згоди щодо того, ким і проти кого ведеться «нова війна». Значно гірша справа із розумінням цілей такої війни або результатів, які повинні бути досягнуті під час її ведення. Аналізуючи поняття «гібридної війни» в Україні, особливу увагу слід приділити визначенню цього поняття вітчизняними науковцями. В наукових працях українських вчених це явище набуло своєї актуальності після Революції Гідності в Україні. Дослідженню цієї тематики присвятила свої роботи низка українських науковців: Н. Авер'янова [1], Т. Андрієвський [5; 6; 7.], Л. Веселова [27], М. Гетьманчук [41], О. Гойман [45], В. Горбулін [50], А. Дацюк [54], Р. Додонов [43], Г. Динис [57], З. Коваль [84], Т. Коленіченко [87], О. Комарчук [88; 126], В. Корнієнко [93], В. Кравченко [96], О. Кріслата [99], О. Лазоренко [101], Т. Лапан [102], О. Левченко [105], О. Лещенко [107], А. Лойшин [110], Н. Ніколаєнко [125], Ю. Радковець [155], І. Рущенко [160;161;162], Л. Смола [174], Є. Магда [111], Б. Парахонський [137], К. Попович [142], Г. Почепцов [146], О. Пошедін [54], В. Тарасюк [97, 181], Є. Тихомирова [183], І. Ткач, М. Ткач [110], М. Требін [185], А. Фаріон-Мельник, Л. Будник, А. Голомовзий [190], І. Феськов [191], О. Химович [102], Л. Чекаленко [195], Н. Черниш [102], В. Шевчук [110], Л. Шипілова [54]. Г. Яворська [137; 202] та інші.

Імовірно, що погляди вітчизняних учених щодо розуміння сутності гібридної війни були сформовані виходячи із нетипової агресії РФ проти України, і теоретичного доробку іноземних авторів, насамперед, Ф. Гофмана, Г. Іссерсона, Є. Месснера, Т. Гюбера, Р. Волкера, В.Немета, Д. Маккуена.

Так, позначення «антитерористична операція» (АТО) у публічному вимірі часто сприймали як таке, що не відображає суті конфлікту між державами та ролі Російської Федерації як нападника. За підрахунками С. Гороха, попередня кількість загиблих українців за час проведення АТО становить понад 10 тисяч осіб. У березні 2016 р. Президент України П. Порошенко, перебуваючи у США, підтвердив цю цифру та уточнив, що лише 2,7 тис. з них складають військовослужбовці. «Усе це ніби переконує у

доцільності позначення подій в Україні словом «війна». І навіть більше, якщо це не війна, то тоді чим вона є взагалі?» – справедливо зауважує Р. Додонов [61, с. 11]. Тому сьогодні виникла необхідність у теоретико-методологічному обґрунтуванні поняття «гібридна війна» («hybrid warfare»).

Особливу увагу слід звернути на монографію «Світова гібридна війна: український фронт», яка підготовлена колективом Національного інституту стратегічних досліджень за загальною редакцією В. Горбуліна (2017 р.). В ній вперше у вітчизняній та світовій науці детально досліджено явище світової гібридної війни в контексті російської агресії проти України, системної кризи, світової безпеки, детально проаналізовані причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі, а також особливості ведення гібридної війни у різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному [165; 50].

Суттєвий внесок у дослідження проблеми зробили також автори монографічного дослідження «Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики» [2]. У ньому розкрито історичні витоки та паралелі російської агресії проти України, здійснено наукову оцінку Росії як держави-агресора та спонсору міжнародного тероризму, проаналізовано російсько-українську війну, а також сучасні виклики та шляхи зміцнення системи національної безпеки України. Заслуговує на увагу монографія О. Базалука «Теорія війни і миру. Геофілософія Європи» [14], Р. Додонova «Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії» [61].

Досвід України у протидії гібридній агресії Росії узагальнено у монографії колективу авторів наукової школи Національної академії Служби безпеки України з питань стратегічних комунікацій – «Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця» за редакцією Л.Компанцевої (2021). У ній розглянуто технології асиметричних відповідей на російську агресію, надано практичні рекомендації фахівцям державних і

безпекових інституцій щодо протидії деструктивним гібридним впливам на основі аналізу і оцінки українського досвіду [178].

Український вчений В. Ліпкан суть гібридної війни визначає так: «це процес, за якого встановлюється зовнішнє управління суб'єкта гібридної війни (держава-агресор) над об'єктом гібридної війни (держава, на території якої відбувається війна), при цьому здійснюється контроль державним управлінням, в якому засоби масової інформації відіграють вирішальну роль» [180]. На думку вченого, «сутність гібридної війни полягає в домінуючому положенні однієї соціальної групи (держава, транснаціональна корпорація, синдикат) над іншою, мета якого є підкорення іншої соціальної групи (соціальної системи, громадянського суспільства, держави тощо). Але домінуюча соціальна група не встановлює повний та тотальний контроль над суверенітетом та територією, а іншими важливими, але не життєво необхідними атрибутами, що супроводжують її є капітуляція збройних сил» [180].

Вітчизняна дослідниця Г. Яворська гібридну війну розуміє як військові дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожен з військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у військових цілях та використовується як зброя. Перетворення на зброю (weaponization) відбувається не тільки в медійній сфері. Так само в прямому сенсі у ролі зброї, яка наносить ураження різного рівня системам противника, застосовуються всі інші невійськові засоби ведення гібридної війни [202, с. 41]. Як зазначає Г. Яворська, тема закінчення війни, поза вимогами покарати агресора і міркуваннями про долю Автономної Республіки Крим і Донбасу, в українському публічному дискурсі майже не представлена. Що це означатиме на рівні людських життів неясно, що принципово відрізняє нинішню війну від дискурсу Другої світової, де ця

тема концептуалізувалася як «повернення до мирного (довоєнного) життя» [202, с. 46].

На думку А. Дацюка, О. Пошедіна, Л. Шипілової гібридна війна є «формою конфлікту, для якого характерне одночасне використання політичних, економічних, інформаційно-психологічних методів силового впливу на противника у поєднанні з військовими заходами у вигляді проведення розвідувально-диверсійних операцій силами спецпідрозділів, формування, підтримки і координації дій незаконних воєнізованих формувань сепаратистів, терористичних угруповань тощо» [54].

Концепція гібридної війни набула свого подальшого розвитку також завдяки використанню нових інформаційних та технологічних можливостей у соціально-психологічній, політичній та військовій діяльності. Невипадково нова світова ситуація тісно пов'язані з формуванням єдиного інформаційного простору поряд із глобалізацією, що йде одночасно з протиборством держав і цивілізацій. Тому за своєю змістовною стороною, масштабами та цілями гібридна війна є новим явищем, що має витоки у минулому.

Дев'ятирічний конфлікт між Україною і Росією, широкомасштабне вторгнення військ Російської Федерації 24 лютого 2022 р. на територію України під назвою «спеціальна військова операція» припускає багато сценарних варіантів, які відповідають суті гібридної війни: використання нерегулярних сил Росії, напад із вже захопленої супротивником території України (Автономна Республіка Крим, тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей) тощо. Все це свідчить про те, що проти України застосовують відносно новий метод ведення війни – «організаційна зброя». Об'єктами її впливу є владні інститути України, особливо управлінська ланка стратегічного рівня, бізнесові кола, різноманітні соціальні групи, релігійні конфесії тощо. Впливи «організаційної зброї» спрямовують також на викривлення національних цінностей, ідеалів і національної культури, що ставить під сумнів можливість існування української нації загалом [92].

Слід зазначити, що гібридна війна – це суміш ведення війни класичної з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, яка розв'язує таку війну укладає певний договір з виконавцями недержавних структур, якими є фактично бойовики й певні групи місцевого населення. Сенс полягає в тому що будь-яка держава повинна дотримуватися Женевської та Гаазької конвенцій, які стосуються виконання законів сухопутної війни. В той час не державні формування можуть їх не дотримуватися і застосовувати будь-які «брудні» заходи у військових діях. Прикладом цього є дії Росії на території Автономної Республіки Крим та Сході України [151].

Колишній радник з питань безпеки при ООН і НАТО Ф. Каппен прокоментував події в Україні й так визначив зміст цього поняття: «...держава, що веде гібридну війну, проводить операцію з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що зобов'язана дотримуватись Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, міжнародних домовленостей з іншими країнами. Усю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань» [25].

Таким чином, гібридна війна, поряд із «звичайною» традиційною війною, включає також політику «іншими засобами» для досягнення певних політичних цілей та може проводитись у різних сферах:

- інформаційній (засоби масової інформації, інтернет-простір);
- кіберпросторі (застосування технічно складних комп'ютерних програм, націлених на завдання збитків великим промисловим підприємствам та іншим стратегічно важливим об'єктам, а також спеціальних програм-шпигунів проти конкретних державних та промислових об'єктів з метою отримання інформації про закриті розробки, у тому числі у оборонно-промисловому комплексі);
- дипломатичній (традиційна форма політичного протистояння);

– внутрішньополітичній (використання будь-яких наявних протиріч у суспільстві супротивника – від релігійних та міжетнічних конфліктів до зіткнень між спортивними вболівальниками);

– економічній (застосування економічних, фінансових санкцій та контрсанкцій, послаблення супротивника у ключових секторах економіки, організація «керованого краху» на ринку національної валюти тощо).

Поняття «гібридна війна» розглядають у вузькому та широкому розумінні. Так, у вузькому розумінні, під гібридною війною розуміють такий збройний конфлікт, який окрім військового, містить у собі інші складові: політико-ідеологічну, інформаційну економічну тощо з метою встановити контроль над певною територією або соціальною групою. У широкому розумінні, гібридна війна – це сукупність дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру суб'єкта агресії (збройного конфлікту), направлених на досягнення стратегічних цілей в умовах формального збереження суверенітету об'єкта агресії («держава –жертва») з використанням недержавних виконавців, груп місцевого населення, зв'язок з якими заперечує агресор (наприклад Додаток Г).

До спільних рис гібридної війни та війни (збройного конфлікту) можна віднести такі: соціальний зміст форм насильства; боротьба між соціально-політичними силами; керований та замовний характер з боку окремих політичних еліт; однаковість політичних, економічних, інформаційних елементів; соціально-політичні явища.

Водночас, відмінність гібридної війни від війни (збройного конфлікту) полягає у:

– суб'єктом ведення збройного конфлікту виступають виключно державні інституції, а суб'єктами гібридної війни – недержавні виконавці;

– проголошення війни має юридичний (формальний) стан, а ведення гібридної війни позбавлене нормативного визначення;

– для ведення війни (збройного конфлікту) характерні нормативні документи, традиції, кодекси, зведені правила, а для гібридної війни – ні;

– за розв’язання війни, застосування тих чи інших засобів ураження передбачена юридична відповідальність та політичні наслідки, а за розв’язання та ведення гібридної війни відсутня будь-яка відповідальність, окрім політичних санкцій, визначених сферою та часом застосування;

– війну (збройні конфлікти) можуть розв’язати та вести будь-які держави, а гібридну війну можуть вести країни, які мають достатньо доходів та ресурсу від експорту корисних копалин, а також розвинений військово-промисловий комплекс;

– в умовах ведення війни, держава, яка захищається від агресора може реалізувати своє право на колективну самооборону, а в умовах гібридної війни – ні; в умовах війни можлива капітуляція, а в умовах гібридної війни – ні;

– в умовах збройного конфлікту (війни) можливо ідентифікувати ворога (комбатанта), а в умовах гібридної війни лише частково; збройний конфлікт має конкретно визначений час початку, територію ведення, а гібридна війна – ні.

Отже, в сучасних умовах особливості і характер феномену гібридної війни обумовили виведення досліджень за межі суто воєнної науки.

Гібридна війна є не лише технологією міждержавної конфронтації, а окремою концепцією, застосованою практично у міждержавному протистоянні. Гібридний контекст міждержавного протистояння призвів до розмивання кордонів традиційних норм і правил ведення війни та зміни ролі політичних і військових інститутів у світовому співтоваристві.

На основі цього пропонуємо узагальнене розуміння гібридної війни, яке однак не вважаємо однозначно кінцевим.

Гібридна війна (від англ. hybrid warfare) – це протиборство воєнного, дипломатичного, інформаційного характеру, неоформлене у міжнародно-правовому відношенні із комплексним застосуванням військових та невійськових засобів на основі сучасних технологій, деструктивного впливу на державний лад, менталітет і масову свідомість з постійними маніпуляціями

політичними та ідеологічними розбіжностями з метою досягнення стратегічних цілей.

Висновки до першого розділу

Війна – це особливий конфліктний стан суспільства, суперечливі суспільні відносини, за яких політичні цілі держав, народів і окремих соціальних верств і спільнот досягаються активною протидією із масованим застосуванням засобів збройного насильства.

Представники різних філософських шкіл і напрямків причини воєн вбачали у економіці, політиці, у психології людей, нестачі життєвого простору, ресурсів, сировини. Всі ці погляди відіграють важливе значення у формуванні концепцій воєн. Війну можна розглядати як: 1) засіб, що використовують політики для досягнення своїх цілей; 2) збройну боротьбу двох і більше соціальних суб'єктів, які чинять опір; 3) певний стан суспільства в усіх його вимірах для якого характерна домінанта збройного насильства і відповідних йому способів і засобів. Війна і процес її виникнення підпорядковані закономірностям політики, збройної боротьби і суспільства в їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

Концепція гібридної війна залишається досить спірною і її загально визнаної дефініції не існує. Вона підлягає критиці за відсутність концептуальної чіткості, за те, що це лише загальна фраза або модне слівце, яке не надає нічого особливо нового в політичних дебатах. Водночас концепція забезпечує нам можливість осягнути глибину нинішніх і майбутніх проблем безпеки і оборони. Понад це, сучасна війна є негібридною, бо її ведуть не лише на рівні сучасної техніки та технологій, але вона пов'язана з осмисленням їх ціннісних аспектів у різних культурах. Якщо застосування гібридних методів у конфліктах нового виду дозволяє досягати поставленої мети без відкритого військово-силового втручання, то традиційні конфлікти обов'язково включають гібридні технології.

Підсумовуючи різноманітні позиції суспільно-політичного дискурсу щодо сутності гібридної війни, проведене нами дослідження дає можливість окреслити основні політологічні параметри, чи навіть аксіоми цього феномену:

1. Гібридна війна ґрунтується на особливостях сучасного періоду, якими є стрімкий розвиток технологій, особливо інформаційно-комунікаційних, наростання глобалізаційних процесів. В результаті держави сучасного світу стають більш пов'язаними між собою і взаємозалежними.

2. В умовах глобалізації та інформаційно-технологічної революції арсенал зброї фізичної поразки противника доповнено технологіями його символічного знищення. Важливу роль відіграють фактори, які зумовлюють вторинність завдань окупації території противника та захоплення ресурсів на протипагу завданням встановлення стратегічного, комплексного контролю над свідомістю населення країни і отримання повної влади над майбутнім завойованої країни.

3. Гібридну війну офіційно не оголошують і вона розвивається на основі власної парадигми, тобто, може нарощувати масштаби і «перетікати» з локальної у регіональну війну з ймовірністю розростання за рахунок використання ресурсів інших країн. Гібридну війну легше розв'язати, ніж завершити.

4. Повна відсутність легітимності та підпорядкованості міжнародним нормам і правилам, що припускає проведення на цій основі найбрудніших провокацій із залученням терористичних груп, організованої злочинності. Для розуміння гібридної війни не застосовують поняття «миротворчість», «консенсус», «нейтралітет».

5. Відсутність саме класичних складових конфлікту, як основи суперечностей і протиборства: поняття «агресор», «сторони конфлікту», що виступають як його носії. Внаслідок не оголошення війни, чітко не визначено привід для конфлікту (його «спусковий гачок»), суб'єкти конфлікту, що унеможлиблює його розуміння (де суб'єкта не існує – не може бути конфлікту).

РОЗДІЛ 2.

ПРАКСЕОЛОГІЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

2.1. Експлікація передумов, причин та особливостей гібридної війни Росії проти України

Події, які відбувалися у світі останнім часом, свідчать про застосування державами новітніх засобів та методів впливу одна на одну для досягнення відповідної мети. Гібридна війна, безумовно, належить до таких методів. Найновішим приклад – це російсько-український конфлікт, який за останні роки набув глибинного та довгострокового характеру, і призвів до суттєвих змін у відносинах між Україною і Росією.

Вітчизняний науковець В. В'ятрович слушно зауважує: «... процес становлення та розширення імперської Росії завжди супроводжувався війнами з Україною, прагнучи знищити нашу суб'єктність... Витоки сучасної російсько-української війни можна віднайти в період становлення Російської імперії та її протистояння з українською державою у формі Гетьманщини... Важливим етапом протистояння була Полтавська битва 1709 р., перемога у якій царя Петра I, забезпечила закріплення російського впливу на теренах Гетьманщини і пришвидшила процеси створення Російської імперії.» [22].

Загалом українські науковці вважають, що крім воєнних протистоянь відбувається економічна та політична війна, яка без втручання світових лідерів може затягнутися на багато років. Я. Верменич так розуміє причини конфлікту: «... тут ані етнічні, ані культурні відмінності, хоч і є в наявності, підстав для воєнних дій у собі не містили. Значно більше важили незважені дії політиків, насамперед російських, штучно підігріті почуття, сфабриковані диверсії, цілеспрямовані пропагандистські акції ...» [26]. П. Гай-Нижник називає анексію Автономної Республіки Крим «історико-правовим фальсифікатом», початком неоголошеної війни Росії проти України [37].

Позиції щодо війни на Сході України Ю. Мацієвський [114] поділяє на три напрямки (Додаток Б).

Деякі українські науковці дотримуються позиції, що однією із причин початку війни є нестабільна економічна та політична ситуація в державі. З огляду на це, країни з нестабільними політичними та економічними тенденціями завжди були в полі зору сильніших агресорів. Україна довго посідала високе місце у рейтингу слабких держав та належала до групи країн з підвищеним рівнем ризику (75,5 бали) (Додаток В). Відповідно до рейтингу, слабкість України зумовлена насамперед відсутністю верховенства права, низькою легітимністю державних органів, поляризацією еліти, неефективним силовим апаратом, економічною нестабільністю та зовнішнім втручанням.

Розглянемо детальніше бачення автором деяких передумов, причин та особливостей протистояння між цими країнами, які поєднують як духовно-психологічні так і матеріальні аспекти.

1. Імперські амбіції керівництва Російської Федерації. Після краху СРСР Росія не змогла подолати спадщину радянського авторитаризму. Історично Росія стала правонаступницею СРСР, а той, у свою чергу, – безумовний спадкоємець Російської імперії. Імперія, як відомо, завжди містить компонент насильства та агресії як усередині країни проти власних громадян, так і за її межами. Характерним є й те, що починаючи із стародавнього Риму, падіння імперій вважають цілком закономірним явищем – певною ланкою в довгому ланцюгу історичних подій і негараздів. ХХ ст. надало нам чимало прикладів того, що час імперій відійшов у минуле: саме в цьому столітті розпалися такі імперії, як Австро-Угорська, Британська, Німецька, Оттоманська, Французька, Японська та Російська. Проте розпад своєї імперії російський політикум сприймав як найбільшу трагедію. Такі погляди набули поширення як на рівні представників високої політики, так і пересічних громадян Російської Федерації.

Також можна по-різному ставитися до категорії «імперські амбіції». Багато хто вважає, що кліше «імперські амбіції» в сучасних умовах є нічим

іншим, як способом політичного й економічного тиску на Росію. Однак тут спостерігаємо цікавий психологічний момент: після розпаду СРСР «братські республіки» втратили велику країну, але здобули свою власну. Що ж до Росії, то ніякої нової країни вона не отримала: відбулося лише зменшення території старої. Отже, якщо у колишніх республіках за Радянським Союзом ностальгує лише минуле покоління, то у Російській Федерації ностальгійні настрої доволі поширені серед найширших верств населення. Після розпаду СРСР значна частина політичної еліти Росії вважала Україну лише «тимчасово втраченою територією». На тлі експансіоністських імперських домагань кремлівського керівництва, які визначають зовнішню політику РФ та її відносини із сусідніми країнами, Україна насамперед потрапляла до цього мейнстріму. Але на той час Президент РФ Б. Єльцин всіляко стримував ці настрої [111, с. 5].

Лише після приходу до влади В. Путіна міжнародна спільнота відчула сплеск імперської ідеї в Росії на державному рівні, запідозривши його в намірі зробити з Росії «нову імперію». Саме прихід до влади В. Путіна можна вважати початком пошуку Російської Федерації, – за словами В. Горбуліна, – «геостратегії реваншу», метою якої є комплекс завдань, ключове з яких – поступове, але неухильне відновлення російської впливовості та значущості на міжнародній арені [49, с. 6]. Колишній директор ЦРУ Д. Вулсі навіть дав таке визначення Росії – «дуже неприємна держава, яка хоче знову стати імперією» (Really-Bad-Wanna-Be-Again-Empire).

На думку Є. Магди, є дві головні причини розв'язування гібридної війни проти України – велика територія та не реформованість нашої держави. «Це фатальне поєднання укупі з наявністю в Росії достатнього обсягу золотовалютних резервів і легіону агентів впливу в українських (і не тільки українських) коридорах влади і бізнесу, – зауважує Є. Магда, – що забезпечило стрімке перетворення України з ситуативного союзника Росії на жертву її агресії» [111, с. 7].

2. Перекручування історії. В цьому сенсі постійно культивують ідею про те, що всі народи, що проживали на території колишнього СРСР, є потенційно російськими. Ця думка включена навіть до Закону про російське громадянство, який надав усім громадянам колишнього Радянського Союзу право прийняти російське громадянство [194]. Насамперед в основі цього «генетично» лежить так званий «великодержавний шовінізм» – термін, що застосовують переважно в соціалістичній, комуністичній та ліберальній літературі для позначення панівного зневажливого ставлення російського чиновника до інших народів Росії, а потім і СРСР (великоросійський шовінізм).

Ще один приклад – включення до тексту Конституції Росії положення про багатонаціональність російської держави. Неявним чином тут ототожнені поняття «нація» та «етнос». Президент Російської Федерації В. Путін завжди повторював, що Київ – «мать городов русских». З цього приводу він у своїх статтях виправдовує необхідність захоплення українських територій. Адже сучасну Україну, за словами В. Путіна, цілком і повністю було створено Росією.

Ще 17 серпня 2015 р. під час відвідування Автономної Республіки Крим Президент Російської Федерації В. Путін заявив, що росіяни та українці – це взагалі один народ. А Україна спільно з Росією буде будувати своє майбутнє. Тому однією із базових передумов конфлікту є ідея реінтеграції двох країн, яку підтримує Росія, але не поділяє Україна, яка багато в чому визначала підходи Москви щодо України. Отже, з погляду Росії, це не може бути військовим конфліктом. Тому, назвавши війну «спеціальною військовою операцією», В.Путін намагався вирішити низку питань, з якими під час війни він би не впорався. Наприклад, «знищення нацизму», повернення України до лона «руського миру». Тому ці події подані не як війна проти України, а саме спеціальна операція зі звільнення територій.

Держсекретар США Д. Керрі ще 2 березня 2014 р., на початку кримської кризи, вимовив таку фразу: «У ХХІ ст. абсолютно неприпустимо поводитися,

немов у XIX ст. ... не можна вторгтися в іншу країну під цілком надуманим приводом» [281].

Найбільш життєвими виявилися сьогодні слова Дж. Дудаєва (першого Президента самопроголошеної Чеченської Республіки Ічкерія (1991–1996 рр.), який ще 1995 р. передбачав: «у Криму ще буде бійня. Україна ще зчепиться із Росією на непримиренних. Поки русизм існує, він ніколи не відмовиться від своїх амбіцій. Росія насправді рекетир...» [71]. Нарешті, відомий американський політолог Дж. Міршаймер щодо передумов російсько-української війни, називає три об'єктивні фактори, які, на його думку, найбільш дратують керівництво Російської Федерації:

- інтеграція України до ЄС;
- інтеграція України до НАТО;
- перетворення України на прозахідну демократію безпосередньо поблизу кордонів Росії.

На думку експертів, метою російської агресії проти України є: зміна влади і встановлення контролю над Україною (66%), унеможливлення європейської і євроатлантичної інтеграції (59%), знищення української державності (36%). Громадяни вважають головними причинами російсько-українського конфлікту: намагання України вийти з-під впливу Російської Федерації (46%), неприйняття Москвою євроінтеграційного курсу Києва та загалом України як самостійної держави з незалежною зовнішньою політикою (по 42%) [123, с. 8].

3. Прагнення України стати членом ЄС і НАТО. З огляду на перспективу реалізації в Україні європейського курсу і відповідного проведення реформ, створення кращих умов життя для своїх громадян, правлячий режим Росії бачить в цьому суттєву загрозу для себе. Негативне сприйняття цього факту пов'язано із тим, що керівництво РФ не здатне запропонувати громадянам своєї країни подібні моделі суспільного розвитку. Фактично усі лідери незалежної України прагнули інтеграції з євроатлантичними структурами

(якщо не враховувати демарш В. Януковича щодо не підписання угоди про Асоціацію між Україною і ЄС).

Під час президентства Л. Кучми Україна проводила багатовекторний зовнішньополітичний курс, завдяки чому відносини між Україною та Росією залишалися на досить стабільному рівні. Відповідно до «Великого договору» 1997 р., Україна та Росія були проголошені стратегічними партнерами. У 2002 р. Україна стала асоційованим членом ЄврАзЕС, а потім зробила кроки щодо входження до Єдиного економічного простору (СЄП). Між Росією та Україною розвивалася промислова кооперація у різних галузях економіки. Інтенсивному розвитку українсько-російських відносин сприяло те, що в ЄС та НАТО не розглядали можливості входження України до цих організацій.

Україно-російські відносини загострилися після приходу до влади В. Ющенка під час «Помаранчевої революції» 2004 р., яку російська політична еліта оцінила як антиконституційну. Нова українська влада не була націлена на поглиблення інтеграції з Росією. Наприкінці 2012 – на початку 2013 рр. Росія робила зусилля щодо включення України до проекту Митного союзу (ТС), проте Україна, наголошуючи на курсі на євроінтеграцію, погодилася брати участь у Митному союзі лише як спостерігач, запропонувавши взаємодію у форматі «3+1». У відповідь на це Росія заявила, що вважає такий формат неприпустимим.

У 2013 р. Україна зробила суттєві кроки у напрямку наближення до ЄС. Підготовка та наміри В. Януковича підписати Угоду про асоціацію із ЄС у 2013 р. знову посилили напругу між Україною та Росією. Остання вдавалася до торговельних заборон, наприклад, запровадила обмеження на ввезення українських солодоців «Roshen» П. Порошенка. З іншого боку, щоб закріпити курс України на непідписання угоди, Росія у грудні 2013 р. оголосила про зниження для України ціни на газ та надання значної фінансової підтримки у 15 млрд. дол. США. За рахунок коштів Фонду національного добробуту Російська Федерація викупила українські євробонди на суму 3 млрд. дол. США. В.Янукович, який заявляв раніше про намір підписати угоду із ЄС у

листопаді 2013 р., цього не зробив. Уряд України оголосив про зупинення підготовки до підписання Асоціації. Це рішення призвело до протестів у центрі Києва, які за три місяці закінчилися масовими розстрілами та втечею В. Януковича до Росії.

4. Ставка Україна на позаблоковий статус. На переконання дисертанта, це слід вважати помилковою й одночасно важливою причиною гібридної війни з боку Російської Федерації. У період анексії Автономної Республіки Крим відразу виявилось, що масштабний міжнародний договір України про дружбу і співпрацю із Росією, є нічим іншим, як фікцією. У лютому 2014 р. Україна відмовилася від політики «позаблоковості», а вступ до НАТО знову став одним із основних пріоритетів у зовнішній політиці. Основним противником у новій редакції Військової доктрини України 2015 р. було названо Російську Федерацію. Нарешті, 1 квітня 2019 р. припинив дію Договір про дружбу, співпрацю та партнерство між Росією та Україною, який передбачав, що сторони «будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги до суверенної рівності, непорушності кордонів, мирного врегулювання суперечок, незастосування сили чи загрози силою» [60].

Наголосимо, що керівництво Російської Федерації завжди було твердо переконане, що без контролю над Україною Росія ніколи не стане державою-лідером світового масштабу, а демократична Україна загрожуватиме збереженню нинішнього авторитаризму в Росії. Анексія Автономної Республіки Крим стала лише першим кроком Російської Федерації, спрямованим на підрив незалежності та суверенітету України. Істотним фактором, що вплинув на кризу двосторонніх відносин, стало питання статусу Севастополя. За часів СРСР місто не входило адміністративно до складу Автономної Республіки Крим, що дало привід для оскарження його приналежності Україні [68].

Питання територіальної приналежності Автономної Республіки Крим було пов'язане із проблемою поділу колишнього Чорноморського флоту СРСР,

що постійно створювало значну напругу між країнами. У жовтні 1991 р. Верховна Рада України ухвалила рішення щодо підпорядкування флоту Україні. Згодом у квітні 1992 р. таке ж рішення ухвалив Президент Л. Кравчук. Незабаром такий самий указ видав Президент Росії Б. Єльцин. 23 червня 1992 р. президенти домовилися про майбутнє флотів двох країн на базі ВМФ СРСР. Було досягнуто домовленості, що ЧФ Росії буде базуватись в Севастополі до 2017 р. Після розпаду СРСР на українському півострові виявилось більш ніж стотисячне угруповання колись єдиного флоту [68].

5. Дестабілізація ситуації у східних та південних регіонах України з метою створення на цій території квазідержави «Новоросія». Ці плани були оприлюднені Президентом РФ В. Путіним під час телевізійної програми «Діалог з росіянами» на Першому каналі 17 квітня 2014 р.

Повній реалізації цих планів вдалося завадити, але російські регулярні війська та керовані Росією так звані сили ополчення окупували окремі райони Донецької та Луганської областей України. Україна оголосила там Антитерористичну операцію. За твердженням України та деяких країн Заходу, російські війська безпосередньо брали участь у боях з українською армією. Фактично Росія отримала повністю підконтрольні їй політичні утворення на Донбасі, які використала як важіль тиску на Україну, надовго перекривши їй шлях до НАТО і ЄС.

Виникли суперечності щодо ролі миротворчої місії ООН у вирішенні конфлікту. Дискусії щодо запровадження миротворчого контингенту ООН у зону конфлікту на Донбасі перейшли у практичну площину, проте позиції України та Росії – кардинально розходилися. Миротворча місія ООН із врегулювання російсько-українського конфлікту була можлива лише у випадку, якщо Росія припинить заперечувати свою очевидну участь у ньому [68].

Основна мета місії – контроль, забезпечення та підтримка процесу мирного врегулювання на Донбасі у співпраці з ОБСЄ та за погодженням з державними інституціями України згідно з Главою VII Статуту ООН. Перше

завдання місії було реалізація режиму припинення вогню, виведення важких озброєнь та виведення російських підрозділів, найманців та їх озброєнь. Точка зору України полягала в тому, що кінцевою метою діяльності місії стане реінтеграція окупованих територій Донецької та Луганської областей до складу України.

Без підписання стандартного меморандуму з представниками «ДНР та ЛНР» (і України) жодна держава не повинна направляти свій контингент у зону конфлікту. Для Росії було неприйнятним включення до миротворчої місії військових контингентів США та інших країн НАТО. Можливі учасники – Фінляндія, Австрія, Швейцарія, Ірландія, Білорусь, Казахстан, Сербія, Бразилія, Бангладеш та ін.

6. Виконання умов Будапештського меморандуму та Мінських угод стало ще однією передумовою військового конфлікту між Росією і Україною. Після розпаду СРСР Україна отримала третій у світі запас ядерної зброї після США та РФ. Україна успадкувала 176 міжконтинентальних балістичних ракет, які мали 1272 ядерні боеголовки. Загалом на території України перебували 2500 одиниць тактичної ядерної зброї. Такий арсенал викликав занепокоєння у міжнародної спільноти, з огляду на те, що це не відповідало ідеї ядерного роззброєння, що була актуальною після десятиліть «холодної війни». Тому США та Росія негайно почали перемовини з Україною щодо її відмови від цієї зброї. 5 грудня 1994 р. Російська Федерація, а також США та Великобританія підписали у Будапешті меморандум, який гарантував Україні цілісність, суверенітет та повагу до кордонів. Зазначені країни і в тому числі Росія взяли зобов'язання утримуватися від «загрози силою або її застосування» проти територіальної цілісності та політичної незалежності України. Україна після цього приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та віддала Росії свій ядерний арсенал. Однак у цьому документі немає ні зобов'язань захищати Україну військовим шляхом, ні прописаного механізму санкцій, які потрібно запровадити щодо агресора.

Після анексії Автономної Республіки Крим Росія фактично порушила Будапештський меморандум. Влітку 2014 р. Збройні сили України були близькі до повного очищення своєї території від незаконних збройних формувань, проте Росія застосувала свої регулярні війська та здійснила відкрите вторгнення в Україну. Збройні сили України втратили майже 80 % усієї техніки, а Росія взяла під контроль 400 км українського кордону. Під тиском цих обставин Україна змушена була підписати так звані «Мінські угоди», які не є міжнародним договором у повному розумінні слова, а лише політичними домовленостями.

Вони фактично врятували Україну від капітуляції перед Росією, проте не вирішували конфлікту загалом. Крім того, відповідно до статті 52 Віденської конвенції 1969 р., договір укладено під примусом, внаслідок застосування сили або під загрозою застосування сили є нікчемним, тобто недійсним з моменту його укладання. Тому Україна мала всі підстави не виконувати інші пункти Мінських угод, доки Росія не виконає безпекові положення.

7. «Газові» відносини між Росією і Україною – ще одна конфліктна точка дотику, яка стала передумовою для відкритого воєнного протистояння між країнами. Це серія економічних конфліктів між компаніями НАК «Нафтогаз України» та «Газпром» щодо умов постачання природного газу з Росії до України, а також його транзиту до країн ЄС.

Відносини між Росією та Україною загострилися після того, як у березні 2005 р. російська газова монополія «Газпром» зажадала від України платити за газ із 2006 р. за цінами, близькими до європейських (майже 250 дол. США за 1000 м³). При цьому сама Росія купувала газ у Туркменістані за ціною 44 дол. США за 1000 м³. «Газпром» намагався збільшити прибуток від продажу газу на суму від 3 до 5 млрд. дол. США щорічно. При цьому шляхом підвищення цін на газ в Україні російський уряд хотів захопити частину російського ринку металургії, на якому українські компанії успішно конкурували з російськими. Українське керівництво до останнього моменту не було готове платити більше і «Газпром», посилаючись на пункт 4 договору про постачання газу, за яким

ціни на газ визначаються щорічно у ніч на 1 січня 2006 р., зупинив поставки. З боку «Газпрому» пролунали звинувачення, що Україна «розпочала несанкціонований відбір газу», призначений європейським споживачам. Представники українського «Нафтогазу» ці звинувачення відкинули [68].

З 2015 р. Україна припинила купувати російський газ і обсяг торгівлі між країнами фактично впав. За приблизними даними, частка експорту України до ЄС становила 37,5%, а до Росії – 9,8% [199]. Виникли серйозні проблеми з енергопостачанням до ЄС, оскільки багато нафто- та газопроводів з Росії до ЄС за часів СРСР було прокладено саме територією України.

Конфлікти, пов'язані з транспортуванням російського експортного газу українськими трубопроводами, продемонстрували, що для Росії було вкрай важливо прокласти альтернативні шляхи постачання енергоносіїв до ЄС, минаючи територію України. Орієнтація української промисловості та комунального сектора на російський газ посилила залежність України від Росії. Географічне становище України визначило і зворотну залежність. Проходження через українську територію більшості експортних газопроводів та невизначені перспективи прокладання альтернативних українських газопроводів дозволяли Києву відстоювати власні позиції.

«Північний потік-2» – проект російського газопроводу, реалізований Росією спільно з енергетичними компаніями Німеччини, Австрії та Франції. Він потенційно міг дозволити покрити транзит газу з Росії до Європи в обхід України, яка наразі є головним транзитером російського блакитного палива. За підрахунками фахівців, фінансові втрати України через запуск проєкту російського газопроводу «Північний потік-2» приблизно повинні скласти до 1,2 млрд. дол. США щороку внаслідок падіння обсягів транзиту блакитного палива українською територією [134]. Така цифра була зазначена у матеріалах першого перегляду програми stand-by для України, здійсненого Міжнародним валютним фондом.

8. Зовнішні фактори, як передумова воєнного конфлікту між Україною і Росією. США створювали серйозні проблеми Росії у контексті її відносин з

Україною. Президент США Д. Байден був і залишається одним із найрішучіших прихильників України ще в період, що передував початку конфлікту в 2014 р., коли був віце-президентом. Вашингтон завдав удару по Росії санкціями після анексії Автономної Республіки Крим. Нова адміністрація США застосувала до Російської Федерації економічні санкції у відповідь на отруєння опозиційного політика О. Навального. Адміністрація Д. Байдена також пригрозила заходами за масовий кіберзлом комп'ютерів уряду США, в якому звинувачували російську розвідку.

1 березня 2021 р. Міністерство оборони США оголосило про новий пакет допомоги Україні у розмірі 125 млн. дол. США, що надав можливості для підвищення летальності, командування та управління та ситуаційної поінформованості ЗСУ за рахунок надання додаткових протиартилерійських радарів та тактичного обладнання. У пакет також входили постійна підтримка супутникових знімків та можливості аналізу плюс обладнання для надання медичної допомоги військовослужбовцям та процедур бойової евакуації тощо.

9. Поява нових потужних видів зброї, в тому числі масового знищення – одна з причин гібридної війни Росії проти України. Наявність великої кількості такої зброї робить війну дуже небезпечною для всіх її учасників. Активні бойові дії призводять до численних людських жертв, появи масових потоків біженців, руйнування об'єктів соціальної, транспортної та промислової інфраструктури, розірвання існуючих торговельно-економічних зв'язків та ін. За підрахунками Управління Верховного комісара ООН, загальна кількість людських втрат, пов'язаних з конфліктом в Україні (з 14 квітня 2014 р. до 31 січня 2021 р.), становить 42000–44000 осіб: 13100–13300 загиблих (щонайменше 3375 цивільних осіб, приблизно 4150 українських військових та приблизно 5700 членів озброєних груп); та 29500–33500 поранених (7000–9000 цивільних осіб, 9700–10700 українських військових та 12700–13700 членів озброєних груп) [131]. Однак, із метою збереження своїх позицій на світовій арені та на міжнародному ринку агресор применшує свою

роль, коли розв'язує гібридну війну. Це допомагає йому уникати санкцій з боку міжнародної спільноти і залишатися на свої позиціях.

Іншою причинною розв'язання гібридного конфлікту є бажання агресора контролювати об'єкти агресії та втручатися у політичну, економічну та безпекову систему країни. При цьому держава-агресор не несе значних економічних збитків, які могли би вплинути на її економічне та політичне становище. При цьому гібридна війна потребує наявності або створення певних обов'язкових передумов, які мають внутрішні та зовнішні особливості. До них можна віднести:

1) для досягнення своєї мети агресор повинен мати сильну та дієву владу, яка допоможе об'єднати народ країни-агресора довкола спільної глобальної мети;

2) держава-агресор для ведення ефективної гібридної війни повинна мати чисельні переваги у всіх сферах життя: політичній, військовій, інформаційній, економічній, що перетворює їх на засоби тиску (морально-психологічного та економічного характеру) на об'єкти агресії;

3) ефект від гібридній війни можливий тільки тоді, коли об'єкт агресії знаходиться у важкому становищі, яке стало наслідком слабкої політичної влади, розколу у суспільстві, зниження рівня економіки, міжнародній ізоляції, а також низької дієздатності правоохоронних органів.

Враховуючи вищевикладене, суб'єкт військової агресії (держава-агресор) повинен бути готовим до відсічі з боку об'єкта агресії, який матиме підтримку міжнародної спільноти у формі надання політичної, економічної, військової та інформаційної допомоги, а також запровадження санкцій проти агресора.

До широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 р. військову агресію Росії проти України називали різними термінами. Зазвичай, держави не дуже схильні визнавати існування збройного конфлікту у межах своїх кордонів, навіть у тих випадках, коли він

очевидний. Прикладом є чеченський конфлікт. Той самий принцип Росія використала щодо України.

До широкомасштабного вторгнення на територію України військ Російської Федерації 24 лютого 2002 р. в українському суспільстві не було чіткого розмежування: чи є ці події війною Росії проти України, чи це громадянський збройний конфлікт. Натомість ця війна мала прихований характер та поширилась у політиці, економіці, інформаційній та інших сферах.

Сьогодні підходи до розуміння цього збройного протистояння умовно можна поділити на «міжнародну», «українську» та «російську». З точки зору теоретичного підходу ведення воєнних дій – це гібридна війна, війна «керованого хаосу» тощо. З іншого боку, війна підпадає під характеристики «внутрішньополітичної кризи» або «громадянської війни».

Насамперед, гібридна війна – це не російське, а західне поняття, як було зазначено у попередньому розділі. Використання ж окремих термінів вже стало інформаційною складовою гібридної війни.

На думку колишнього директора Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбуліна, запропоноване в західній науковій думці поняття «гібридна війна» у багатьох випадках розуміли дещо в інших термінах і поняттях, ніж це спостерігається зараз. Але з огляду на такі характеристики «гібридності» як «розмивання» контурів військового конфлікту, залучення до нього невійськових засобів, масована інформаційна атака, В. Горбулін схиляється до висновку, що в Україні відбувається повноцінна російсько-українська гібридна війна. Із структурно-функціонального погляду: за формою вона є гібридною, а за змістом – асиметричною [101, с. 125].

Згідно другої статті Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 р., «застосування збройної сили державою першою на порушення Статуту ООН є *«prima facie»* свідченням акту агресії...». Згідно з третьою статтею Резолюції для кваліфікації збройного нападу як акту агресії, який першою вчинила одна держава проти іншої, юридично не має значення, чи була війна формально оголошена чи ні.

Українськими експертами запропоновано початком російської агресії вважати 27 лютого 2014 р., коли підрозділи спецназу Головного розвідувального управління Генштабу та 45-го окремого повітряно-десантного полку Збройних сил Російської Федерації захопили приміщення Верховної Ради та Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, а військові частини кримського угруповання Збройних сил України стали об'єктом провокаційних нападів з боку дислокованих на півострові російських військових баз [159].

Аналітики зазвичай використовують терміни «війна нового покоління» та «нелінійна війна». Перший із цих термінів був використаний у роботі, яку опублікував генерал В. Герасимов, керівник російського Генерального штабу, у лютому 2013 р. Тому російський підхід до гібридної війни іноді не зовсім точно називають «доктриною Герасимова». В юридичних документах Російської Федерації поняття «військовий конфлікт» і «війна» взагалі ототожнюють й мають таке визначення: «форма вирішення міждержавних або внутрішньодержавних протиріч з двостороннім використанням військового насилля, включаючи усі види збройного протистояння, включаючи масштабні, регіональні, локальні війни та збройні конфлікти» [172, 232]. Військові словники тлумачать збройний конфлікт так само, але з відмінністю від терміну «війна» в обмеженості політичних цілей та масштабів воєнних дій. У Військовій енциклопедії у відповідній статті війну розглядають як засіб насильства, завдяки яким держава досягає політичних цілей («ultima ratio Regis») [228].

Зарубіжний дослідник Р. Гейтс у звертає увагу, що В. Герасимов характеризує війну як широке використання політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових засобів, доповнених цивільними заворушеннями серед місцевого населення та використанням прихованих збройних сил [233, с. 35]. В. Герасимов зауважує, що такі засоби є типовими методами війни двадцять першого століття і мають більше значення для досягнення стратегічних цілей, ніж військові засоби, оскільки здатні зменшити бойовий потенціал ворога шляхом ініціювання соціальних

заворушень та створення клімату відчуття розпаду без відкритого використання насильства [233, с. 38]. В. Герасимов вважає, що збройні сили отримують суттєву додаткову допомогу у війні нового покоління. Це, зокрема, стосується операцій сил спеціального призначення (ССН), які можуть використовувати під прикриттям «миротворчості або врегулювання кризи» для здійснення зв'язку з опозиційними групами в певній державі [233, с. 43].

Щодо розуміння цього терміну в офіційних і пропагандистських колах Російської Федерації, то тут існують певні особливості. У 2015 р. з'явилася серія публікацій в основних російських військових журналах, які пов'язували «гібридні операції» та «гібридні війни» з «кольоровими революціями». Наприклад, генерал В. Герасимов прямо охарактеризував «кольорові революції» як «гібридну війну» [232]. Посилаючись на ухвалення у 2014 р. нової Військової доктрини Російської Федерації, західні експерти, політики та військові цілеспрямовано просували ідею про мілітаризацію російського зовнішньополітичного курсу. Таку думку широко тиражували західні ЗМІ, що зумовило популярність терміну «гібридна війна» за межами військової спільноти.

Визначити точну дату, місце, час початку гібридної війни Російської Федерації проти України досить складно. Водночас, каталізатором до початку військової агресії у формі гібридної війни були події під в Україні під час Революції Гідності (2014 р). Росія завчасно розпочала підготовку в ідеологічній, соціально-економічній, інформаційній сфері з метою комплексної руйнації українського суспільства. Аналізуючи імплементацію Російською Федерацією гібридної війни в Україну, наведемо декілька прикладів.

Насамперед, це події 2003 р. поблизу острова Коса Тузла в Азовському морі. Крім цього, із 2005 р., після Помаранчевої революції, російські парламентарі постійно нагадували Заходу, що Україна є failed state (державою, що не відбулася). Газові війни 2006 і 2009 рр., за задумом влади РФ, повинні були продемонструвати ненадійність України як газового транзитера.

Наведені факти наочно ілюструють елементи гібридної війни Росії проти нашої країни.

Дії Російської Федерації в Україні у 2014 р. ще більше посилили інтерес до концепції гібридної війни. Для багатьох західних коментаторів термін «гібридна» виявився найбільш придатним для опису різноманітності та поєднання інструментів та методів, застосованих Російською Федерацією під час анексії Автономної Республіки Крим та підтримки сепаратистських груп на території Донецької та Луганської областей.

До російських методів входили традиційне поєднання конвенційних і нерегулярних бойових операцій, також і підтримка політичних протестів, економічний примус, кібер-операції і, зокрема, інтенсивна дезінформаційна кампанія. В липні 2014 р. колишній генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен описав російську тактику як «гібридну війну», яку він визначив як «поєднання воєнних дій, таємних операцій та агресивної програми дезінформації» [249]. В цьому сенсі використання сил спеціального призначення (ССН) під прикриттям інформаційних операцій чітко переглядалося в Україні у 2014 р.

Інші методи гібридної війни, або війни нового покоління, використовували для деморалізації та залякування противника. До них входили: навчання російських конвенційних сил поблизу кордону з Україною, кібератаки на державну систему України та широкі дипломатичні та медіа кампанії для підриву легітимності нового керівництва України. Кінцевою метою такої «війни» був психологічний тиск на цільову державу зсередини таким чином, щоб політичних цілей конфлікту було досягнуто без воєнних дій (вершина стратегічного мистецтва згідно з Сунь Цзи).

Особливості ведення Росією гібридної війни проти України полягають у поєднанні військової агресії без формального проголошення війни та нехтуванні нормами міжнародного права під час ведення бойових дій. Це дозволяє агресору використовувати на всіх етапах ведення гібридної війни

незаконні воєнізовані формування, які сформовані з місцевого населення, але діють під керівництвом командирів регулярних збройних сил РФ.

Слід додати, що багато з методів, що їх Росія застосувала на території України, сягають радянської доби, як от використання маскуванню або військової дезінформації. Вони були ефективно використані радянськими силами під час Другої світової війни та у проксі конфліктах під час «холодної війни». Наприклад, маскуванню використовували у широкому масштабі під час операції «Багратіон» 1944 р., коли було знищено цілу групу армій Німеччини. На іншому кінці спектру конфліктів техніка маскуванню була застосована в Східній Європі, коли радянські війська Міністерства внутрішніх справ (НКВС) використовували потайні засоби для захоплення державних інституцій, підриву громадянського суспільства та придушення всієї опозиції для нав'язування комуністичної влади. Формування спецназу під прикриттям маскуванню («зелені чоловічки») використали в Автономній Республіці Крим (2014 р.) для захоплення державних будівель та ключових об'єктів інфраструктури, а також для озброєння сепаратистських міліцій, хоча російська держава постійно заперечувала у цьому свою участь [210].

У ХХІ ст. прогрес інформаційних технологій кардинально розширив можливості та форми маскуванню, дозволяючи російському керівництву використовувати мультимедійну пропаганду та дезінформацію у широкому масштабі. Ці методи застосовували для забезпечення підтримки зовнішньої політики держави всередині самої Росії та ведення широкої «інформаційної війни» проти України та країн Заходу. У цьому контексті Дж. Ліндлі-Френч визначає маскуванню як «війну, яка знаходиться на межі війни, цілеспрямовану стратегію помилки, в якій поєднано використання сили з дезінформацією та дестабілізацією для створення невизначеності...» [245, 253].

Водночас, Росія активно застосовує заходи політичного, економічного, інформаційного та військового тиску на Україну за формального збереження договорів про співробітництво та партнерство з нею у всіх сферах.

Систематичні кібернетичні та спеціальні інформаційні операції дозволяють поширювати пропагандистські, сепаратистські та панічні настрої серед населення України. А також активно застосовувати «брудні» інформаційні технології проти нашої держави на міжнародній арені [10].

У сучасних умовах військової агресії Росії проти України виникає необхідність урахувати всі обставини, які пов'язані із розумінням гібридної війни. Також слід зробити необхідні висновки, які допоможуть спрогнозувати дії Росії щодо України та інших країн колишнього СРСР.

Починаючи з 2013 р. триває трансформація сучасного українського суспільства, що зумовлює появу і поширення принципово нових суспільно-політичних загроз і викликів національній безпеці. Рівень захищеності національних інтересів від різних загроз і викликів визначає реальний стан національної безпеки держави. Об'єктивно її забезпечення потребує вироблення науково-експертних оцінок значущості потенційних і реальних суспільно-політичних загроз і викликів, серед яких вагоме місце посідає поширення в українському суспільстві екстремістських ідей і практик як одного з найефективнішого елемента сучасної гібридної війни.

Російський сценарій ведення гібридної війни проти України полягав в аналізі регіональних та локальних соціально-політичних конфліктів та їх штучне, контрольоване загострення у конкретно визначеному місці та проміжку часу. З цією метою, починаючи з 2010 р. на територіях Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим почали діяти майже п'ятдесят громадських об'єднань політичного спрямування. Основна мета діяльності – конспіративний збір інформації щодо джерел соціальної напруги в регіоні та ескалація локальних конфліктів.

За роки війни ставлення громадян України до Російської Федерації також докорінно змінилося, виникла «прірва» відчуження, недовіри та ворожості. Очікувати в найближчому майбутньому змін на краще в політиці Росії стосовно України не доводиться. Перспективи якогось «пом'якшення» стосунків між країнами постійно унеможлилював Президент Російської

Федерації В. Путін. Так, ще в грудні 2015 р. ним було підписано нову Стратегію національної безпеки, у якій повторювали тези про «підтримку США і ЄС антиконституційного перевороту в Україні», «зміцнення ультраправої націоналістичної ідеології» [179]. Такі тези лунали і в наступних виступах та заявах Президента РФ, у яких він звинувачував Україну в тероризмі, наприклад, він неодноразово повторював: «люди, які захопили владу в Києві».

Отже, «гібридна» війна між Україною і Росією це, насамперед, результат внутрішніх процесів у Російській Федерації: після розпаду СРСР сформувалася нова ідеологічна природа російської держави – імперські цінності величі та самодостатності, силового домінування на пострадянському просторі, ізоляціонізму, агресивної зовнішньої політики та конфронтації з іншими світовими центрами впливу. За цей створено авторитарну державу з елементами культу особи, із тоталітарною внутрішньою і агресивною зовнішньою політикою, із зневагою, цинізмом і лицемірством стосовно міжнародних норм і правил. Існування такої держави, на жаль, об'єктивно унеможливило для України добросусідські відносини із нею, принаймні, в найближчій перспективі.

Російська Федерація здійснює гібридну агресію проти України з метою її підпорядкування, знищення незалежності і суверенітету та повернення України до сфери геополітичного впливу Росії. На думку Г. Яворської, цієї мети передбачено досягти за допомогою трьох політичних вимог: федералізації нашої держави, офіційного статусу російської мови як другої державної, і зміни зовнішньополітичного курсу, тобто юридично зафіксованою відмовою України від європейської та євроатлантичної інтеграції [202, с. 47].

Загалом, слід говорити про сукупність базових причин, що сприяли розв'язанню Російською Федерацією гібридної війни проти України попри очевидну думку, що будь-які з причин мають під собою насамперед економічне підґрунтя. По-перше, суб'єктивно – це важкий стан російської

економіки, яка є критично неефективною через непрофесійне керівництво, технологічну відсталість, високий рівень внутрішньої корупції тощо. Вийти з цього стану Росія не здатна. Не маючи бажання розвиватися до рівня цивілізованої світової спільноти, РФ намагається нівелювати її розвиток через намагання опустити її до свого рівня [142, с. 75].

По-друге, об'єктивно – світова спільнота все менше стає залежною від традиційних джерел енергії, експорт яких залишається для Російської Федерації майже головним джерелом отримання прибутків. З огляду на те, що сьогодні ні торгівля зброєю, ні металургійна чи космічна галузі фактично не приносять доходів, керівництво Росії робить спроби щодо виправлення цієї ситуації. Як наслідок, намагання через усе ще існуючу енергетичну залежність західних країн змусити їх бути лояльними до російської агресії і припинити постачання військової зброї Україні.

2.2 Технології гібридної війни: міжнародні протистояння та українські реалії

Досліджуючи феномен гібридної війни в Україні варто звернутися до міжнародного досвіду і прикладу тих країн, у яких вони відбувались. Гібридна війна є безумовно багатовимірною проблемою, для розв'язання якої необхідна узгоджена діяльність фахівців різних сфер. Наголосимо, що це явище використовували як інструмент політичного тиску до та після Другої світової війни в умовах біполярного світу. У сучасному ж світі гібридна війна взагалі перетворилася на товар, який безкоштовно експортує насамперед Російська Федерація у ті країни світу, які становлять інтерес для неї.

Логічно, що у наукових працях і виступах західних дослідників, військово-політичних діячів, в офіційних документах термін «гібридна війна» згадують із негативним змістом. Називаючи ті чи інші дії держави «гібридною війною», західні військово-політичні діячі характеризують ці неприйнятні для своїх країн дії як агресію, прирівнюють їх до нової форми неоголошеної та

непрямої війни. США, наприклад, оголошують «гібридною війною» кібератаки на стратегічно важливі національні інтернет-ресурси, в яких звинувачують не лише держави, але й прихильників терористичних організацій [276].

Зрозуміло, що з розвитком технологій змінилися умови і характер ведення військових дій. Насамперед, суттєво зросло значення інформаційних технологій у військових операціях. На стратегічному рівні протистояння операції гібридних війн охоплюють усі сфери життєдіяльності країни-мішені, насамперед підриваючи моральний дух населення, нав'язуючи хибні ціннісні категорії, пригнічуючи здатність нації до активного й організованого опору.

«Конструктивними параметрами» гібридної агресії в сучасному світі слід вважати різноманітні стратегічні комунікації, дезінформацію, економічну блокаду, нелегальні операції у кіберсфері, хімічні атаки тощо. Навіть конкретна перемога вже не є кінцевою метою, яку зазначали з самого початку військових дій. Натомість за мету висувають необхідність розбалансування життя суспільства і населення на тих територіях, на яких триває гібридна війна.

Тактика ведення гібридної війни є унікальною для кожної країни, але основою будь-якої вдалої військової операції є реалізація раніше відпрацьованих технологій. Однак розраховувати на те, що міжнародні партнери України будуть ділитись своїм досвідом, розкриваючи свої геополітичні плани, не варто. У зв'язку з цим, виникає правомірне питання щодо спільного та відмінного у будь-якій гібридній війні.

Відомий американський військовий теоретик Ф. Гофман одним з перших зазначив: «...війни сучасної епохи характеризує процес гібридизації, у рамках якого змішуються традиційні форми війни, кібервійни, організованої злочинності, іррегулярних конфліктів, тероризму і т. д.» [240]. Американський дослідник Д. Ласіка у своїй монографії «Стратегічні наслідки гібридних воєн: теорія перемоги» навів основні відмінності гібридної війни від традиційної:

– це інформація та психологія. За допомогою інформації ініціатор такої війни впливає на суспільну свідомість, що у підсумку призводить до бойових дій;

– загрози та наслідки гібридної війни дуже складно ідентифікувати і прогнозувати, що робить фізичну (силову) складову агресора складною для своєчасного виявлення та протидії [247].

Основною відмінністю гібридної війни від традиційної є наявність великої кількості взаємопов'язаних чинників – безліч політичних інтриг, запекла боротьба за політико-економічний вплив на країну, її ресурси, територію та фінансові потоки. Учасники такої війни застосовують для її проведення силову та несилову тактику та дії. Застосування кожного з таких чинників – це самостійний технологічний процес, окрема технологія, яка інтегрована у комплексне дійство гібридної війни. Яскравими прикладами гібридних воєн слід вважати військові дії між Вірменією і Азербайджаном у кінці 1980 – на початку 1990 рр., лівано-ізраїльську війну 2006 р. Саме під час цієї війни ліванська ісламістська організація «Хезболла» застосувала проти Ізраїлю як регулярні, так і нерегулярні збройні формування із одночасним розгортанням інформаційної диверсії.

Як у традиційній, так у гібридній війні існують жертви – мирні жителі, люди похилого віку, жінки й діти. Але визначити ворогів та друзів країни на території якої ведеться гібридна війна, дуже непросто. Якщо в класичній війні є умовна лінія ведення бойових дій між противниками, то в гібридній війні відсутня реальна можливість ідентифікувати противників, союзників, мирних громадян від учасників локального збройного конфлікту, комбатантів від терористів та учасників злочинних угруповань.

Аналіз ведення гібридних воєн дозволяє виокремити деякі технології, що застосовували в їх межах. Дисертант бере на себе відповідальність дати їм власні назви, які, звісно, не слід вважати офіційними. Вони ґрунтуються лише на особистих знаннях дисертанта щодо сутності тієї чи іншої технології і не претендують на їх загальноновизнаність.

Важливою технологією гібридної війни слід вважати розгортання так званого «конфлікту на виснаження». Він полягає у руйнуванні економічної та соціальної сфери країни – об'єкта агресії, знищені матеріально-технічної та цивільної інфраструктури країни. У підсумку це може спричинити політичну поразку і навіть втрату самостійності. Країна, що стала об'єктом ведення гібридної війни, обороняється шляхом боротьби з різними екстремістськими й терористичними формуваннями на своїй території, яких готують, забезпечують і якими керують з території інших країн. Однак країна, що стає об'єктом ведення гібридної війни не завжди може реалізовувати активні дії у відповідь на таку агресію.

Прикладом можуть бути обидві чеченські війни (1994–1996 рр. і 1999–2009 рр.), коли чеченський народ намагався отримати незалежність і це спровокувало жорстоку війну. Чеченська війна фактично призвело до тотальної руйнації Грозного. На значну перевагу в живій силі та озброєнні російських військ чеченці відповіли партизанською війною. Саме деморалізація і неприйняття суспільством жорстокої війни змусили уряд Б. Єльцина припинити вогонь у 1996 р.

Застосуванню технології «конфлікту на виснаження» у сучасному військовому протистоянні України із Російською Федерацією, сприяє відсутність належних та допустимих доказів військової інтервенції Росії на території України, а також механізмів притягнення уряду країни-агресора до відповідальності згідно міжнародних норм. Стратегія виснаження передбачає поступовий перехід від ненасильницьких дій у політичній, економічній, інформаційно-психологічній сферах до військово-силових операцій. Стратегія розрахована на тривалий час і її реалізують з різною інтенсивністю в спеціально створених «сірих зонах» гібридної війни шляхом забезпечення функціонування «народних республік». При цьому керівництво т. зв. «Л/ДНР» повністю контролює Москва, що дозволяє реалізовувати нові сценарії агресії на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей у т. ч. за допомогою використання техніки «трьох кварталів».

Зазначений тактичний прийом передбачає комбінацію дій одного підрозділу для виконання різних загальновійськових функцій (поєднання політичних, поліцейських, гуманітарних місій, об'єднаних спільним задумом).

Технологія «миротворча місія». В її основі використано техніку «зсуву поняття». Її широко застосовувала Російська Федерація фактично у всіх останніх війнах, під час яких вона втручалася у життєдіяльність інших держав. При цьому постійно присутній наратив про «порятунок» тих, кого ця країна нібито приходить захищати. Насправді все, до чого торкається Росія на міжнародній арені, перетворюється на руйнування. Але в будь-якому випадку, РФ це називає «миротворчими місіями» та «спеціальними операціями» на «захист російськомовного або православного населення». Мовний чинник – найвигідніша пропозиція з усього набору слабкостей. Приклад продукування смислів гібридної війни в цьому аспекті ми всі добре знаємо: «відбувається насильницьке витіснення російської мови та переслідування російськомовних» [130]. За словами О. Артюшенка, якщо територіальний чинник та чинник розвитку були невід'ємними для українського суспільства, то мовний чинник насаджували політичні сили для того, щоб схилити на свій бік частину східного та південного електорату [11, с. 230].

Особливість окупації Донецької та Луганської областей також полягала у маскуванні військової інтервенції під миротворчу місію за мандатом Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ, або Ташкентська угода). Водночас міжнародні санкції не дозволили Росії реалізувати її повністю, у зв'язку з цим, реалізовано сценарій «народних республік», які організаційно, адміністративно та фінансово підтримує Москва.

Слід пригадати російсько-грузинську війну 2008 р., в якій було застосовано не лише регулярну армію, а також інформаційний тиск поряд із економічним, кібератаки тощо. 8 серпня 2008 р. російські війська під приводом «захисту населення» розпочали вторгнення до Грузії з територій сепаратистських республік Північної Осетії та Абхазії. Протягом п'яти днів російські літаки завдали понад сто ударів по грузинських містах. Бомби

скидали на цивільні райони, вбиваючи невинних людей. Відтоді Південна Осетія є невизнаною республікою під контролем РФ.

Російські збройні сили одночасно із застосуванням регулярних сил спеціальних операцій вели проти Грузії економічну, інформаційну, кібернетичну війни. На це звернув увагу, коментуючи цю війну, колишній міністр оборони США Р. Гейтс: «...убивчо дієва наступальна операція російських військ у Грузії із застосуванням звичайних озброєнь була посилена технологічно складною кібератакою та добре скоординованою пропагандистською кампанією» [233, 234].

Громадянська війна в Сирії – яскравий приклад гібридної війни. Вторгнення Росії стало вирішальним моментом у громадянській війні в Сирії, що почалася 2011 р. Ще на початку 2015 р. уряд Президента Сирії Б. Асада був приречений на крах. Російська зброя, повітряна підтримка та війська підсилили диктатуру Асада та зруйнували життя мільйонів людей. Це втручання в останній момент допомогло Асаду досягти військової переваги над повстанцями до кінця 2017 р., та підтримує його донині [32].

Приклад сирійської війни може стати основою для аналітичного аналізу збройного протистояння України і Російської Федерації. На думку Я. Осадчої, можна простежити схожість сирійського та українського конфліктів, адже обидва розвиваються в однаковій парадигмі гібридної війни з сильним міжнародним втручанням і широким використанням засобів боротьби [133, с. 130]. Важливою складовою конфлікту стала інтерпретація міжнародних норм. Ми бачили протистояння в Раді Безпеки ООН між США, Францією, Великобританією та Російською Федерацією і КНР, з іншого боку. Якщо перша група країн виступала за введення миротворчого контингенту до Сирії, то інша група – РФ і КНР – підтримували Б. Асада, не розриваючи торговельні відносини з Сирією, а також постачали військову зброю [211, с. 53]. Цей конфлікт дає підстави для розуміння значення і впливу зовнішніх чинників, що фактично визначили його внутрішню динаміку і перебіг. Посилення однієї

сторони призводило до посилення другої завдяки збільшенню обсягів підтримки з боку співчуваючих держав.

Громадянську війну в Сирії слід вважати конкретним прикладом технології «підбурювання конфлікту», коли прагнення розв'язати внутрішньодержавні конфлікти підтримують іноземним втручанням. З огляду на це Я. Осадча вважає, що переможців у цій війні не буде. В основі цієї технології лежить елементарна провокація. Опосередкований характер конфлікту завдяки використанню стратегії війни «чужими руками», або проксі-війни як важливого інструменту, дає змогу замаскувати державу, зацікавлену в перемозі в гібридній війні [133, с. 128].

Наприклад, 14 серпні 1992 р. Російська Федерація спровокувала війну між абхазькими сепаратистами та урядом Грузії. Підтримавши абхазьких сепаратистів, РФ передала їм зброю, в тому числі й літаки, які знищували цивільну інфраструктуру на тій території, яка була під контролем Грузії. Частина російського військового флоту обстрілювала Сухумі. Ці події призвели до відторгнення Абхазії від Грузії, в результаті чого Росія досягла своєї мети. З тими ж проблемами зіткнення інтересів і поєднання внутрішніх і зовнішніх впливів стикається нині і Україна. Хоча вплив зовнішнього фактору тут також є визначальним [133, с. 133].

Дифузний (гібридний) характер війни означає використання всіх відомих сьогодні засобів і методів війни, включно із зумовленими інтеграційним фактором взаємодії технології «кольорової революції», що є синтезом стратегій виснаження і нищення як каталізатора для прискорення розвалу держави противника. Генерал-майор у відставці Ф. Каппен, член верхньої палати парламенту Нідерландів зазначив, що гібридна війна в Україні: «... це змішана форма класичного способу ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань... Ці виконавці можуть робити такі справи, які сама держава робити не може, тому що зобов'язана дотримуватись Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, міжнародних домовленостей з іншими країнами...» [25].

Хоча серед прикладів гібридних війн переважно називають сучасні конфлікти, фактично вся історія СРСР досить показова щодо цього. Радянський Союз був країною класичного «гібридного» способу боротьби проти визвольних змагань колонізованих народів. Автори навчального посібника «Гібридна війна і журналістика» слушно зауважують, наприклад, що «громадянська війна» 1918–1921 рр. – насправді ніяка не громадянська, а російсько-українська війна, – була найкривавішою і найзапеклішою для нашої країни. Складники тієї війни: облудна російська пропаганда (з розробкою тез Леніним, Троцьким, Сталіним); масове збройне вторгнення – січень 1918 р. Далі – весь набір гібридних ознак: створення альтернативних владних органів і сепаратних територіальних утворень; дії на розрив України («Донецько-Криворізька республіка», «Новоросія», сучасний аналог – «ДНР» і «ЛНР»); три голодомори (1921–1922; 1932–1933; 1947 рр.) і, нарешті, негайне заселення російським елементом спустошених голодом населених пунктів і цілих регіонів; терор і нагнітання страху в суспільстві (1917–1956 рр.); мовні війни; переслідування дисидентів; етнічні чистки тощо [42, с. 17; 266]. Росію також звинувачують у веденні «гібридної війни» у країнах Центральної, Східної Європи та у державах Балтії [279].

Технологія створення «латентного конфлікту». Прикладом такої технології ведення гібридної війни є прихований військовий конфлікт 2006 р. між Ізраїлем та Ліваном. Для зниження військової могутності угруповання «Хизболла» почало вести бойові дії проти Лівану. Все йшло до того, що Ізраїль повинен здобути перемогу над «Хизболлою», але армія останньої несподівано перемогла армію Ізраїлю. Керівник угруповання Хасан Насралла назвав свою армію «армією нової моделі», яка використала нові технології проти ізраїльтян. На думку військових експертів, насамперед у технології гібридної війни.

Технологія «латентного конфлікту» передбачає приховану агресію, яка полягає насамперед в економічних заходах впливу на об'єкт. З урахуванням часових рамок тривалості гібридної війни (багато років і десятиліть) у її

плануванні визначальну роль відіграють довгострокові стратегії, побудовані на прогнозуванні можливих варіантів результату ситуації, а також вміння створювати й використовувати випереджувальне відображення дійсності, пов'язане із завчасною, прискореною підготовкою до майбутніх можливих змін операційного середовища. Випереджальне відображення при розробці стратегії гібридної війни – це бачення перспективи розвитку воєнного конфлікту, що ґрунтується на чітко вибудованій послідовності дій для досягнення зазначеної мети.

Наприклад, країна може використовувати конкурентну боротьбу за лідерство між країнами та транснаціональними корпораціями в окремих секторах або галузях економіки. Також можуть бути використані етнічні та культурні заходи за допомогою яких відбувається просування національної культури однієї країни на території іншої, наприклад, у мас-медіа використовуючи при цьому цільові аудиторії та сфери впливу, що можуть бути поширені на сусідні країни та окремі континенти.

Прикладом прихованої агресії є діяльність Росії на території нашої країни. Протягом багатьох років вона вела так звані газові та торговельні війни, намагаючись вплинути на українську аудиторію за допомогою своїх ЗМІ, які поширювали антиукраїнську пропаганду, просували російську культуру. На цьому етапі агресії заклали вирішальні психологічні установки, які момент загострення конфлікту використовують для послаблення позиції країни, проти якої здійснюють агресію.

Як технологію «латентного конфлікту» можна характеризувати дії КНР стосовно просування своїх інтересів у Південно-Китайському морі. Таким чином актуалізовані її давні територіальні суперечки із низкою прикордонних держав Південно-Східної Азії. Західні експерти, політики та військові звинувачують у веденні «гібридних війн» Іран, пов'язуючи його із підтримкою дій організації «Хизболла» поблизу Лівану та Сирії [243].

На певному етапі гібридної війни відбуваються події, які викривають саме факт агресії, але агресор до кінця не проявляє себе. При цьому, держава-

агресор для досягнення своєї мети використовує регулярні збройні формування, приватні армії, повстанців, партизан, терористів. Також може використовувати власні закамуйльовані війська. Для прикладу наведемо окупацію Придністров'я Російською Федерацією у 1992–1993 рр. Після проголошення незалежної Молдови частина країни, у якій на той момент була розміщена військова база з російською 14-ю армією, заявила про власний суверенітет, який одразу перетворився на режим, керований російським генералом Лебедем. Лише після цього розпочалася війна, після якої Придністров'я перетворилось на «сіру зону» зі зруйнованою економікою та міжнародною ізоляцією.

Уникнення використання терміну «гібридність» пов'язано насамперед з тим, що додаткове введення нового терміну обмежує тактичні можливості в умовах затвердженого військового задуму (доктрини) та несе потенційні ризики непередбачуваних наслідків (особливості національного законодавства, реалізація міжнародних санкцій тощо). Сутність конфлікту все одно не зміниться, а наявність елемента гібридності не приведе до зміни військової доктрини.

Так, у США було проведено дослідження щодо готовності збройних сил США діяти в умовах «гібридного ведення воєнних дій» з боку противника. При цьому у військових документах США термін «гібридна війна» не використовують, хоча в деяких стратегічних документах збройних сил описують ситуацію гібридної війни [246].

Не зважаючи на деякі теоретичні аспекти, виникнення гібридності у військовій доктрині вплинуло на зміст Стратегічної концепції НАТО 2010 р. Гібридність, хоча без зазначення цього терміну, була описана у «Загальній концепції військового внеску для протидії гібридним загрозам». У концепції було наведено таке визначення: «Гібридні загрози – це такі загрози, які створюються противником, здатним до одночасного застосування звичайних і нетрадиційних засобів в адаптивний спосіб для досягнення своїх цілей» [214, с. 2]. А вже в Стратегічній концепції НАТО 2022 р. конкретизовано більш

чітко: «Наслідки гібридних операцій проти держав-членів Альянсу можуть бути такими, що вони прирівнюватимуться до збройного нападу. Внаслідок цього Північноатлантична рада НАТО може запровадити статтю 5 Північноатлантичного договору» [177, с. 8].

Передумовою для внесення відповідних змін слугували події 11 вересня 2001 р. Концепція боротьби з тероризмом до цього базувалась на асиметричних загрозах, що їх створював противник з найменшим військовим потенціалом. Ці аспекти суттєво вплинули на формування поняття «гібридна війна» XXI ст. Після 11 вересня все частіше використовували термін «гібридна війна» або «гібридний конфлікт». Типовим прикладом введення «гібридної війни» вважають Другу ліванську війну (2006 р.), військовий конфлікт у Південній Осетії (2008 р.), і агресію Росії проти України.

Щодо Другої ліванської війни, слід зазначити, що вона відома як лівано-ізраїльська війна, або перша сучасна гібридна війна. Конфлікт почався 12 червня 2006 р. з локального військового конфлікту, у якому бойовики «Хизболли» вбили військовослужбовців ізраїльської армії. У відповідь Ізраїль запровадив такі санкції, як повна блокада повітряного простору та акваторії Лівану, а також здійснив чисельні авіаудари по об'єктах інфраструктури та наземне вторгнення до Південного Лівану.

Залучення приватних структур, найманців з обох сторін конфлікту викликало гостру критику міжнародних організацій. У свою чергу, 11 серпня 2006 р. Рада Безпеки ООН схвалила Резолюцію № 1701, яка вимагала припинення військових дій між комбатантами. 13 серпня 2006 р. ліванський, ізраїльський уряди та польові командири «Хизболли» визнали Резолюцію ООН та припинили бойові дії. Цей конфлікт став каталізатором змін військових доктрин інших країн у контексті розробки теорії гібридної війни.

Російська Федерація сформулювала власні підходи до розуміння сучасної війни через роль «кольорових» революцій, що виникли у країнах на пострадянському просторі, які були сферою впливу Кремля. У відповідності до російської доктрини для причин виникнення «кольорових» революцій були

використані ірраціональні теорії: Росія не хотіла визнавати самостійний шлях розвитку України та Грузії, намагаючись інтегрувати країни колишнього СРСР під своєю егідою через такі проекти як ЄврАзЕС, ОДКБ. Уряд Росії звинуватив американських дипломатів, неурядові організації в організації та реалізації зміни політичних режимів у Грузії та Україні.

Офіційна позиція Росії полягає у тому, що гібридна війна – це дії західних держав проти впливу Росії в регіоні її «законних інтересів». Але у випадку з Україною агресія РФ мала новий різновид гібридної війни, тому що містила нові форми та методи, суб'єктів та етапи реалізації. У зв'язку з цим, після анексії АРК та окупації частини Донецької та Луганських областей, військові та політологи почали розглядати концепцію гібридної війни з точки зору локальності та тривалості.

У військових доктринах та стратегічних планах Росія ніколи не використовувала термін «гібридна війна». На думку Кремля, це країни Заходу намагаються впливати на Росію саме методами гібридної війни. Саме Захід є засновником концепції такої війни. У військовій доктрині Росії є визначення особливості сучасних воєнних конфліктів: «Комплексне застосування воєнної сили, політичних, економічних, інформаційних та інших заходів невійськового характеру, які реалізуються з широким використанням протестного потенціалу населення і сил спеціальних операцій» [33, с. 7-8]. Згадуваний нами вище колишній радник з безпеки при ООН і НАТО, генерал-майор у відставці Ф.Каппен в ефірі радіо «Свобода» підтвердив, що «Путін веде в Україні гібридну війну» [152].

З точки зору застосування перерахованих вище технологій гібридної війни, показовим прикладом є дії Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Але практично весь інструментарій цих технологій, – від спроб розповсюдити вплив на українські території через знаходження лояльних громадян України і політиків, розповсюдження пропаганди, намагання здійснити внутрішній розкол в українському суспільстві – до відкритого військового втручання є давно

відомими засобами. Ще в XVII–XVIII ст. російське керівництво видавало акт агресії за внутрішній громадянський конфлікт.

Російська Федерація здобула доволі серйозний досвід у ході проведення воєнних конфліктів у другій половині ХХ ст. Техніки і технології гібридної війни на основі цього досвіду вона широко застосувала після широкомасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 р.

Наступну технологію ведення гібридної війни правомірно назвати технологією «спеціальної інформаційної операції». Така технологія передбачає перехід від застосування реактивних стратегій до проактивних. Тут йдеться про знаходження слабких місць, послідовне просування або одночасне за різними напрямками певних «хвиль», які йдуть на спад, а потім піднімаються. Одночасно слід звернути увагу на провокацію пролонгованого стресового стану суспільної свідомості як українських громадян, так світової спільноти щодо можливості збройного нападу Російської Федерації на Україну. Це ми спостерігали напередодні широкомасштабного вторгнення РФ, коли до кордонів України відкрито наближались ешелони військової техніки, а потім їх повертали назад. Такі факти слід вважати важливим психологічним елементом саме гібридної війни [63, 64].

Можна навести аналогії з елементом воєнної стратегії традиційного формату війни (особливо широко такий прийом використовували під час Другої світової війни). Під час «розвідки боєм» сторона, що атакує, вводить незначну кількість військового контингенту з метою визначити найбільш вразливі місця супротивника, щоб використати їх у момент наступу. Такі моменти постійно виникають у військовому протистоянні України з російською армією. Перші удари «гібридної армії» припали на найбільш слабкий, з точки зору ідеологічної лояльності до агресора, Донбаський регіон. Крім того, спеціальні інформаційні операції тут тривалий час проводив Генеральний штаб Міністерства оборони Російської Федерації, а саме: перманентне нагнітання напруження серед місцевої спільноти; нав'язування хибних

цінностей; створення напруження на релігійному, етнічному, економічному підґрунті [48].

Технологія «свій серед чужих». Її суть полягає в тому, що на захопленій території агресор ставить лояльне до нього керівництво, чи створює лояльну структуру, яка б відповідала його інтересам. Така технологія не є інноваційною, її застосовували ще з прадавніх часів, але вона завжди була важливим елементом гібридної війни.

Так, за словами экс-директора Українського інституту національної пам'яті В. В'ятровича, події, що відбуваються сьогодні на Сході України, дуже схожі на те, що відбувалося у 1918–1920 рр. «Такі події як утвердження радянської влади насправді у 1918, 1919, 1920 рр. і те, що відбувається зараз – в цьому можна провести багато паралелей. Світ говорить про якийсь новий тип війни, який застосовують проти України, так звану гібридну війну, але мені здається, насправді, цей тип не новий – це типовий більшовицький тип ведення війни, який вели проти України ще в 1918 р.», – зазначив В. В'ятрович [21]. Суть цього методу полягала в тому, що на певній території твориться якась паралельна, альтернативна влада, в Харкові на противагу УНР твориться Раднарком Радянської України, який підтримується з Москви, створюються збройні формування, саме ці збройні формування визнаються Москвою, ведеться активна інформаційна, пропагандистська промивка місцевого населення для того, щоб його підтримувати, а потім розгортається вже безпосередня агресія – вторгнення на територію України.

На підсумковому етапі агресор проводить такі дії для зміцнення своїх позицій в країні, яка піддалася агресії:

- підтримку отримує колишня опозиційна влада чи сепаратистський режим в окремих регіонах країни, які піддані агресії;
- за допомогою країни-агресора проводять «референдуми» щодо курсу існування країни, яка піддалася зовнішньому втручання, також проводять «вибори державних та місцевих органів влади» сепаратистської влади;

– забезпечення присутності «миротворчих сил» або збройних формувань сепаратистів на довгостроковій основі для вирішення цілей та інтересів країни-агресора;

– на політичній, соціально-економічній, конфесійній та міжетнічній основі в країні, яка піддалася агресії, провокують внутрішній конфлікт з подальшою ескалацією у масові заворушення;

– призначають лідерів вуличних акцій протесту з числа представників опозиційних партій та рухів загальнодержавного або місцевого рівнів з подальшим створенням альтернативних «органів влади»;

– за участі представників незаконних збройних формувань та працівників спецслужб країни-агресора учасники акцій протесту (включно з використанням мирних жителів у вигляді «живих щитів») блокують діяльність силових структур;

– захоплюють адміністративні будівлі органів державної влади та місцевого самоврядування, а також об'єкти критичної інфраструктури;

– під виглядом місцевих збройних формувань на територію країни, яка піддалася агресії, вводять регулярні збройні сили агресора («загони самооборони», «ополченці») з метою організаційної допомоги сепаратистам у захопленні та узурпації влади на конкретно визначеній території. При цьому, участь регулярних військ агресора у спеціальних операціях маскують під воєнізовані структури чи загони добровольців;

– здійснюють повномасштабні спеціальні інформаційні операції, спрямовані на всебічну підтримку самопроголошених «органів влади» та «органів правопорядку», а також повну дискредитацію легітимних органів державної влади та управління щодо неспроможності забезпечити територіальну, конституційну цілісність та недоторканість кордонів.

Прикладом реалізації тактичного задуму гібридної військово-політичної агресії є анексія Автономної Республіки Крим, яка легалізована шляхом проведення народного референдуму (волевиявлення громадян контролювали та забезпечували сили спеціальних операцій РФ). Суть цієї технології яскраво

проявила себе після широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 р. Власне, однією із важливих цілей, що ставила перед собою так звана «спеціальна операція» було змінити керівництво України і замість Президента України В. Зеленського призначити в Україні чи то В. Медведчука, чи то «біглого» Президента В. Януковича. За словами В. Бочарнікова, – у гібридних війнах держава, передусім її правляча еліта, продовжують формулювати цілі воєнних конфліктів, але у воєнних діях починають переважати спеціальні операції, тобто дії з обмеженими локальними цілями. Головну роль у «поразці» противника покладають на інші інструменти. Зазнають змін і політичні цілі війни. Якщо раніше «класичною» ціллю була анексія, захоплення територій або зміна уряду, то сьогодні ціллю стає примус противника до підпорядкування або тотальний контроль його правлячої еліти [19, с. 5].

Серед прикладів наведемо нинішню чеченську і грузинську влади, які є лояльними до агресивних дій Російської Федерації. І це не зважаючи на дві кривавих чеченсько-російських війни. Так і Грузія, яка пережила російське вторгнення у 2008 р., зайняла неоднозначну позицію щодо України, уникаючи різких заяв щодо Росії [13]. Натомість абсолютно протилежної позиції щодо України дотримується грузинський народ.

Конкретно поняття «гібридності» ймовірно уперше було обґрунтоване на початку 2013 р. начальником Генерального штабу Росії В. Герасимовим, який вважав, що основні методи протиборства між суб'єктами воєнних дій все більше набувають рис невійськового характеру, і зміщується у бік політико-економічних, інформаційних, гуманітарних та інших заходів. Військові заходи зазвичай мають прихований характер і їх реалізують за допомогою спеціальних військових операцій [47, с. 139].

Російські військові розробили власну концепцію ведення гібридної війни, яка невдовзі була реалізована в Україні. Російська військова доктрина особливу увагу приділяє протестній природі суспільства: створення партизанських рухів під час війни; реакція Росії на розповсюдження

«кольорових» революцій. Російське керівництво впевнено, що прояв народної думки через «кольорові» революції – це тільки технології Заходу проти Росії, наприклад через використання методів гібридної війни.

Звернемо увагу на використання у гібридній війні так званих «дзеркальних технологій». Ідеться про застосування вже знайомих, апробованих прийомів і тактик протистояння, які у минулому довели свою ефективність. Наприклад, терористи, захоплюючи адміністративні будівлі в містах Донецької області, копіювали прийоми відомі з часів майдану 2014 р.: мітинги, барикади, підпалювання шин, наметові містечка, збирання продуктів на підтримку протестувальників, «коктейлі Молотова», блокування військової техніки Збройних Сил України, формування загонів самооборони (ополчення), позначення російською символікою і антиукраїнськими написами фасадів, дерев, стовпів тощо [178, с. 149]. З іншого боку, проукраїнські активісти діяли дзеркально до технологій окупантів і деяких місцевих мешканців, які основний акцент робили на тому, що військовослужбовці Збройних Сил України – не місцеві: «У кого стріляєте, синки? Йдіть звідси. Ми вас сюди не кликали! Ми хочемо в Росію!». Тому маріупольські активісти застосували дзеркальну технологію: вийшли до військових зі словами: «Ви нас захищайте. Ми – місцеве населення. Ми – громадяни України, яку ви захищайте». Така позиція морально підтримувала бійців, дала можливість повірити у свої сили волонтерам [178, с. 152].

Доволі розповсюдженим елементом ведення гібридної війни є технологія «перекладання вини». Якщо прослідкувати історію людства і ведення війн, то вона присутня майже постійно і дуже часто як «спусковий гачок» розв'язання військових дій. Достатньо пригадати початок Першої і Другої світових війн.

В період російської гібридної агресії з 2014 р. по 2017 р. на Донбасі, за даними Генерального штабу ЗСУ, станом на 28 жовтня 2017 р. бойові втрати Збройних Сил України становили 10710 військовослужбовців, з яких безповоротні – 2333, санітарні – 8377 (поранені та травмовані внаслідок

бойових дій) [39]. Росія, незважаючи на ці очевидні переконливі факти, повсюди заперечує свою причетність до агресії проти України, стверджуючи про якийсь ніби «внутрішньоукраїнський конфлікт» чи «громадянську війну».

Але наявні факти підтверджують, що у контексті конфлікту на Сході України про жодну громадянську війну не йдеться, про що наголосив у своєму інтерв'ю виданню «Deutsche Welle» досвідчений дипломат, спеціальний представник США з питань України К. Волкер. «Безумовно, це не громадянська війна», – заявив він після особистого відвідування східних районів України та неодноразових перемовин з цих питань із представником Президента Російської Федерації. Він також дійшов висновку, що конфлікт на Сході України почався з гібридної війни, з дрібномасштабного вторгнення Росії в Україну. І поки Росія заперечує свою безпосередню участь у цьому конфлікті, ситуація не вирішиться» [176].

Існує припущення, яке зробила російська журналістка Ю. Латиніна, що хвиля кібератак з боку Росії проти серверів Демократичної партії США мала на меті пошук доказів конспірологічної теорії, що український Майдан був організований адміністрацією Б. Обама [103]. За словами А. Головки 27 травня 2014 р. Служба безпеки України (СБУ) встановила, що більшість хакерських атак, які здійснювали проти сервера ЦВК у день виборів президента, організовували з території Росії. За інформацією прес-служби СБУ, атаки на сервер ЦВК здійснювали безперервно зі змінною динамікою потужності, а переважну кількість атак проводили з території Російської Федерації з використанням бот-мереж. Два уражених вірусами сервери були заблоковані у Вінниці. Там зловмисники згенерували потужну DDOS-атаку на інформаційні ресурси ЦВК. Також було виявлено та завчасно знешкоджено шкідливе програмне забезпечення, яке було впроваджено до електронної системи обробки даних. За його допомогою російська сторона намагалася дискредитувати результати українських виборів, зокрема, лідером президентських перегонів з результатом у 37% збиралися оголосити Д. Яроша. Відповідну провокацію розповсюдив російський телеканал ОРТ [46, с. 334].

Аналізуючи феномен гібридної війни, можна дійти висновку, що США (іракські військові компанії) та РФ постійно ведуть гібридні війни на території третіх держав в інтересах власних політичних, дипломатичних, економічних, інформаційних цілей. Прикладом застосування технології «перекладання вини» у гібридній війні є російсько-грузинська війна 2008 р. У конфлікті брали участь регулярні збройні сили Південній Осетії, Росії, російські та абхазькі найманці. Але всі учасники конфлікту звинуватили один одного у провокуванні бойових дій.

З початком бойових дій більша частина телеканалів країн учасників конфлікту почали здійснювати цю технологію в інформаційному просторі. Російські засоби масової інформації постійно акцентували увагу громадян на бойових діях у Південній Осетії за допомогою таких гасел: «Геноцид у Південній Осетії» та «Примусення Грузії до миру». Після такої інформаційної пропаганди російське суспільство (70 % російських громадян) підтримало агресію Росії проти Грузії [201].

Ще до початку бойових дій російські канали, що займалися пропагандою, були відключені на території Грузії, блоковано інтернет-зв'язок сайтів з доменом «.ru». Сайти грузинських державних установ також були атаковані хакерами. Наприклад, такій атаці піддалися сайти Міністерства закордонних справ, уряду, парламенту Грузії. У мережі Інтернет російські хакери розміщували пости: «Хакери й блогери всіх країн, об'єднуйтеся», «Сайти буде заблоковано повністю! Ніхто не зможе читати марення про те, що Росія напала на Грузію». На допомогу Грузії прийшли естонські експерти, які мали досвід у вирішенні таких проблем [205]. Хакерським атакам піддався також сайт уряду самопроголошеної Республіки Південної Осетії, що було засуджено організацією «Репортери без кордонів». Водночас українські ЗМІ використовували російські ресурси, що не давало повної картини [28].

Своє ставлення до конфлікту висловлювали різні політики та міжнародні організації з України, Грузії та інших країн. В Україні дії Росії проти Грузії підтримували кілька політиків, таких, як лідер Комуністичної

партії України П. Симоненко. Ставлення до конфлікту в своєму зверненні розповсюдила Верховна Рада Кримської Автономії та закликала Київ визнати Абхазію та Південну Осетію. Засудив діяльність Грузії у конфлікті голова Генеральної Асамблеї ООН М. Брокман.

На думку ж Президента РФ В. Путіна, саме американські республіканці сприяли виникненню конфлікту у Південній Осетії. Він висловив цю думку під час інтерв'ю іноземному телеканалу, підкресливши, що конфлікт був підтриманий республіканцями для підвищення рейтингу Д. Маккейна. Російські політики С. Марков та Б. Гризлов поширювали думку про ініціативу з боку американських консерваторів на чолі з Д. Чейні розпочати військовий конфлікт між Грузією та Південною Осетією.

Російські військові, а саме заступник начальника Генерального штабу Збройних сил Російської Федерації А. Ноговіцин, дотримувалися думки про те, що грузинська операція проти Південної Осетії (назва «Чисте поле»), була розроблена Грузією спільно із США. Цю думку підтвердив колишній посол Грузії в Росії Кіцмарішвілі. Він зазначив, що старт початку озброєного конфлікту у Південній Осетії дав Президент США Дж. Буш [74].

Уряд Венесуели також у серпні 2008 р. оголосив документ, у якому зазначалося, що конфлікт у Південній Осетії спланував та підготував уряд США. Президент Венесуели У. Чавес висловив думку про використання конфлікту в Грузії на користь США для послаблення Росії в економічних та політичних позиціях. Цю думку підтримав перший секретар ЦК Компартії Куби Ф. Кастро, якій звинуватив США у підтримці конфлікту в Грузії.

Технологія перекладання вини як елемент гібридної війни знайшла найбільше розповсюдження під час військового протистояння між Російською Федерацією і Україною. Наприклад, науковий співробітник Atlantic Council, експерт з питань інформаційної безпеки Бен Німмо наводить факт послідовного заперечення Російською Федерацією збройної анексії Автономної Республіки Крим у 2014 р.: «Росія не брала участь у конфлікті. Росія підтримувала кримських повстанців. Росія спланувала все!» Ці заяви

В. Путін робив перед камерами, уміло маніпулюючи обманом у засобах масової інформації [261]. Про це свідчать інші численні факти обману, які росіяни прикривали гаслами «Це не ми!», «Українці самі себе бомблять!». Сумнозвісний ракетний удар з комплексу «Точка У» по залізничному вокзалу в Краматорську на Донеччині 8 квітня 2022 р. – приклад цьому. В результаті загинуло понад 50 осіб. Він був завданий саме російськими військовими, попри намагання російського командування зняти з себе відповідальність за це. Більш того, спочатку вони заявили про успішний удар, але потім заперечили це, як тільки надійшло повідомлення про його наслідки [138].

Отже, загальною рисою технологій гібридної війни слід вважати намагання приховати зовнішню військову інтервенцію, яку здійснюють учасники незаконних воєнізованих формувань, військовослужбовці сусідніх країн, які діють злагоджено завдяки єдиному військовому та політичному центру управління. Тому як важливий інструментарій цієї прихованості є:

- іррегулярні формування повстанців та бойовиків;
- приватні військові компанії та збройні формування іноземних найманців;
- закордонні спеціальні служби та військові контингенти міжнародних організацій тощо.

2.3. Інформаційно-смісловий чинник гібридної війни

Аналіз у попередніх підрозділах дисертаційного дослідження довів, що термін «гібридна війна» має мінімум два наповнення. З одного боку, це вузькоспеціалізований військовий парасольковий термін для опису конфліктів, у яких використовують сукупність неklasичних методів ведення війни. У цьому сенсі «гібридна війна» є емпіричним узагальненням, яке мало що пояснює поза ширшим теоретичним контекстом. Термін «гібридний» слід розуміти також як використання всіх можливих засобів тиску на супротивника, серед яких військові операції можуть навіть набувати

другорядного значення. Так, добре створені пропагандою образи ворога значно підсилюють військову агресію.

Тому «гібридна війна» – це також пропагандистський конструкт, яким політичні діячі характеризують неприйнятні для своїх країн дії як агресію, яку можна прирівняти в офіційних політичних заявах фактично до нової форми неоголошеної та непрямой війни. Небезпечна дія пропаганди полягає в тому, що відбувається розмивання уявлень щодо добра і зла, милосердя та справедливості. На думку деяких експертів, ті методи, які сьогодні застосовує Росія у своїй пропагандистській діяльності та дезінформації не відрізняються від тих, що запровадили ще у часи існування СРСР [3]. За словами І. Кресіної та В. Тарасюка, «радянська комуністична система, методи якої наразі використовує російська влада, була здатна навіть сувенірну продукцію перетворити на засіб пропаганди» [97, с. 28].

Однак сьогодні серед аналітиків існує думка, що після окупації Автономної Республіки Крим в 2014 р., Російська Федерація демонструє нові підходи в цій сфері. Це стосується не лише України але і США, а також країн-членів ЄС [263]. Схеми проведення інформаційних кампаній, – зауважують І.Кресіна та В. Тарасюк, – мають певні спільні риси: 1) планування операції, зокрема, визначення доцільності її здійснення, цілей, завдань, сил і засобів, цільової аудиторії впливу, прийомів і методів впливу на систему, соціально-політичні комунікації тощо; 2) створення інформаційної події, яку можна використати як привід для інформаційної операції (наприклад, несправедливість, насильство, акти святотатства тощо); 3) «розкрутка» або використання інформаційного приводу задля досягнення цілей операції (наприклад, посилення, формування або руйнування структур суспільно-політичних комунікацій); 4) маскування й «замітання» слідів, приховування інформації щодо замовника й організатора операції, «вихід із гри» [97, с. 31].

Сучасна пропаганда, на думку Г. Почепцова, «мімікрує або під науку, або під освіту, або під думку конкретної людини, але яка чомусь транслюється

мільйонам. Тобто з пропаганди сьогодні принципово стерте відсилання на пропаганду» [144, с. 27].

Вміло налагоджена пропаганда – важлива політична технологія, але більш дієвими і масштабними факторами є й інші. Так, стверджуємо, що гібридна війна містить у собі усю атрибутику війн інформаційної і смислової, між якими можна прослідкувати стійкий координаційний і субординаційний зв'язок. Вітчизняний дослідник А. Киричок стверджує, що цей конфлікт «є новою реальністю світоустрою» [82, с. 26].

Коротко зауважимо, що інформаційна війна (information war) – це система впливів з метою «перезавантаження» суспільної свідомості унаслідок чого можливе виведення з ладу або десинхронізація процесів управління суспільством [147, с. 559]. Використання нових інформаційних технологій дозволяє недержавним військовим акторам підривати волю держав боротися з ними, цілеспрямовано впливаючи на осіб, які приймають рішення, та на громадськість у вигляді глобальних мережевих ЗМІ та Інтернету [56, с. 96].

Відповідний інформаційний супровід – запорука успіху в гібридній війні. Зважаючи на важливість цього, феномен інформаційної війни знайшов відображення у значній кількості праць українських науковців. У них досліджено питання засобів їх ведення, форм і способів застосування, можливостей протидії. Це дослідження О. Барни [16], І. Валюшко [24], О. Горбаня [47], І. Ділай [59], А. Дорошкевича [69], О. Дубаса [70], Я. Жаркова [73], О. Косогова [94], І. Кресіної [97], В. Курило [100], О. Левантович [104], В. Лизанчук [108], Т. Пода [140], О. Сенченка [166], В. Тарасюка [97], І. Феськов [191], А. Фісуна [192] та інших українських вчених.

На відміну від інформаційної, смислова війна (semantic war) – це різновид віртуального протистояння, який впливає на пізнавальну сферу людини, у якій ворог спочатку «перемагає розум і тільки потім – території» [79]. Як влучно зауважив Г. Почепцов, інформаційна війна – це «найінтелектуальніший варіант військового протистояння, оскільки і суб'єкт, і об'єкт впливу тут – людський розум... Якщо звичайна війна націлена на тіло

людини, то інформаційна... на її розум» [144, с. 7]. Також ключовою відмінністю смислової війни від інформаційної є те, що вона спрямована на ураження не системи знань і суджень, а цілої системи цінностей, картини світу об'єкта агресії. Об'єктами впливу при інформаційній війні зазвичай є окремі сегменти населення (політики, прихильники певних політичних партій, бізнес-еліта, представники культури тощо), смислова війна так чи інакше спрямована на всі можливі соціальні групи.

Фактично семантична війна – це війна за право давати явищам назви. За словами В. Пекара, – «це війна наративів, війна героїв, війна назв. І саме тому важливо, кому, яким героям стоять пам'ятники, якими іменами називають вулиці» [179]. «Якщо інформаційна війна – зазначає Г. Почепцов, – формує порядок денний, то смислова – порядок десятиріч, бо вона змінює саму карту місцевості, а не лише назву однієї з вулиць, якою треба сьогодні проїхати... [145, с. 25]. «Смислова зброя, – додає Р. Марутян, – здійснює вплив на різні типи аудиторії: аудиторія – об'єкт (Крим і Схід України), аудиторія – об'єкт уся інша територія України, аудиторія, що стоїть за атакуючою стороною (Росія), союзники (наприклад, Казахстан або Білорусь), нейтральна аудиторія (решта світу)» [79].

Таким чином, поняття «війна» розширюється, охоплюючи соціальні, правові, психологічні та моральні виміри, з якими військова сила пов'язана менше. В контексті нашого дослідження інформаційну і смислову війну варто розглядати як важливу частину війни гібридної.

Використання інформаційного простору для досягнення політичних цілей завжди було характерною рисою керівництва Російської Федерації. Для цього сьогодні використовують вдосконалені сучасними технологіями традиційні радянські механізми – громадські організації, сфера культури, наука та освіта, органи державної влади. Дезорієнтація одержувача інформації – найрозповсюдженіший прийом, пов'язаний із її надмірною кількістю, що має на меті відволікти читача від суті питання, а сама інформацію є далекою від істини. На тлі воєнного конфлікту в Україні і подальшого протистояння

між Росією та Заходом термін «гібридна війна» почали активно вживати у ЗМІ, науково-публіцистичній літературі.

Так, моніторинг каталогів десяти найбільших бібліотек у Німеччині, США та Польщі, який провела компанія Info Sapiens, виявив 75 назв видань, спрямованих проти України. Серед них книги З. Прилепіна, Е. Лимонова, О. Стоуна та інших. Назви «Киев капут», «Рыцари Новороссии», «Хроники корреспондента легендарного «Моторолы», «Украина и остальная Россия», або «Крым навеки с Россией: Историко-правовое обоснование воссоединения Республики Крым и города Севастополь с Российской Федерацией» не потребують пояснення. Це свідчить про системність дій російської влади, культури та науки у відповідній підготовці масової читацької аудиторії задовго до початку повномасштабного вторгнення.

За словами В. Горбуліна, інформаційний фронт «гібридної війни» розгортається одразу на декількох напрямках. Передусім: 1) серед населення в зоні конфлікту; 2) серед населення країни, проти якої здійснюють агресію, однак територія якої не охоплена конфліктом; 3) серед громадян країни агресора і 4) серед міжнародного співтовариства [48, с. 9]. Причому, це на тлі того що в Російській Федерації відбулося тотальне одержавлення ЗМІ, створені потужні провладні «холдинги правди», малі незалежні ЗМІ знищені або витиснені на периферію.

Погоджуємося з вітчизняними науковцями в тому, що ідеальним підґрунтям для ефективної інформаційної експансії є низка недоліків функціонування інформаційного простору держави: монополія у сфері засобів масової інформації та комунікації; їхня залежність від держави або олігархату; непрозора структура власності на медійному ринку; обмеження свободи слова і відкрите втручання в редакційну політику тощо [42, с. 86], домінування певних засобів масової інформації й інформаційних агентств на світовому ринку новин; різна ефективність засобів масової інформації розвинених держав і країн, що розвиваються.

Сам факт поширення дискурсу щодо гібридної війни є ознакою застосування ідеологічної зброї. «Гібридні війни» розглядають як зброю акторів, нездатних виступати безпосередньо проти домінуючого опонента і світопорядку, що підтримується ним (у випадку РФ – проти США і НАТО) [256]. Якщо в період конвенційних війн (англ. conventional warfare) війну вели із використанням звичайних озброєнь та військової тактики між двома або більше державами, то ідеологічній боротьбі притаманний певний ступінь автономії та впорядкованості. Однак сьогодні приклади безладного використання терміну «гібридна війна» свідчать, що ця автономія й впорядкованість ідеологічної боротьби зруйновані [143].

Росія здійснювала потужний медіа-вплив упродовж усієї новітньої історії українсько-російських відносин. Але можна припустити, що саме «гаряча фаза» інформаційної війни розпочалася восени 2013 р. напередодні Вільнюського саміту, на якому планували підписати Угоду про асоціацію Україна – ЄС. Росія задіяла проти України усю пропагандистську машину, яка охопила теле-і радіомовлення, друковані та електронні ЗМІ, можливості кіно, театру, різноманітну концертно-фестивальну діяльність, вплив громадських та релігійних організацій, соціальні інтернет-мережі тощо.

З огляду на зазначене, спеціальні служби Російської Федерації постійно намагалися і намагаються маніпулювати свідомістю громадян за допомогою ЗМІ та соціальних мереж, у яких розмішують неправдиву інформацію та наявний деструктивний контент. Дезорганізація та поширення панічних настроїв серед певної категорії населення дозволяє забезпечити рекрутування нових членів незаконних воєнізованих формувань, а також забезпечити відповідну ідеологічну обробку (обґрунтованість застосування насильства стосовно посадовців, військовослужбовців тощо).

Важливим об'єктом російського впливу є внутрішньополітична ситуація в Україні, а також окремі політичні та громадські інститути: система влади, органи місцевого самоврядування, політичні партії і громадські рухи, релігійні організації, ЗМІ. Мета російської інформаційної (психологічної) війни –

руйнування українського суспільства зсередини – шляхом дискредитації діючої влади, її курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, інспірування соціального невдоволення і сепаратистських настроїв у регіонах, просування в українському культурно-інформаційному просторі доктрини «руського мира» і правомірності захисту «співвітчизників» на українській території. Загалом йдеться про дезінтеграцію і знищення української державності.

Методами російської ворожої пропаганди є відверта брехня, спотворення фактів, інсинуації, наклепи, інформаційні диверсії, провокації, викривлення історичних подій тощо. Слід зазначити, що російська пропаганда досягла значних успіхів у цьому, вона довела це все до повного відриву від реальності.

Антиукраїнська пропаганда за всі роки інформаційної агресії сформувала стійкий фальшивий стереотип. Для звичайного росіянина Україна – це країна, у якій:

(а) за допомогою Заходу відбувся антиконституційний заколот і до влади прийшли «бандерівці», які розв'язали геноцид проти російськомовного населення і братовбивчу громадянську війну;

(б) русофобська київська влада проводить каральну операцію проти повстанців Донбасу;

(в) вороги Росії втягують Україну до ЄС і НАТО всупереч волі її народу;

(г) Україна – «державна, яка не відбулася» і без Росії її чекає деградація і розпад. Інформаційна агресія Кремля зруйнувала контакти українців і росіян, створила глибинний (в масштабах поколінь) вододіл відчуження, ворожості та недовіри між двома народами [123, с.12];

(д) в Україні панує фашистсько-нацистський режим. Як головний аргумент для обвинувачень у фашизмі є те, що російські ЗМІ показують «обстріли» артилерією Збройних Сил України населених пунктів з мирними жителями, які, на думку путінських найманців, здійснюють умисно. Створюючи на основі застосування асоціативних лексико-семантичних

елементів пов'язаних зі словом «фашизм» певні тексти пропагандистського кшталту, путінські фахівці «обробляють» ними свідомість населення Російської Федерації і України.

Аналіз форм та методів ведення гібридної війни, свідчить про активне використання соціальних мереж, телеграм-каналів, відео-сервісів у деструктивних цілях. Зокрема, з метою маніпулювання свідомістю соціально активної категорії населення, насамперед представників студентства, створили закриті спільноти в таких соціальних комп'ютерних мережах як «ВКонтакте», «Однокласники», «Telegram», «YouTube», «TikTok» та інші. У таких групах розміщують публікації, спрямовані на руйнування світоглядних орієнтирів, загальнолюдських цінностей, а також інформацію, що містить заклики до протиправних дій, у т. ч. поваленні конституційного ладу України шляхом створення «народних республік».

Використовуючи спеціальні методи розповсюдження тенденційної та деструктивної інформації, до зазначених спільнот долучається чимала кількість молоді. Враховуючи особливості середовища (переважна більшість учасників є представниками неформальних молодіжних радикальних структур), за допомогою вбудованого програмного забезпечення відбувається комунікація між членами спільноти. Соціально орієнтовані групи у мережі Інтернет використовуються представниками спеціальних служб РФ для вербування нових членів злочинних та терористичних груп.

Намагаючись послабити регулятивний вплив органів державної влади та управління з метою дестабілізації внутрішньополітичної ситуації у державі, російські ЗМІ найчастіше вдаються до поширення фейкових новин («фейк» – фальшиві новини), відповідно, із використанням так званих «фейкових експертів». Фактично це є інформаційною містифікацією, навмисним поширення неправди або напівправди у соціальних медіа з метою введення особи в оману. Відбувається створення підроблених новин, часто з використанням помітних заголовків, або повністю сфабрикованих історій.

Наприклад, ситуація навколо збитого літака «Боїнг 777» 17 липня 2014 р. на сході Донецької області, коли загинули 298 осіб. Міжнародна слідча група встановила, що літак збили з доставленого з Росії зенітно-ракетного комплексу «Бук». Але канал Міноборони Росії «Звезда» подав інтерв'ю з начебто колишнім офіцером Збройних Сил України Ю. Батуріним. Чоловік сказав, що... українські військові розповіли йому, як до катастрофи вони перевезли «Бук» у селище Зарощенське, звідки... був здійснений пуск ракети по літаку. Російські ЗМІ після цього вийшли із заголовками: «Боїнг над Донбасом все-таки збив український Бук» [80].

Спекуляція на проблемних аспектах життєдіяльності. Суб'єкти ведення гібридної війни формують негативне сприйняття населенням державної політики шляхом порушення балансу інтересів і потреб різних соціальних груп. Завданням поширення суб'єктами провокаційної, викривленої інформації є насамперед забезпечити формування не раціонального, а негативного емоційно-чуттєвого сприйняття населенням певних подій і заходів, ініціатором яких є держава та уповноважені нею органи.

Підрив довіри населення до державних інститутів влади (державні органи влади, органи місцевого самоврядування, особи, уповноважені на виконання функцій держави) через викривлення їхньої позиції щодо вирішення соціально-економічних та політичних проблем суспільства має на зменшення довіри до легітимних керівників органів державної влади. Це викликає протестні настрої серед населення, які у підсумку призводять до зміни політичного режиму у державі.

Поширеним інформаційним методом дискредитації діяльності органів державної влади та управління, їхніх посадових осіб є технологія флешмобу, тобто інсценування їх діяльності у демонстративно спотвореному, карикатурному, абсурдизованому вигляді [51]. Кінцевою метою флешмобу є створення і поширення у віртуальному просторі відеосюжетів, що дискредитують владні інститути, знижують їх авторитет серед населення через підвищене емоційне сприйняття їх свідомо спотвореного іміджу.

Ефективність цієї технології забезпечують шляхом «репостів» контенту та «лайків» деструктивної інформації. Популярність цієї технології серед суб'єктів гібридної війни зумовлена:

- фактичною неможливістю притягнення до кримінальної відповідальності її учасників;
- переважною орієнтованістю на молодь тому, що політика подається в ігровому варіанті, який притягує молодь уявною новизною та нестандартністю підходів;
- відсутністю необхідності залучення значної кількості людей для проведення флешмобу, оскільки увага зосереджена на необхідності поширення інформації про неї у ЗМІ або соціальних мережах;
- значним психологічним ефектом, що поширюється на великі групи людей;
- можливістю переростання акції флешмоб у масові протестні заходи внаслідок застосування «принципу доміно», тобто залучення якнайбільшої кількості людей.

Поширення провокаційної, свідомо викривленої або неперевіреної інформації має на меті забезпечити внутрішньополітичну дестабілізацію в Україні. Цього досягають шляхом формування громадської думки про діяльність органів державної влади і управління, їх посадових осіб виключно у негативній подачі через асоціації із причетністю до певних злочинів, етнічної приналежності або віросповідання. Такі методи інформаційного впливу, за задумом ідеологів екстремістських угруповань, повинні легітимізувати у масовій свідомості можливість застосування насильства, підпільну боротьбу, непокори владним інститутам та свідомого порушення чинного законодавства України.

До інструментів гібридної війни належать диверсійно-туристична діяльність та економічні важелі впливу, підривна діяльність спецслужб на території противника та в цілому пропагандистські технології викривлення інформаційного простору. Важливість пропаганди описував у своїй книзі

«Техніка пропаганди» Г. Лассуелл. Він визначає її як окремий вид зброї, який впливає на моральний стан ворога. Разом із тим, це термін не знайшов широкого застосування у військовій сфері, не закріпився в основних військових документах жодної із країн, але був політизований і його активно використовують сьогодні в умовах протистояння між Росією, Україною та західними країнами.

На думку російських експертів «гібридні війни», які ведуть країни Заходу (передусім США), спрямовані на те, щоб зруйнувати Росію. Таку думку поширюють російські ЗМІ [208]. Російські політичні діячі часто називають «гібридними війнами» будь-які неприйнятні дії партнерів на зовнішньополітичній арені, наприклад, девальвацію рубля, падіння реальних доходів населення, спад промислового виробництва, рецесію в економіці – як наслідки «гібридної війни, розв'язаної США та їх союзниками проти РФ.

Російський погляд на концепцію «гібридних війн» поширили на внутрішній і закордонний ринок. Насамперед, це справа державних ЗМІ, які здійснюють мовлення на іноземну аудиторію із метою донесення до неї позиції Росії з актуальних питань. Характерною ознакою російської пропаганди вважають її використання із метою формування відповідної реальності на певній території, а також для забезпечення легітимності власних ворожих дій за межами держави.

Основним рупором Росії є міжнародна багатомовна інформаційна телевізійна компанія RT (раніше – Russia Today), крім телеканалу існує також МІА Росія Сьогодні – інформаційне агентство, основним напрямком діяльності якого є освітлення за кордоном державної політики Російської Федерації та суспільного життя в ній. Sputnik – підрозділ МІА Росія Сьогодні, який здійснює мовлення на закордонну аудиторію тощо. Також специфікою слід вважати використання російською пропагандою інформаційних ресурсів опонентів у Європі, Китаї, а також комп'ютерні платформи із метою ведення хакерських атак тощо.

Для Російської Федерації використання пропаганди завжди було своєрідною візитівкою, найпотужнішою зброєю, яка вже була випробувана в локальних конфліктах в Абхазії, Чечні, Південній Осетії тощо. Вітчизняний дослідник В. Ткач наголошує, що інформаційна зброя, яку використовує Росія проти українського суспільства має всі ознаки спеціальної методики інформаційно психологічного впливу [184]. Так, у заяві від 20 квітня 2014 р. Міністерство закордонних справ РФ повідомило, що «бойовики «Правого сектора» напали на блокпост Слов'янська». За словами російських журналістів, «бойовики» підпалювали автівки проросійськи налаштованих громадян, залишаючи на місці злочину особливу мітку – червоно-чорну візитівку Д.Яроша. 12 липня 2014р. в ефір Першого каналу вийшов сюжет, в якому Г.Пишняк («мати та жінка ополченця, із Західної України») розповіла історію про трирічного хлопчика, якого розіп'яли на дощі оголошень у Слов'янську, та про його матір, яка теж зазнала знущань.

15 грудня 2014 р. в ефірі телеканалу «Росія-1» розповіли, як вчителі Запоріжжя вчать дітей годувати синиць (жовто-блакитних, які нібито уособлюють Україну) та вбивати снігурів (що уособлюють Росію). «Російська газета» 8 вересня 2015 р. писала, що голова слідчого Комітету Росії А. Бастрикін заявив, що А. Яценюк у складі каральних загонів «Арго» і «Вікінг» брав участь у тортурах і розстрілах полонених російських солдат у січні 1995 р. у Грозному і був нагороджений Д. Дудаєвим орденом «Честь нації» [123, с. 11].

Пропагандистський чинник гібридної війни Росія використовувала набагато раніше, ніж конкретні військові дії проти України. Особливим видом маніпуляції суспільною думкою є переписування історії, що є потужним фактором руйнування історичної пам'яті. У конфлікті цінностей важливим елементом є перезавантаження «історичної пам'яті». В основі лежить спроба присвоєння Російською Федерацією історії та культури України. Насамперед Росія намагається викликати відторгнення українцями російської мови. Це цілком закономірно тому, що саме Україна відіграла вирішальну роль у

створенні Російської імперії. Адже свого часу Московію перейменували на Росію, у 1721 р. призначили державною мовою російську, а подальша творчість усіх діячів російськомовної культури, громадян цієї держави, згодом СРСР, Росія привласнила собі. Отже, без України у своєму складі Росія існувати не може, оскільки всі основи її державності належать Україні. Звідси випливає, що «захист прав» російськомовного населення повністю відповідає російській концепції «руського міра», яка відіграє значну роль у внутрішній політиці.

Концепт «руського міра» слід вважати одним із важливих елементів гібридної війни. Він за своєю сутністю є неоімперською геополітичною ідеологічною доктриною, яка має на меті теоретично обґрунтувати Росію як імперську наддержаву у кордонах 1914 р. Ідеологія «руського міра» визнана в Україні формою націонал-соціалізму (нацизму), засуджена як тоталітарна, ксенофобська ідеологія, яка несумісна з основоположними правами і свободами людини і громадянина, та несе загрозу національній безпеці держави» [150]. Концепт «руського міра» – є цілісною ідеологічною доктриною, яка забезпечує ціннісні орієнтири розвитку російського суспільства у власній державі та представників російського етносу за кордоном. Водночас його слід вважати типовою інформаційною технологією, яка була ініційована керівництвом Російської Федерації, а також легалізована президентом відповідним указом. До цього моменту суспільний дискурс про «руський мір» мав декларативний характер і використовували лише як механізм збереження російської культури. З появою організаційної структури цього явища з'явилися квазінаукові обґрунтування окремих напрямів концепту, що охопили усі сфери взаємодії Росії з потенційними носіями ознак цього «міра» [85, с. 151].

По-перше, це намагання показує цей «мір» як наддержавне, наднаціональне об'єднання, засноване на російській мові, культурі й православній церкві. Фактично «руський мір» є позначенням цивілізаційного, соціокультурного і наднаціонального простору, що охоплює людей з

духовними і ментальними ознаками приналежності до Росії, умовою збереження його геополітичного простору.

Питання православної винятковості російського народу відповідно до вимог суспільства і політиків висвітлює О. Дугін, зауважуючи, що з погляду послідовної православної парадигми після розколу християнства у 1054 р. Захід випадає з християнської системи, перестає бути християнською церквою, стає релігійною та геополітичною аномалією. Релігійно-мотивований концепт «руського міра» спирається на конкретні положення, які активно використовує російський інформаційний простір з метою їх перетворення в сакральні ідентифікатори. До таких належать: «Росія – це оплот православ'я», «Росія – переможниця у ВОВ», а з 2014 р. ще й «Крим – ісконно російська земля».

По-друге, намагання вивести ідеологічний концепт «руський мір» на міжцивілізаційний рівень, що підкреслює амбіції до конкурування із сучасними світовими цивілізаційними моделями. Тобто, саме в західній цивілізації російське керівництво вбачає свого найголовнішого ворога, оскільки обидві моделі мають багато спільних особливостей: європейський простір, слов'янські народи, християнську релігію тощо. Протистояння – це мета існування цього ідеологічного концепту. Сьогодні у ідеологів «руського міра» не існує єдиного бачення щодо кордонів його поширення. Всі сходяться на тому, що згідно концепту існує ядро та периферія, яка охоплює сотні мільйонів російськомовних людей.

По-третє, важливою особливістю слід вважати провідну і безпосередню участь Президента Російської Федерації В. Путіна як головного ідеолога меседжів інформаційно-пропагандистського впливу концепту «руського міра». Він особисто виступав у ролі головного медіатора тиску на суспільну свідомість російських громадян і вдавався до використання спеціальних інформаційних прийомів – від повного заперечення ідеї приєднання Автономної Республіки Крим до Російської Федерації, поваги до цілісності, незалежності і суверенітету України як самостійної держави, – до повного

заперечення її легітимності і проведення спеціальної воєнної операції на території України у 2014 р [152].

Показовою в цьому сенсі є стаття В. Путіна «Про історичну єдність росіян і українців» (2021 р.). Це суцільна суміш історичних міфів, брехні про Крим і Донбас та маніпуляцій про економіку України, в якій автор підтверджує свою давню позицію про нібито «історичну єдність росіян і українців». В. Путін наголошує на тому, що сучасна Україна – цілком і повністю дітище радянської епохи, створена переважно, за його словами, «історичною Росією».

Фахівці з боротьби із дезінформацією та гібридними загрозами радять такі статті взагалі не читати, бо вони не про історію, а про використання історії як зброї проти України у гібридній війні, та про те, як вплинути на порядок денний в Україні, змінити акценти з того, що дійсно важливо для майбутнього України на другорядні та беззмістовні питання [200]. На думку Дж. Шерра, ««руський мир» – це світ із власним дискурсом, логікою та зв'язністю. «Факти», які впливають з нього, можна оскаржувати і навіть спростовувати. Але світогляд цього середовища фактами не розбити...розбіжність між «руським міром» і порядком, обґрунтованим в Гельсінських угодах, не подолати «розумним компромісом» [56].

По-четверте, важливим аспектом, який слід виокремити при аналізі гібридної війни, є значення миротворчих операцій, що їх постійно виправдовує російська пропаганда. Метою є легітимізації присутності російських військовослужбовців на території суверенних держав. Постійно відбувається пошук раціональних пояснень цьому факту, щоб «задовольнити» міжнародну спільноту. Російські пропагандисти взагалі не оперують такими поняттями як «окупація», «окупанти», «російські військові», «захоплення чужих територій», «агресія», «інтервенція», «незаконний плебісцит». Замість них застосовують: «освобождение», «вежливые люди», «местная самооборона», «местные шахтеры и металлурги», «возвращение в родную гавань», «референдум», «помощь», «спасение».

Аналогічною була ситуація із «зеленими чоловічками», «ввічливими людьми» в Автономній Республіці Крим, хоч там був наявний інший фактор – визнане двосторонніми українсько-російськими договорами розташування Чорноморського флоту Російської Федерації і, відповідно, певної кількості російських військ.

Практично всі наведені нижче засоби маніпуляції агресора масовою свідомістю транслює саме телевізійні канали. При цьому значна частина вітчизняного інформаційного ТБ-продукту тривалий час перебувала під контролем загарбника.

По-п'яте, використання чуток. Цей прийом направлений на дезінформацію тих громадян, які мало чи зовсім не довіряють офіційним ЗМІ. Це фактично є маніпуляція із непідтвердженою інформацією з метою викликати довіру у громадян. Наприклад, вигадки про танки «Абрамс» із американськими солдатами щодо подій під Горлівкою, присутність військ НАТО в Україні, наявність концентраційних таборів під Бахмутом, можливі обстріли артилерією ЗСУ цивільних громадян окупованого Херсону. Раніше відповідним чином була подана інформація про трагічну пожежу 2 травня 2014 р. в Одесі в Будинку профспілок, під час якої загинули понад 40 осіб. Однією з поширених версій російських ЗМІ є те, що в будівлі живцем спалили прихильників Антимайдану. Після анексії Автономної Республіки Крим, наприклад, використовували безпідставну інформацію про перехід українських військових на бік Росії (зокрема, флагману військово-морських сил України «Гетьмана Сагайдачного» до складу російського флоту) тощо.

По-шосте, заборона альтернативних інформаційних джерел. На тимчасово непідконтрольних українській владі територіях не транслюють ніякі інформаційні джерела, крім міфотворчих. При цьому створена ілюзія вибору різних каналів ТБ, радіостанцій, газет тощо. Однак, незважаючи на різні назви, вони клонують потрібну інформацію, своєрідно обгортаючи нею індивідів. Зрозуміло, що громадян, які відкрито поширюють іншу інформацію, жорстко санкціонують, бо у міфі їм відведена відповідна роль «укропського

шпигуна», «диверсанта» тощо. Натомість велика кількість міфотворчих «фабрик» нав'язують брехню про поточні події. Такий засіб зміни суспільної свідомості у минулому був успішно реалізований у фашистській Німеччині Й. Геббельсом. Аналогічно до цього сьогодні з боку російської пропаганди його супроводжує низка вигадок та міфологічних складових на кшталт: «іхтамнет», «ополченців», «карателів», «громадянську війну», «нацистів», «наркоманів» тощо.

По-сьоме, використання мемічних технологій у соціальних ЗМІ. Мем – це своєрідний інформаційний вірус (за Д. Рашкоффом), інструмент комунікації за допомогою загальнозрозумілих символів, що здатні сформувати «спотворену реальність». Для мемів характерні такі ознаки: віртуальна тілесність, соціальна та культурна пов'язаність, цілеспрямоване створення і споживання [281]. Меми – «укропи», «колоради», «кримнаш», «ввічливі люди», «ватники», «майдануті», «бандерлоги», «свідоміти» тощо давно вже стали елементами ментальної зброї та вплинули на формування світоглядних позицій протидіючих сторін. Така новомова завжди семантичного забарвлена.

Так, українських військових у ЗМІ Росії та окупованих територій іменують «силовиками», «карателями», «натівськими легіонами», «українами», «укропівниками» тощо. Імовірна мета цього – позбавити образ супротивника людських рис і перетворити на стереотипного монстра у системі світосприйняття «людей маси». Мемічна зброя також поступово стала інструментом інформаційної протидії українських силових структур. Доказ цього – розробка у 2016 р. Генеральним штабом ЗСУ мему «Будь як Микола», зміст якого направлений на мінімізацію репостів непідтвердженої інформації маніпулятивного характеру з маловідомих Інтернет-сайтів [40].

Спектр найпоширеніших технологій маніпулювання суспільною свідомістю має такі аспекти: інформаційна блокада, спрямована на формування інформаційному вакууму для українських ЗМІ, подача інформації під вигідним для Росії кутом зору, використання позиції лідерів громадської думки, політичних діячів, представників науки, спорту мистецтва тощо.

Крім ідеї «руського миру» іншою ключовою ідеєю, є принципове неприйняття утвердженої на Заході культури постмодернізму, яку часто асоціюють з європейськими цінностями. Тому події у Автономній Республіці Крим та на Донбасі можна розглядати як один із послідовних епізодів у глобальному процесі відторгнення культурної революції 1960-х рр., яка утвердила цінності сучасного суспільства споживання. Найсерйознішим цивілізаційним закидом Росії є повернення до «принципів ХІХ ст.».

Уявлення про те, що «Росія – особлива цивілізація», що перевершує Захід своєю духовністю і мораллю; «у нас особливий шлях»; західна демократія нам не підходить і т. д., зважаючи на поступове зміцнення режиму В. Путіна, стали поділяти абсолютна більшість росіян. Починаючи з середини 2000-х рр., громадська думка утвердилася в тому, що Росія не є країною європейської культури, хоча повсякденний спосіб життя її міського населення, елементи молодіжної культури, сімейної чи сексуальної моралі тощо як і раніше, орієнтовані на спосіб життя європейців.

Загалом визнаємо, що заходи інформаційно-психологічного впливу Російської Федерації протягом останніх років, завдяки узгодженості дій на основі спільного керівництва, фінансування та єдиного планування, застосування повного інструментального спектру та методів ведення інформаційної війни, використання новітніх інформаційно-комунікативних технологій, були доволі ефективними. Це підтверджують дані служб розвідки європейських та американських країн про вплив Росії на функціонування виборчих систем провідних держав світу.

Очевидно, що Російська Федерація, принаймні доки існуватиме її нинішній політичний режим, продовжуватиме інформаційну агресію проти України як у власному та українському інформаційному просторах, так і на міжнародному рівні. Також очевидно, що й надалі слід очікувати зміцнення головного напрямку російської агресії – інформаційного. Ця медіа-експансія буде більш активною відповідно до просування України на європейському та євроатлантичному шляху.

Застосування маніпулятивних інформаційних технологій проти України, направлене на погіршення міжнародного іміджу України, з метою зменшення її геополітичного значення, спотворення інформаційної й історичної реальності, на дестабілізацію ситуації всередині України з метою реалізації політики «керованого хаосу». Інформаційний складник російсько-української гібридної війни набув «війни смислів», підпорядкування інформації військовим подіям є джерелом для нагнітання паніки й зневіри всередині українського суспільства. Тільки механізм асиметричної відповіді у гібридній війні може забезпечити адекватну відповідь агресору.

Протягом свого існування український народ неодноразово був східним оборонним валом Європи, який зупиняв просування азійської експансії. Визначення сутності застосованих проти України технологій ведення війни нового покоління, характерних інформаційному суспільству, з'ясування механізмів протидії інформаційним впливам, які ще не застосовувалися у світі в таких масштабах, формування сталості історичного розвитку українського народу в родині європейського суспільства – усе це є головними чинниками формування українського концепту, покликаного заповнити інформаційні та культурно-ідеологічні лакуни, які сформувалися в Україні протягом останніх десятиліть.

Отже, гібридна війна, що її веде Росія проти України, має низку методів інформаційно-психологічного характеру з метою деморалізації широких верств населення, а по максимуму – руйнування національної ідентичності українців [17].

Застосування Україною пропаганди у відповідь матиме негативні наслідки – руйнування основ демократії. Тут потрібна не реактивна, а проактивна інформаційна позиція, адже значна частина українського суспільства не сприймає пропагандистської діяльності влади. Нині комунікаційна діяльність офіційних структур переважно вичерпується реакцією на пропаганду противника [261]. Змістовим ядром є формування нарративу, що включає в себе відповідний сюжет, який аргументовано пояснює

різноманітні події, містить висновки щодо причин конфлікту і опис шляхів виходу з нього. Саме на такий вид комунікацій – гармонізацію тем, ідей, образів, дій, має бути націлений інформаційний концепт України, про який йдеться далі. Цей вид інформаційної діяльності характерний саме для західних країн та військово-політичних блоків.

Висновки до другого розділу

Фактор рухливості системи законів війни є ключовим для пояснення характеру сучасних воєнних конфліктів і появи нових видів міждержавного протиборства, у тому числі гібридної війни. Зовнішні ціннісні орієнтації становлять інший бік військових подій і допомагають зрозуміти причини конфлікту, вивести його на рівень міжцивілізаційного протистояння. Територіальне та хронологічне співіснування двох ціннісних світових центрів довело неможливість поєднання ціннісних елементів або нейтральних взаємовідносин між ними.

Аналіз проведений у другому розділі дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновки про те, що існує низка передумов, причин та особливостей протистояння між Україною і Росією. Серед найбільш значимих назово: імперські амбіції керівництва Російської Федерації; тотальне перекручування історії із акцентом на те, що України ніколи не існувало як держави; прагнення України стати членом ЄС і Північноатлантичного альянсу із перспективою реалізації в Україні європейську курсу; бажання Росії контролювати об'єкти агресії та втручатися у політичну, економічну та безпекову систему країни тощо. Російська Федерація активно вживала заходи політичного, економічного, інформаційного та військового тиску на Україну за формального збереження договорів про співробітництво та партнерство у всіх сферах.

«Конструктивними параметрами» гібридної агресії слід вважати різноманітні стратегічні комунікації, дезінформацію, економічну блокаду,

нелегальні операції у кіберсфері, хімічні атаки тощо. Основною відмінністю гібридної війни від традиційної є наявність великої кількості взаємопов'язаних чинників – безліч політичних інтриг, запекла боротьба за політико-економічний вплив на країну, її ресурси, територію та фінансові потоки. Учасники такої війни застосовують для її проведення силову та несилову тактику та дії.

Аналіз ведення гібридних війн дозволив автору дослідження виокремити деякі очевидні технології, які вже застосовували. Серед них: технологія «конфлікту на виснаження», технологія «миротворча місія», «підбурювання конфлікту», «розвідка боєм», технологія «свій серед чужих», технологія «перекладання вини» тощо.

Термін «гібридний» слід розуміти також як використання всіх можливих засобів тиску на супротивника, серед яких військові операції можуть навіть набувати другорядного значення. Тому, з іншого боку, «гібридна війна» – це також пропагандистський конструкт, яким політичні діячі характеризують неприйнятні для своїх країн дії як агресію, яку можна прирівняти в офіційних політичних заявах фактично до нової форми неоголошеної та непрямой війни.

У цьому контексті підкреслимо, що ключовою концепцією «гібридної війни» є використання нових інформаційних технологій, які дозволяють військовим акторам цілеспрямовано впливати на осіб, що приймають рішення, та на громадськість у вигляді глобальних мережевих ЗМІ та Інтернету. Відповідний інформаційний супровід – запорука успіху в гібридній війні.

Дезорганізація та поширення панічних настроїв серед певної категорії населення дозволяє забезпечити рекрутування нових членів незаконних воєнізованих формувань, а також забезпечити відповідну ідеологічну обробку (обґрунтованість застосування насильства стосовно посадовців, військовослужбовців тощо).

Методами ворожої пропаганди є відверта брехня, спотворення фактів, інсинуації, наклепи, інформаційні диверсії, провокації, викривлення історичних подій тощо. Особливим видом маніпуляції суспільною думкою є

переписування історії, що слід вважати потужним фактором в процесі руйнування історичної пам'яті. У конфлікті цінностей важливим елементом є перезавантаження «історичної пам'яті». В основі лежить спроба присвоїти Росією історії та культури України.

Слід зазначити, що російська пропаганда досягла значних успіхів у цьому процесі, вона довела це до повного відриву від реальності. Поширеним інформаційним методом дискредитації діяльності органів державної влади та управління, їх посадових осіб є технологія флешмобу, тобто театральне інсценування їх діяльності у демонстративно спотвореному, карикатурному, абсурдизованому вигляді.

Інформаційний простір всієї України зазнавав і зазнає нині потужного деструктивного інформаційного впливу з метою нівелювання підтримки населенням інститутів української влади. Проте інформаційна агресія держави-ворога прагне зруйнувати українську владу взагалі.

РОЗДІЛ 3.

РОЛЬ МІЛІТАРНИХ ТА КВАЗІДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ

3.1. Незаконні воєнізовані формування як суб'єкти гібридної війни

Аналіз гібридної війни Росії проти України дає підстави стверджувати, що основною рушійною силою у ній є не передбачені законом воєнізовані або збройні формування, організовані групи і злочинні організації на території України.

Згідно з кримінальним кодексом України [98] існують два види незаконних утворень військового типу. Перший – «Не передбачені законом воєнізовані формування» (НВФ). У військовій термінології цей термін з'являється наприкінці ХХ ст. Під ним розуміються формування, які мають організаційну структуру військового типу, єдиноначальність, дисципліну та підпорядкованість і в яких проводиться військова підготовка. І другий – «Не передбачені законом збройні формування» (НЗФ), до яких належать воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову зброю. Ним позначалися партизанські, повстанські загони, що вели бойові дії проти урядових військ. НЗФ утворені всупереч чинному законодавству об'єднання людей для досягнення політичних цілей з використанням методів збройної боротьби [171].

Ми не ставимо за мету детальне обговорення різниці між цими організаціями. На думку В. Панченка, терміни «НВФ» та «НЗФ» обмежуються тільки двома ознаками — наявністю організаційної структури військового типу та придатної до використання вогнепальної, вибухової зброї, яких недостатньо для того, щоб набути й тим і іншим статусу «формування» [136, с. 159].

Попри це обидва утворення вважаються спеціальним видом злочинної організації, що являє собою джерело підвищеної суспільної небезпеки. Однак

у юридичній літературі на сьогодні відсутнє комплексне теоретичне дослідження зазначеного складу злочину, його кваліфікації та розмежування від суміжних складів злочинів [136, с. 158]. Аналіз наукових праць В. Сервитюка та М. Поліщука вказує на відмінність їх позиції від закріпленої у законодавстві. Так, останні стверджують, що «до незаконних збройних формувань належать воєнізовані угруповання, які переслідують певні політичні, національно-сепаратистські або кримінальні цілі, озброєні різнотипною зброєю, не мають чіткої структури та єдиного управління, керовані авторитетними, політичними, військовими або кримінальними лідерами, для досягання певних цілей здійснюють озброєну боротьбу з органами державної влади, між собою, а іноді й проти мирного населення» [168, с. 131–146].

Враховуючи, що Росія завчасно готувалася до агресивних дій проти України, при плануванні операції вона використовувала дані військової, спеціальної та легальної розвідки, враховувала особливості соціально-політичної обстановки в регіоні (АРК, східні області України), а також українське законодавство у частині, що стосується протидії створенню та діяльності непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Концептуально використання НВФ у веденні гібридної війни пояснюється такими моментами.

По-перше, агресія Росії проти України поєднує воєнні та невоєнні аспекти. Створення та діяльність на тимчасово окупованих територіях НВФ, до складу яких вводяться представники правоохоронних, спеціальних служб та професійний військовий контингент із числа керівного складу, дозволяє їх камуфлювати у сили «народної самооборони», «народної поліції та армії», «ополченців» тощо.

По-друге, Росія ж «не є стороною цього конфлікту». Керуючись цим принципом, військовослужбовці підрозділів Збройних сил Російської Федерації, яких вводять на територію України, легендуються. На першому етапі операції в Автономній Республіці Крим, коли основні завдання

виконували російські військовослужбовці сил спеціальних операцій, їх маскували під «місцеві сили самооборони». На тимчасово окупованих територіях Донецької й Луганської областей останні діяли як загони «народної самооборони».

По-третє, використання НВФ у гібридній війні дозволяє максимально мобілізувати місцеве населення та зменшити людські втрати у власних регулярних військах та силах спеціальних операцій. Цей принцип яскраво реалізований на Сході України.

Починаючи з квітня 2014 р., російське військове командування реалізовувало тактичні задуми та військові операції за рахунок представників місцевого населення, які залучалися до лав незаконних воєнізованих формувань на різній основі. Тактичний прийом полягав у формуванні підрозділів «народної самооборони» або «загонів повстанців» під керівництвом діючих офіцерів регулярних військових формувань Російської Федерації. У подальшому розбудова незаконних воєнізованих формувань «народних республік» відбувалась за типовою структурою російських армійських корпусів. З травня 2016 р. «армійські корпуси ЛНР/ДНР» реорганізовані у оперативні командування, що дозволило пройти бойове злагодження підрозділів «народних республік» з регулярними військами Російської Федерації.

Тактична особливість полягала у приховуванні військової інтервенції та маскуванні військовослужбовців Росії під місцевих жителів Донбасу. Організаційна, адміністративна та фінансова підтримка урядом Російської Федерації «Новоросії» була направлена на висвітлення гібридної війни як громадянської війни на Донбасі, де комбатантами є громадяни України, які відстоюють різні політичні погляди (т. зв. протистояння прихильників «руського міра» та «карателів київської хунти»).

По-четверте, наявність у гібридній війні підконтрольних НВФ дозволяло вирішувати різні воєнно-політичні цілі та виконувати «брудну роботу» без ризику міжнародних санкцій. Основна мета використання зазначених

формувань – покриття військових потреб за рахунок людського ресурсу в умовах агресивної зовнішньої політики країни-агресора. «Ополченці Донбасу» використовувались військовим командуванням Росії задля вирішення загальновійськових операцій, де відсутня потреба у військовослужбовцях регулярних військ, або задля тактичних маневрів з високим рівнем людських втрат.

Аналізуючи тактику ведення Російською Федерацією агресивної гібридної війни проти України шляхом активного використання на всіх її етапах НВФ, звернемося до нормативного закріплення цього кримінального караного діяння.

Законодавство України визначає створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань як кримінально каране діяння (стаття 260 Кримінального кодексу України). У період з 2001 по 2013 рр. включно відсутня юридична та судова практика застосування зазначеної норми задля кваліфікації кримінального правопорушення.

З січня 2014 р. відбувається ескалація суспільно-політичних протиріч на Сході України, що призвела до розпалювання міжнаціональної та міжрегіональної ворожнечі, поширення злочинів проти особи та корисливо-насильницьких злочинів в Україні. У зв'язку з цим з лютого 2014 р. органами досудового розслідування України активно застосовується кримінальна кваліфікація за статтею 260 КК України. За даними статистики, у 2014 р. в Україні зареєстровано понад 1800 кримінальних проваджень за фактами створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, у 2015 р. – 936, у 2016 р. – 628, а у 2017 р. – 541 відповідно [109].

Починаючи з 2014 р., питання створення незаконних воєнізованих формувань (НВФ) в Україні набуває своєї актуальності та потребує наукового дослідження. Зокрема, на думку науковців О. Шеслера та І. Смирнова, діяльність НВФ передбачає не підпорядковану державі і не підконтрольну їй альтернативу армії, спецслужбам, правоохоронним органам, яка може стати

підґрунтям для тероризму, екстремізму, масових заворушень, насильницького захоплення влади й інших злочинів [72, с. 190].

Аналіз норм кримінального законодавства України свідчить про дуалізм понятійно-категоріального апарату зазначеної проблематики. Так, у примітці до статті 260 КК України використано два терміни — «збройні формування» та «воєнізовані групи». Зазначений підхід законодавця пояснюється відсутністю законодавчо закріпленого терміна «воєнізовані групи». У практичній площині органи досудового розслідування при кваліфікації за статтею 260 КК України керуються нормою частини 1 статті 28 КК України, яка визначає організаційні форми співучасті (група осіб). До складу воєнізованих формувань входять відповідні підрозділи, які вчиняють суспільно небезпечні діяння у складі організованої групи. У зв'язку з цим для настання відповідальності за такі діяння достатньо встановити лише групу осіб.

З огляду на вищевикладене можна, з одного боку, погодитися з визначенням О. Шеслера та І. Смирнова щодо того, що «НВФ створюють альтернативу регулярним військам країни-агресора, що веде гібридну війну». Водночас, на нашу думку, позиція А. Аджиева може бути радше предметом військової, а не політологічної дискусії з приводу того, що «чисельність незаконних збройних формувань має становити щонайменше відділення (екіпаж, розрахунок), тобто найменшу первинну ланку воєнізованого підрозділу, яке підпорядковується наказам командира» [72, с. 192].

Що представляли собою НВФ на окупованій частині Українського Донбасу? Крім наявності регулярних російських військ протягом 2014–2015 рр. військовослужбовцями Південного військового округу та спеціальними службами (Головним розвідувальним управлінням Міністерства оборони Російської Федерації та військовою контррозвідкою ФСБ) на тимчасово окупованих територіях східних регіонів України сформовано 1-й («ДНР») та 2-й («ЛНР») армійські корпуси [128].

Чисельність бойовиків, які входили до складу різних НВФ і чинили опір регулярним українським збройним силам, досягала: у «1-му АК» – 19–19,5 тис. бойовиків, у «2-му АК» – 11–11,2 тис., а також біля 6000–6500 російських військовослужбовців у складі регулярних частин та підрозділів, що знаходилися на окупованій українській території [115, с. 82].

Це угруповання, завдяки зусиллям Росії та «неосяжності» її військових складів і запасників, мала у своєму розпорядженні досить значний арсенал озброєння. «Перший армійський корпус» (ДНР) – маже 285–290 танків, 575–580 бойових броньованих машин (ББМ), до 220 артилерійських гармат, з них як мінімум 45–50 – САУ, інші – буксирована артилерія. Крім того, до 34–40 установок різнотипних РСЗВ. «Другий армійський корпус» – майже 135–140 танків, щонайменше 340 ББМ, до 130 артилерійських систем, з них не менше 30 одиниць – САУ, до 25 установок РСЗВ (переважно БМ-21 «Град») [115, с. 84].

Так, найпершим НВФ, створеним Росією, є «Народне ополчення Донбасу», яке розпочало свою діяльність на території Донецької області у квітні 2014 р. шляхом захоплення адміністративних будівель органів державної влади та сприяло створенню «ДНР».

До складу 1-го армійського корпусу т. зв. «ДНР» увійшли такі незаконні воєнізовані формування:

- бригади – «Слов'янська», «Беркут», «Оплот», «Республіканська гвардія», «Кальміус»;
- полки – 9 ОПМП, «Восток», ОКП Донецька;
- батальйони – «Вікінги», «Дизель», «Сомалі», «Спарта», «Хан», 3 ОБСП, ОЗРДн Донецька, ОБУО Донецька, ОРВБ Донецька, ОБМЗ Донецька.

До складу 2-го армійського корпусу т. зв. «ЛНР» увійшли такі незаконні воєнізовані формування:

- бригади – 2 ОМСБр, 4 ОМСБр, 7 ОМСБр, ОАБр Луганська;
- полки – 6-й козачий, ОКП Луганська;

– батальйони – «Август», ОРБ Луганська, ОЗРДн Луганська, ОБУО Луганська, ОРВБ Луганська, ОБМЗ Луганська [115, с. 86].

Вищезазначені НВФ «народних республік» підпорядковуються польовим командирам (т. зв. «головакомандувачам збройних сил республік», які є фактичними ватажками т. зв. «ЛНР/ДНР»). Безпосереднє керівництво НВФ здійснюється російським командуванням, але демонструється військова майстерність т. зв. «міністрів оборони», які фактично не мають профільної військової освіти.

У жовтні 2015 р. завершено процес реорганізації армійських корпусів «народних республік», які координуються Генеральним штабом Збройних сил Росії через Центр територіальних військ та інші органи управління Південного військового округу.

Безпосереднє управління 1-м та 2-м корпусами покладено на кадрових військовослужбовців Збройних сил Російської Федерації, які перебувають на командних і штабних посадах до роти включно. Їх ротація здійснюється залежно від напруженості бойових дій. Особовий склад сержантської та рядової ланки НВФ на 30–40 % сформований із місцевих жителів Донбасу, а решту становлять кадрові військовослужбовці Збройних сил Російської Федерації та найманці (комбатанти).

Спеціальна та загальновійськова підготовка структурних підрозділів збройних формувань т. зв. «Л/ДНР» здійснюється в єдиній системі оперативної, бойової і мобілізаційної підготовки Південного військового округу Збройних Сил Російської Федерації.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що Російська Федерація, використовуючи у агресивній гібридній війні проти України незаконні воєнізовані формування, намагається у такий спосіб уникнути міжнародних санкцій за фактичне розв'язування та ведення війни в Україні. Разом з тим, усвідомлюючи неминучість перемоги України у гібридній війні, готова припинити організаційне, адміністративне та фінансове забезпечення

НВФ, що призведе до їх повного роззброєння та притягнення їх членів до кримінальної відповідальності за законами України [65].

Окремо слід говорити про діяльність спеціальних служб Російської Федерації проти України, яка розпочалась одразу після проголошення Незалежності у 1991 р. Поява нової держави, яка ідеологічно протилежна ідеям «русского міра», слугувала каталізатором активізації роботи спеціальних служб Російської Федерації у економічній, політичній, військовій, науково-технічній та інших сферах з метою ослаблення країни-сусіда. За задумом гібридної війни політичні цілі досягаються з мінімальним збройним впливом на противника, за рахунок підризу його військового та економічного потенціалу, інформаційно-психологічного тиску, активної підтримки внутрішньої опозиції, партизанських і диверсійних методів [135]. Інформаційно психологічні фактори гібридної війни особливо детально аналізує у своїх дослідженнях В. Алещенко [4].

Основа розвідувальної та контррозвідувальної діяльності – це отримання інформації з усіх можливих джерел із використанням усіх наявних сил та засобів. Найцінніша інформація – це інформація упереджувального характеру, яка дозволяє мінімізувати та локалізувати негативні явища про процеси, які можуть вплинути на захист національних інтересів держави. Історичною особливістю Росії є ведення агресивної зовнішньої політики. Тому діяльність спецслужб Російської Федерації проти України є чітким відображенням агресивної політики.

Спеціальні служби Російської Федерації є центром планування, організації та оперативного супроводження реалізації комплексу заходів (політичних, ідеологічних, адміністративних, фінансових тощо) на всіх етапах ведення гібридної війни. Спецслужби Російської Федерації здійснюють оперативно-розшукову та контррозвідувальну діяльність, що дає змогу реалізовувати задуми Кремля по придушенню спротиву об'єкта агресії, внаслідок чого особливого значення набуває своєчасне отримання актуальної

розвідувальної інформації щодо обстановки в країні – об'єкта агресії, стану справ у сфері національної безпеки, боєздатності силових структур тощо [9].

Діяльність спеціальних служб регламентується національними законами та внутрішніми таємними та цілком таємними інструкціями. Тому в аналізі діяльності спецслужб Російської Федерації проти України відсутня реальна можливість документально довести її протиправність, посилаючись на нормативний документ по веденню гібридної війни проти України.

Основним суб'єктом ведення гібридних війн сучасності є також спеціальні служби, які, перебуваючи в тіні, готують задуми, сценарії щодо реалізації її етапів, обирають «відкритих» суб'єктів її ведення на території противника. Гібридність війни полягає у тому, що у період з 1991 до 2005 рр. та з 2005 до 2013 рр. російські спеціальні служби досить впевнено зберігали свою присутність на території України.

При цьому зовнішньополітична орієнтованість українського уряду на Москву за часи пострадянського періоду та президенства В. Януковича дозволила спеціальним службам Російської Федерації виконувати поставлені деструктивні завдання без активного застосування загальновідомих розвідувально-підривної роботи та диверсійної діяльності. Представники спеціальних служб здійснювали збір інформації з відкритих джерел та користувались відсутністю дієвих заходів щодо збереження інформації з обмеженим доступом у всіх життєво важливих галузях. Крім цього, активно використовувались сталі контакти з представниками вищих ешелонів влади. Російські спецслужби мали достатню кількість джерел інформації, володіли обстановкою в усіх сферах суспільного розвитку України, забезпечуючи в такий спосіб умови для здійснення впливу на прийняття управлінських рішень.

Після зміни зовнішньополітичного курсу (Помаранчева революція) у спеціальних службах Російської Федерації були розроблені нові форми та методи роботи проти України, апробація та імплементація яких здійснювалась шляхом посилення агентурної роботи у молодіжному середовищі (насамперед

у депресивних та прикордонних регіонах України), створення на конспіративній основі воєнізованих угруповань з числа раніше засуджених осіб, представників спортивно-патріотичних організацій, ідеологія яких базується на антиукраїнській позиції, підтримці проросійських елементів (організацій та рухів).

Так, територія нашої держави умовно поділилась Москвою на декілька частин («прикордонна», «депресивна», «центральна»), де здійснювалась апробація розгалуженої мережі антидержавницьких рухів та організацій, церковних груп, ідеологічно зосереджених на ідеях «русского міра» та «Новоросії», псевдодержавних утворень (т. зв. «ЛНР/ДНР»), воєнізованих формувань (охоронні структури, «казачі» формування, бійцівські клуби тощо).

Відмінна риса спеціальних служб від інших правоохоронних органів – здійснення контррозвідувальної діяльності та агентурної роботи. Тому не викликає сумнівів, що при режимі В. Януковича російські спецслужби мали унікальну можливість проводити комплексні багатоетапні вербувальні операції як на власній, так і на українській території. Так, під прикриттям контррозвідувального забезпечення Чорноморського флоту спеціальними службами Російської Федерації здійснювалось вербування діючих та колишніх військовослужбовців, працівників та керівників органів державної влади, які під час анексії Автономної Республіки Крим саботували виконання своїх обов'язків із захисту територіальної цілісності України. Крім того, об'єкти, що перебували у довгостроковій оренді флотилії, використовувались як своєрідні центри з організації та здійснення розвідувально-підривної, диверсійної, інформаційної та пропагандистської діяльності.

Одним із головних завдань роботи спеціальних служб Російської Федерації стало здійснення комплексних спеціальних інформаційних операцій з дискредитації України на міжнародній арені та загальнодержавному рівні. Мета цих інформаційних операцій – дестабілізація суспільно-політичної ситуації шляхом маніпулювання історичними фактами, поширення панічних настроїв, інспіруванням тем сепаратизму, екстремізму та федералізації

України. Очевидно, що зазначена тактика здійснення розвідувально-підривної діяльності з боку російських суб'єктів ведення гібридної війни дозволила реалізувати стратегічне завдання з анексії Автономної Республіки Крим та військової інтервенції на Сході України, у т. ч. створенні самопроголошених «народних республік».

Безперечно, «приєднання Автономної Республіки Крим» стало результатом заздалегідь підготовленої та добре спланованої спеціальної операції, яку очолював особисто Президент Російської Федерації В. Путін. Фактично він визнав це у російському пропагандистсько-документальному фільмі «Крым. Путь на Родину». Ще одним важливим напрямом діяльності стало здійснення морально-психологічного тиску на дислокованих на півострові військовослужбовців, працівників правоохоронних органів та членів їх сімей. Було забезпечено повне інформаційне домінування агресора на захопленій території (заблоковано українське мовлення, заборонено поширення української друкованої продукції тощо) [78].

Після окупації Автономної Республіки Крим спеціальні служби Російської Федерації розпочали використовувати агентів впливу з числа представників місцевого населення, інтелігенції, посадовців органів державної влади, військового командування з метою здійснення комплексу заходів, направлених на дискредитацію уряду України, а також створення умов для військової інтервенції під виглядом миротворчої операції.

Крім цього, протягом 2014 р. спецслужбами Російської Федерації проведена спеціальна операція з масової інфільтрації на територію України членів диверсійно-розвідувальних груп з метою організації та проведення масових заворушень за участі всіх верств населення України, паралізації роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, судових та правоохоронних органів. Зокрема, у такий спосіб відбулось захоплення адмінбудівель державних установ та правоохоронних органів у Луганській та Донецькій областях. Організаторами та безпосередніми виконавцями протиправних дій у переважній більшості були громадяни Росії (кадрові

військовослужбовці, кримінальні елементи тощо), які діяли під виглядом місцевого населення, що виступали проти державного перевороту в Україні.

Водночас відбулись спроби блокування та захоплення адміністративних будівель органів державної влади та військових частин в м. Одеса. Також представники спецслужб Російської Федерації використали наявний адміністративний ресурс задля недопущення передислокації військових формувань та здійснення морально-психологічного тиску на військовослужбовців з дислокацією у Автономній Республіці Крим, Донецькій та Луганській областях.

На даний час на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим офіційно функціонують регіональні органи Федеральної служби безпеки Російської Федерації, діяльність яких направлена на виявлення та мінімізацію джерел соціальної напруженості, протидію націоналістичним рухам, репресивні заходи проти етнічних груп (кримських татар), а також здійснення розвідувально-підривної, диверсійної роботи проти України з окупованих територій.

Основна діяльність спеціальних служб Російської Федерації в умовах анексованих та окупованих територій України – вербування військовослужбовців Збройних Сил, Національної гвардії, співробітників правоохоронних органів та спецслужб України, що свідчить про необхідність отримання таємної інформації у соціально-політичній, військовій та оборонній сферах. Так, з метою забезпечення мобілізації до лав НВФ т. зв. «народних республік» співробітники спеціальних служб Російської Федерації здійснюють рекрутування громадян України та Росії [77].

Тактика та методика деструктивної діяльності спеціальних служб Російської Федерації проти України добре відома українським контррозвідникам. Одразу після анексії Автономної Республіки Крим відбулась окупація східних регіонів України з поступовим створенням на їх території нелегітимних державних утворень т. зв. «ДНР» та «ЛНР». Події

2013–2014 рр. свідчать, що анексія та окупація відбувалась не лише із допомогою посадовців, але і військового контингенту.

Процес вербування містить певні етапи підготовки. На першому етапі визначаються певні завдання, аналізується масив інформації, що була отримана. Також виявляються не лише особи, які передали цю інформацію, але і можливості для їх подальшого вербування, визначаються потенційні агенти. Так, на попередніх етапах анексії Автономної Республіки Крим, а також окупації східних регіонів України, спеціальні служби Російської Федерації мали повну інформацію щодо подібних осіб, які були здатні сприяти поставленим цілям. Інформація збиралась у період режиму Януковича та лояльного ставлення українських чиновників та представників силового блоку до Росії.

На другому етапі визначалися способи вербування. Об'єкт всебічно вивчався, він чітко оцінювався за своїми можливостями із морально-психологічної точки зору, з урахуванням слабких сторін. Визначалися також методи впливу та допустимі межі тиску на об'єкти. Водночас реалізації поставлених цілей сприяли різноманітні заходи, офіційні та неофіційні контакти між представниками Росії та України під час нарад, військових тренувань тощо.

Третій етап – «розробка», тобто сам процес вербування. Цей процес не є одномоментним і є своєрідною інтелектуальною конструкцією. Тут широко задіяні не лише агенти-інформатори, але досить серйозні аналітики, завданням яких було підібрати таких осіб, які б найбільш повно відповідали висунутим вимогам. Найбільший інтерес в ході реалізації цього процесу для вербувальників становили керівники різних ланок управління, органів безпеки, вищі представники Збройних сил і влади [36, с. 66].

Все більш важливого значення надавалося вербуванню тих представників, які мали відношення до формування поглядів громадян, формування суспільної свідомості тощо. Зазвичай в цю когорту входили журналісти, науковці, публіцисти і блогери.

Принагідно слід згадати досвід процесу вербування співробітників спеціальних служб США. Ними було розроблено цілу систему вербування, а також її дієву формулу – MICE. Її назва утворена від перших літер слів: Money – Ideology – Compromise – Ego (Гроші – Ідеологія – Компрокат – Его). Зрозуміло, що всередині будь-якої соціальної групи завжди є люди, які не задоволені ситуацією і фактично є опозиціонерами існуючою політичною владою. У морально-психологічному плані вони є потенційними об'єктами для вербування [67, с. 346].

Сам процес пошуку людей, які викликають інтерес у вербувальника, має відбуватись з дотриманням певних правил. Знову ж таки, цікавим є досвід США, де у середині сімдесятих років минулого століття було видано спеціальну інструкцію у вигляді «Програми боротьби з дисидентами». За допомогою цієї інструкції визначалися потенційні можливості об'єктів з метою вербування серед військовослужбовців не тільки в США, але і в інших країнах.

Ось деякі ознаки «дисидентів» серед військових:

- часті скарги сержантам, офіцерам, представникам ЗМІ або конгресменам на побутові умови, несправедливе поводження;
- спроби звертатися, минаючи безпосереднє начальство, до кого-небудь з розповідями про свої проблеми;
- участь у несанкціонованих зібраннях, створення груп для вираження колективних протестів, участь в демонстраціях, в агітації, симуляція хвороб;
- часті дрібні акти непокори або зухвалості, наприклад, ухилення від військового вітання, уповільнене виконання наказів тощо;
- несанкціонований допуск до військових приміщень цивільних осіб або відвідування військовослужбовцями мітингів поза межами частини;
- поширення підпільних або заборонених друкованих видань;
- дисидентські написи, що виконуються потайки на будівлях, транспортних засобах, майні;
- знищення або псування державного (військового) майна;

- зухвала поведінка в зв'язку з демонстрацією символів влади (наприклад, при виконанні державного гімну, виносі прапора, виступі перших осіб держави по телебаченню чи радіо тощо);

- роздування дрібних інцидентів, перебільшення їх масштабів і наслідків, поширення чуток [67, с. 347].

В умовах ведення гібридної війни суттєво активізувалася діяльність російських спецслужб за межами України, при цьому її основними напрямками є:

- компрометація нашої держави на міжнародній арені (у т. ч. через намагання створити в очах міжнародної спільноти образ нашої країни як держави – спонсора тероризму);

- спроби впливу на прийняття рішень міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, ПАРЄ тощо);

- проведення інформаційно-пропагандистських акцій, дезінформаційні вкиди;

- скорочення або унеможливлення надання Україні міжнародної допомоги;

- спекуляції на теми, пов'язані з правом націй на самовизначення;

- роздмухування антиукраїнських настроїв (у т. ч. спекуляцій на спірних історичних питаннях);

- інспірування тем «русского міра», необхідності «захисту» російськомовних громадян;

- підривна діяльність у кіберпросторі;

- підтримка діяльності проросійських політичних сил та антиукраїнських недержавних та громадських організацій і рухів у країнах ЄС і у світі.

Таким чином, російські спецслужби займають провідне місце у реалізації планів Кремля щодо України. Останні кадрові зміни в спецслужбах Російської Федерації, створення Національної гвардії, плани значного розширення повноважень ФСБ є свідченням того, що керівництво Росії для

вирішення зовнішніх та внутрішніх проблем країни робитиме ставку на сильні та підконтрольні спецслужби, які продовжуватимуть активно діяти проти України і після закінчення активної фази гібридної війни та припинення безпосередніх бойових зіткнень у районі проведення АТО [165, с. 275–276].

3.2. Регулярні війська та приватні військові компанії (ПВК) як інструмент силової стратегії гібридної війни

Важливо відзначити, що включення до спектра стратегій сучасних військових конфліктів властивостей гібридності лише частково зачіпає основний зміст війни (збройну боротьбу) як фактора, що вирішально впливає на розвиток і результат міждержавного протиборства (не тільки у військовій сфері) і є важливим при розв'язанні актуальних питань забезпечення оборони країни. Жоден із способів або суб'єктів ведення війни не є новим, і одночасно нові інструменти та комбатанти з'являються завжди, отже, і гібридизацію їх слід вважати усталеним феноменом, в якому принципову новизну побачити складно. Імовірно, що про новизну феномену можна говорити лише тоді, коли ненасильницькі інструменти починають переважати над силовими.

У свою чергу чинник військової сили продовжує відігравати ключову роль у розробці керівництвом провідних держав стратегій національної безпеки та інших концептуальних документів, що регламентують процеси військового будівництва та інші військово-політичні процеси як у мирний, так і у воєнний час.

Наприклад, Друга світова війна, незважаючи на інтенсивне використання всіх можливих інструментів та суб'єктів війни, залишилася конфліктом здебільшого силовим, хоча деякі її прямі відлуння, наприклад боротьба НКВС з УПА у період з 1945 р. до 1950 р., і навіть до 1955 р., ряд науковців вважають гібридним конфліктом [34].

Інший приклад – гібридні конфлікти часів холодної війни. До них можна віднести практично всі зіткнення, що проходили на периферії біполярного

світу: географічно – від Кореї до Нікарагуа та хронологічно – від Кореї до Афганістану. Усі вони включали регулярні армії та парамілітантів, конвенційну та заборонену зброю, були спрямовані на дестабілізацію політичних процесів, що супроводжувалися потужною пропагандою. Холодна війна була багато в чому виграна завдяки гібридному інструментарію і, напевно, без особливої натяжки можна назвати її першою світовою гібридною війною [235].

Важливим критерієм є конвенційність. Якщо дії ведуться у межах домовленостей, міжнародного права, то конфлікт не носить гібридного характеру і предметом політологічного аналізу є не він сам по собі, а його політичні причини, фактори та наслідки.

В останні роки з'являються дослідження, що фокусуються на парадоксі так званої «політичної війни». У 2017 р. К. Чіввіс назвав політичною війною спроби впливу Росії на політичні процеси у державах ЄС [218]. Найбільш активно з подібних позицій виступав М. Галеотті, який визначав російські підходи у сфері гібридної війни. На його думку, Росія пішла в розвитку нових форм війни ще далі: некінетичні (не пов'язані з фізичним впливом) засоби її ведення – інформаційні операції, підривна діяльність та ін. – виступають заміном сили. У результаті «політична війна – це гібридна війна без стрілянини, або гібридна війна – політична боротьба плюс стрілянина» [231].

Таким чином, з політологічної точки зору гібридна війна визначається як поєднання військових дій з інструментами впливу на політичні інститути, режими та процеси. Тому слід зазначити, що одним із основних елементів російської «гібридної» агресії проти України є застосування збройної сили. Однак її застосування щодо України розглядалося військово-політичним керівництвом Російської Федерації не як головний інструмент чи метод досягнення головних цілей – збереження політичного, фінансово-економічного, культурного контролю та домінування на території України.

Слід визнати, що форми та методи використання військової сили проти України мали досить обмежений та вузько спеціалізований характер. Однак це

продиктовано аж ніяк не миролюбством чи прагненням дотримуватись норм міжнародного права, швидше навпаки.

В інтеграційному полі російської гібридної агресії проти України, що об'єднує військові та цивільні аспекти, застосування військової сили має деякі особливості. Застосування регулярних збройних формувань Росії безпосередньо залежало від трансформації відкритої збройної агресії на активній фазі локального конфлікту. Зауважимо, що Росія розробила унікальну концепцію ведення гібридної війни проти України, яка має відмінні риси від загальновійськового підходу ведення війни. Саме тому наступні дії Російської Федерації в регіонах України, особливо на Донбасі, з використанням військової сили, не тільки мали обмежений характер, а й ретельно легендувалися в інформаційному плані і ховалися керівництвом Росії, навіть у ті моменти, коли вони були критично важливими та необхідними для агресора [204].

По-перше, російський уряд повністю заперечує факт військової присутності на території України. Будь-які тактичні маневрування Збройних сил Російської Федерації поблизу державного кордону України висвітлюються у підконтрольних ЗМІ як проведення чергових військових зборів або тренувань, що зумовлені терористичною загрозою або «громадянською війною» в Україні. Саме це як мантру в різних варіантах повторюють російські пропагандисти в аудиторіях різного масштабу як в Україні, так і по всьому світу.

За допомогою медіакартинки постійно підтримувалася ілюзія громадянської війни через виступи місцевих проросійських діячів Губарева, Ходаковського, Захарченка та інших, що уособлювали «повсталий Донбас». Головною метою було те, щоб люди повірили, що «Донбас був ініціатором, а не жертвою конфлікту» [52].

По-друге, камуфляж російських регулярних військ. Військові операції спеціальних сил Російської Федерації на території України легендуються та висвітлюються у підконтрольних Москві ЗМІ. Інформаційна кампанія, яка

супроводжувала процес вторгнення, націлювала суспільну свідомість на формуванні думки, що «це не є російські війська». Це підкреслювало особливість розвитку ситуації, яка не відповідала положенням Женевської конвенції стосовно того, що статус військ без розпізнавальних знаків, від яких відріклися окупанти, чітко не визначений. Це ускладнювало реагування особового складу Збройних сил України з метою відсічі агресору у відповідний спосіб у рамках міжнародного права.

На думку українських науковців, «зелені чоловічки», які з'явилися в Автономній Республіці Крим та перебувають сьогодні на Сході України, – це своєрідний «гібрид», щось середнє між солдатами й терористами: невідомо, хто вони і хто ними командує. А якщо немає командирів, немає з ким вести переговори про капітуляцію, немає з ким обговорювати умови перемир'я» [197]. Натомість Президент Російської Федерації В. Путін у своїх коментарях неодноразово заявляв: «...це місцеві жителі, які купили одяг і зброю в кримських магазинах» [155, с. 38].

Навіть в ОБСЄ не побачили прямих доказів російського втручання на Донбасі. При тому, що представники місії неодноразово бачили людей з розпізнавальними знаками армії Росії на формі, але, мовляв, «таку форму можна купити в будь-якому місці». Це повністю нагадує вислів В. Путіна про «будь-який военторг», де можна купити будь-яку форму, коли йшлося про «зелених чоловічків» у Автономній Республіці Крим [29]. Але вже після анексії АРК він визнав присутність російських військових.

Крім того, слід мати на увазі, що формування саме регулярної воєнної сили на окупованій території є одним із елементів та інструментів проведення «гібридної» агресії Росії проти України, для досягнення військово-політичних цілей Росії. Це не наслідок, а, швидше, причина та метод. Тому було б помилкою представляти собі НВФ на Донбасі виключно як якийсь конгломерат іррегулярних озброєних формувань, які час від часу отримували із російської сторони озброєння та спорядження, щоб чинити опір регулярній українській армії. Невипадково у цих формувань можна було зустріти сучасне

важке озброєння російського походження, причому аж ніяк не в поодинокій кількості, а значна (до 60–65 %) частина їхнього особового складу – російські громадяни.

По-третє, засекречування фактів людських втрат, захоплення у полон, проходження військової служби. На початку подій військовополонені Збройних сил Російської Федерації при собі мали посвідчення офіцера, військовий квиток, паспорт громадянина РФ та інші документи, що підтверджували їх участь у бойових діях на боці сепаратистів. Зокрема, у 2015 р. ЗМІ широко висвітлювали факти затримання українськими захисниками розвідувального взводу 98-ї повітрянодесантної дивізії на бронетехніці, окремих вояків 6-ї окремої танкової бригади, 9-ї окремої мотострілецької бригади, 31-ї окремої гвардійської десантно-штурмової бригади. За час бойових дій на Донбасі загинуло від 700 до 1200 російських солдатів [187].

Поширення з січня 2015 р. у закордонних та загальнонаціональних засобах масової інформації даних щодо захоплених у полон на території України кадрових військовослужбовців змусило керівництво Росії вживати заходів щодо маскування присутності військового контингенту на території України. У зв'язку з цим перед відданням бойового наказу військовослужбовцям, які діють у складі сил спеціальних операцій, змушували підписувати рапорти на звільнення та зобов'язання про нерозголошення відомостей щодо виконання бойових завдань на території України. Водночас командири підрозділів Збройних сил Російської Федерації передавали на зберігання у військову контррозвідку ФСБ РФ військові квитки, паспорти та інші ідентифікуючі документи.

Членам російських розвідувально-диверсійних груп перед відправкою до України видавали «документи прикриття» (паспорти та водійські посвідчення українського зразка, паспорти та службові посвідчення «народних республік»), що дозволяло уникнути розшифрування у випадку затримання чи загибелі. Такі випадки російська сторона використовувала задля проведення

інформаційних кампаній, спрямованих на висвітлення гібридної війни як громадянської.

Особливу увагу Росія приділяє маскуванню передислокації військової техніки та її приналежності. Перед застосуванням у воєнному конфлікті техніки, яка знаходиться на балансі військових частин, на неї виготовлялися дефектні акти з стовідсотковою амортизацією, знищувалося заводське маркування, змінювалися номерні знаки тощо. Після цього на техніку наноситься маркування незаконних воєнізованих формувань т. зв. «ЛНР/ДНР». Водночас збільшення людських втрат та виведення з ладу військової техніки у зоні проведення АТО, збільшення випадків поширення інформації від поранених військовослужбовців змусило уряд Росії вдатися до видання низки таємних указів.

Так, у травні 2015 р. президент В. Путін видав нормативний документ, який відніс до державної таємниці відомості, що розкривають втрати Збройних сил Росії у мирний час та в період проведення спеціальних операцій.

По-четверте, запровадження інституту «кураторства» та централізованого військового командування силами та засобами т. зв. «ополченців». Так, у квітні 2014 р. агресор активно рекрутував місцеве населення Донбасу до лав незаконних воєнізованих формувань «народних республік». Після бойового злагодження «загони повстанців» об'єднали у два армійські корпуси під командуванням російських кадрових генералів. Протягом 2015–2016 рр. відбувався процес розбудови системи армійських та поліцейських підрозділів «Д/ЛНР», керівниками найвищої ланки яких призначалися кадрові офіцери Росії. Реалізація такого принципу має передусім політичну мету Москви – представити міжнародній спільноті свою військову агресію проти України у формі гібридної війни як громадянську війну на Донбасі.

Роль військових сил спеціальних операцій Російської Федерації у гібридній війні проти України полягає у демонстрації сили країнам НАТО та ЄС, бойовому злагодженні підрозділів та контролі за ситуацією на кордоні.

З цією метою на першому етапі гібридної війни військовим командуванням збільшено чисельність особового складу, проведено модернізацію та реформування Збройних сил Російської Федерації шляхом створення нових «ударних оперативних сил» (у складі відновлених та нових ударних військових формувань – мотострілецьких, танкових, повітрянодесантних / десантно-штурмових дивізій та спеціальних формувань) на західному та південно-західному стратегічних напрямках, а також прийняття на озброєння нових зразків зброї та військової техніки, комплексів і засобів розвідки, систем і засобів захищеного зв'язку, автоматизованих систем управління військами і зброєю.

Зосередження основних зусиль при плануванні і проведенні заходів оперативної та бойової підготовки штабів і військ Збройних сил Російської Федерації при відпрацюванні на західному та південно-західному стратегічних напрямках (як правило, в умовах раптових перевірок готовності військ і сил у взаємодії з іншими силовими структурами і органами центральної та місцевої влади, а також стратегічне командно-штабне навчання типу «Захід» та «Кавказ») завдань наступального характеру (в т. ч. шляхом проведення глибинних рейдових операцій / дій на території умовного противника), перекидання військ і техніки усіма видами транспорту та своїм ходом на велику відстань (у т. ч. із Центрального та Східного військових округів) з метою нарощування наступального потенціалу своїх військ на найбільш успішних операційних напрямках, розгортання органів бойового управління та всебічного забезпечення у польових умовах тощо дозволяє нарощувати присутність військового контингенту на стратегічно важливих напрямках.

При реалізації «українського сценарію» раптові перевірки та навчання використовувалися російським військовим командуванням задля маскуванню передислокації військових формувань у рамках військової інтервенції до України. В ході ведення гібридної війни проти України Росією реалізується оперативний задум щодо протидії силам НАТО, посиленню військової присутності в Європі.

Зокрема, радіус ураження розгорнутих на окупованому Кримському півострові російських систем озброєння протиповітряної і протикорабельної оборони, а також запланованих до передислокації і розгортання в Автономній Республіці Крим ракет оперативно-тактичного ракетного комплексу (ОТРК) «Искандер-М» та дальніх ракетноносців-бомбардувальників Ту-22М3, за оцінками західних та вітчизняних військових спеціалістів, буде спроможний охоплювати понад 90 % акваторії Чорного моря. Водночас Збройні сили Російської Федерації у гібридній війні виконують окупаційну функцію та здійснюють контроль над східними регіонами України, де відбувається модернізація військової техніки, злагодження підрозділів, а також запроваджуються новітні інформаційні та спеціальні операції.

В контексті дослідження ролі Збройних сил Російської Федерації у веденні гібридної війни проти України варто зробити акцент на зборі реальних доказів російської військової присутності на тимчасово окупованих територіях з відкритих джерел методом OSINT.

OSINT (Open source intelligence) – це різновид розвідки на основі відкритих джерел інформації, яка займається пошуком, відбором та збором інформації, отриманої із загальнодоступних джерел, і її аналізом [117, с. 81–84]. Легальна розвідка знайшла своє широке застосування у середині ХХ століття. За твердженнями аналітика ЦРУ Шермана Кента, політики отримують до 80 відсотків інформації, необхідної їм для прийняття рішень в мирний час, з відкритих джерел. Пізніше колишній керівник РУМО США (1976–1977 рр.), генерал-лейтенант Самуель Вілсон зазначав, що «90 відсотків розвідданих приходить з відкритих джерел і лише 10 – за рахунок роботи агентури» [75].

З початком ведення Росією гібридної війни проти України кілька вітчизняних волонтерських груп почали активно використовувати методику роботи з відкритими джерелами для збору доказової бази військових злочинів Російської Федерації. Зокрема, інформаційний ресурс «ІнформНапалм» та аналітичний центр «Миротворець», який активно її використовує в своїх

операціях та для збору доказів російської військової присутності в Україні. Звернемося до інформаційних ресурсів вищезазначених джерел задля демонстрації доказів російської військової присутності, чисельності контингенту, військової техніки та озброєння.

Зокрема, Міністерством інформаційної політики України, за матеріалами видання «ІнформНапалм», підготовлено на розміщено на офіційному сайті інфографіки щодо доказів російської військової присутності [119; 120; 121].

Крім цього, у листопаді 2014 р. компанія «ARES», що займається дослідженнями ринку зброї, опублікувала звіт, у якому проаналізовано понад 100 специфічних видів зброї, понад 60 видів боєприпасів та понад 70 моделей пересувних засобів, що застосовувалися у гібридній війні на Сході України.

У звіті зазначається, що проросійська сторона використовує як типову для Збройних сил України номенклатуру зброї, так і унікальні види стрілецької та бронетанкової зброї, що виробляються лише в Росії. За словами експерта центру Вудро Вільсона Майкла Кофмана, Росія намагається зробити вигляд, що зброя, яку використовують проросійські збройні формування, походить з захоплених українських складів, але ця версія не підтверджується фактами, зокрема й тому, що більшість складів зброї ще за радянських часів розміщувалася не на Сході України, а на Заході [158].

Так, під час анексії АР Крим та окупації східних регіонів України за допомогою методу OSINT ідентифіковані зразки модернізованого та новітнього озброєння, а також військової техніки Збройних сил Російської Федерації:

- танк Т-72Б3;
- РСЗВ «Град», «Смерч», «Ураган», «Торнадо»;
- броневих автомобілів «Рысь», «Тигр», Урал-63095 «Тайфун»;
- самохідний міномет 2С4 «Тюльпан»;
- важку вогнеметну систему ТОС-1 «Буратино»;
- зенітно-ракетні комплекси «Тор», «Бук-М1» і «Бук-М2»;

- зенітний ракетно-гарматний комплекс «Панцирь-С1»;
- комплекси радіотехнічної розвідки «Зоопарк-1М», 1Л222 «Автобаза», 1Л267 «Москва-1»;
- автоматизований комплекс радіоконтролю «Торн-МВ»;
- комплекси радіоелектронної боротьби «Ртуть-БМ», «Шиповник-Аэро», «Леер-2» (ПДВ), 1Л269 «Красуха-2», 1РЛ257 «Красуха-4», МКТК-1А «Дзюдоист»;
- безпілотні літальні апарати (БПЛА) «Тахион», «Форпост», «Орлан-10», «Элерон-3СВ»;
- переносний зенітно-ракетний комплекс 9К333 «Верба»;
- реактивний піхотний вогнемет «Шмель-М»;
- радіолокаційні станції 1Л271 «Аистенок» і ПСНР-8М [89].

Передача важкого озброєння у вигляді танків, броньованих машин, різноманітної артилерії, різноманітного піхотного озброєння, а також цілих ешелонів палива, боєприпасів, спорядження у вигляді «братньої допомоги» з боку Росії не переривалась ні на добу. Саме це дозволило російському режиму розгортати на окупованих територіях України не лише свої власні кадрові війська, замасковані під місцеве ополчення, але й цілі армійські корпуси, бригади та батальйони з російських найманців, підтриманих місцевими колабораціоністами, і з російською зброєю. Нескінченні потоки «добровольців» за рахунок російського бюджету дозволяють отримати завершений образ окупації частини території України.

Одним із інструментів зовнішньополітичного впливу сьогодні стали приватні військові компанії (ПВК) – офіційно зареєстровані недержавні комерційні структури, діяльність яких спрямована на надання спеціалізованих послуг, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з військово-охоронною сферою [271].

Якщо говорити про історію, то Великобританія стала країною, де у 1960-ті роки вперше з'явилася приватна військова компанія – «Watchguard International». Її засновником був офіцер британської армії, підполковник

Арчибальд Девід Стірлінг [81, с. 13]. Компанія стала активно пропонувати послуги щодо виконання різних завдань військового характеру. Консалтинг, інструктаж, навчання урядових військ, боротьба з політичними опонентами, придушення повстань тощо складали суть і зміст її існування.

А вже сьогодні ПВК нагромадили значний досвід у своїй діяльності, працюючи від імені урядів і приватних бізнесів. Вони проявили себе особливо під час військових конфліктів в Іраку та Афганістані. Війна в Іраку є характерним прикладом здійснення гібридної війни: події на всьому театрі військових дій активно висвітлювалися засобами масової інформації, через активну роботу яких усі ПВК у процесі конфлікту почали називати себе «приватними охоронними компаніям». Охоронна діяльність поділяється на дві сфери. Перша – робота груп PSD (Protection and/or Private Security Details), які супроводжують конвої та різних приватних і державних клієнтів. Друга – охорона об'єктів, зокрема й в інтересах американської армії, що робить ПВК частиною військового сектору з відповідними правами та обов'язками. У небезпечних же зонах найчастіше опиняються групи PSD, чия тактика ґрунтується на прагненні проскочити на великій швидкості місця можливої засідки [148].

Послуги, які вони пропонують, доволі багатоаспектні, і це не лише безпосередні військові послуги, але і захист конвою, годування та розміщення військових на базах, допомога в оснащенні, навчанні та організації військ тощо. ПВК залучаються до участі у миротворчих і гуманітарних операціях, до боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, для припинення наркотрафіку. Охороною американських військових баз в Іраку, Афганістані, Кувейті та Катарі, а також охороною інших стаціонарних об'єктів, насамперед нафтопромислів і будівельних майданчиків, займаються такі компанії, як Triple Canopy, SOC-SMG, Global Intergrated Security, Reed, A-Team Security & Event Services Inc., Sabre, JSI, BritAm і XPG [237, 252].

Важливим аспектом діяльності ПВК стало і сьогодні продовжує залишатися розмінування в різних його видах. У цій галузі працювали

компанії G4S, MineTech, Olive Group, Sterling Global Operations, BacTec, EOD Technology, Ubique Solutions, NPA, CSG Demining Consultants, CAT-UХО, Bom-Be, TetraTech і ECSI [148].

Затребуваність у діяльності ПВК пов'язана насамперед з результативністю їх роботи і не лише з пропозицією широкого спектру, а також наявністю висококваліфікованих фахівців, які зобов'язані відповідати іміджевому статусу компанії, демонструвати професіоналізм і ефективність, тому часто вони є професійними військовими [175].

Ця індустрія стрімко розвивається, про що свідчить те, що вартість глобальної приватної військової індустрії та галузі безпеки у 2030 р. становитиме понад 457 млрд дол. США – у порівнянні з майже 224 млрд дол. США у 2020 р. [54]. Сьогодні ПВК – це складно організовані суб'єкти, деякі з яких існують самі по собі, а інші входять до інших комплексних корпоративних структур, утворюючи ще потужніші організації.

Їх особливістю слід вважати те, що заради отримання високих прибутків ПВК навмисно затягують військові конфлікти. Прикладами таких компаній є: розташована у Південній Африці ПВК «Executive Outcomes», яка воювала від імені уряду Анголи та Сьєрра-Леоне у 1990-х рр.; Sandline International зі штаб-квартирою в Лондоні брала участь у конфліктах у Папуа-Новій Гвінеї, Ліберії та Сьєрра-Леоне; ПВК «Blackwater» стала відомою в 2007 р. після сумних подій в Іраку, коли загинуло 14 іракських мирних жителів, розстріляних її підрядниками в Багдаді [55].

Щодо участі ПВК у гібридних війнах, на практиці можна говорити про три форми.

1. Ведення воєнних дій державою із залученням ПВК. У таких конфліктах держави беруть безпосередню участь, водночас використовуючи як регулярний озброєний контингент і приватні військові компанії у процесі здійснення військових операцій.

Так, у період військових дій в Іраку (2003–2011 рр.) приватні військові компанії активно співпрацювали з державними структурами США та

здійснювали підтримку військових частин, охорону будівель, споруд, конвоїв та персоналу, логістику, оперативне координування; вони були задіяні у підготовці особового складу силових структур Іраку, забезпечували експлуатацію безпілотних літальних апаратів (БПЛА), бомбардувальників В-2, танків Abrams та гелікоптерів Apache.

Послуги військових фахівців дають змогу комплексно вирішувати завдання військового характеру, збільшувати ефективність військово-цивільного співробітництва, а також забезпечувати різнопланову підтримку регулярним військовим з'єднанням. Державі в такій ситуації немає необхідності обґрунтовувати використання великого контингенту власних збройних сил у конфлікті.

2. Найм державою ПВК з метою реалізації операцій. Держава, маючи певний політичний чи економічний інтерес у конкретному нестабільному регіоні, наймає приватні військові компанії для просування власних позицій. Така модель на легальному полі дозволяє владі впливати на стратегічний баланс сил, не вдаючись до прямої інтервенції та інших дій, які можна засудити з погляду міжнародного права. Фактично регулюючого законодавства для діяльності ПВК не існує, тому вони діють у містах конфлікту на свій розсуд, виконуючи за гроші ті завдання, які не можуть виконати офіційні збройні сили. Нормативного регулювання діяльності ПВК не існує ні в США, ні в Росії.

Попри це, як показує сьогоднішня ситуація в умовах війни між Україною і Росією, ПВК отримують підтримку на державному рівні. Уряд США офіційно укладає контракти з такими фірмами на послуги охорони і навчання, а російські найманці з ПВК «Вагнер» і взагалі отримують завдання і зброю від Головного розвідувального управління Генштабу Збройних сил Російської Федерації [55].

3. Приватні військові компанії можуть бути залучені з метою усунення неугодних політичних та громадських діячів для забезпечення підтримки екстремістських чи націоналістичних угруповань або ведення підривної

діяльності біля ворожої країни. Одним з різновидів даної моделі є використання стратегії «Proxy Warfare», що отримала в російському дискурсі найменування «посередницької війни». За визначенням, це ті, що проводяться між двома державами в третій країні під прикриттям розв'язання внутрішньополітичного конфлікту з використанням сили, ресурсів та території цієї країни як засіб для досягнення переважно іноземних цілей та іноземних стратегій.

У подібних конфліктах, коли декілька держав можуть втрутитися у військове протиборство на території будь-якої держави та за допомогою ПВК активно просувати свою позицію, безпосередньо не беручи участі у конфлікті (Лівія, Сирія, Україна), озброєне протиборство збільшує свій масштаб і стає більш запеклим, військові дії продовжуються протягом тривалого часу і проводяться на шкоду мирному населенню та інфраструктурі держави, а інтереси країни, на території якої відбувається конфлікт, як правило, не враховуються.

4. Допомога ПВК у здійсненні військових дій, які ведуть інші держави. До цієї категорії відносяться конфлікти, де одній зі сторін надають підтримку приватні військові компанії держави, яка офіційно не має відношення до цього конфлікту. Подібна модель реалізується якраз в умовах гібридної війни.

Як приклад можна навести конфлікт у Грузії у 2007–2008 рр., де при здійсненні підготовки до збройного конфлікту з Південною Осетією та Абхазією діяли іноземні приватні військові компанії. Під керівництвом урядових сил американські та британські ПВК здійснювали логістику, будівництво об'єктів та постачання військ, надавали охоронні послуги, а ізраїльські компанії займалися підготовкою регулярних частин Збройних сил Грузії.

Подібна форма військової допомоги союзникам або дружнім урядам надається досить часто, тому що держава в даному випадку залучає лише фінансову складову. Подальші планування, контроль та координація дій

військових фахівців та співробітників ПВК здійснюються країною, яка запросила відповідну підтримку.

Представлені вище основні моделі показують, що приватні військові компанії забезпечують інтереси держав та взаємодіють із різними акторами міжнародних відносин. Сама наявність військових конфліктів та збройних зіткнень стає причиною попиту на військові послуги. При цьому слід зазначити, що масове залучення ПВК може спричинити непередбачувані наслідки та результати для кожної із сторін конфлікту. Важливо, щоб за використання таких організацій державні структури не здійснювали безконтрольний аутсорсинг функцій збройних сил. Держава у будь-якому випадку має зберігати лідерство у такому партнерстві.

Так, військові підрозділи ПВК «Вагнер» налічували в різний час від 1350 до 2000 осіб. Усього через ПВК «Вагнер» з 2014 р. завербовано від семи до десяти тисяч контрактників. За інформацією британської розвідки, щомісяця на фінансування підрозділів Вагнера в Україні витрачається 100 млн дол. США. Зазвичай спонсором найманців називають самого Пригожина, але навіть попри статус олігарха (російські медіа оцінюють його статки приблизно в 15 млрд руб. (212 млн дол. США) ПВК «Вагнер» входить до групи компаній «Конкорд», яка належить Пригожину. З 2011 р. ця група є одним з основних отримувачів російських бюджетних коштів за харчування шкіл, лікарень, в'язниць і російської армії. Після 2015 р. в структурі доходів Пригожина з'явилися сирійські та африканські гроші.

Пов'язана із Пригожиним компанія «Євро Поліс» уклала меморандум з урядом Асада про те, що з усіх захоплених групою «Вагнер» нафтогазових родовищ і НПЗ у Сирії російська компанія отримуватиме 25 % доходів. За даними розслідування міжнародної консалтингової компанії MIR Inter Regional, «Вагнер» має цілу низку джерел доходів у країнах Африки. Від угод з урядами про придушення народного опору до контрабанди урану, алмазів і золота.

Лише угода з Малі передбачала виплату 10 млн дол. США щомісяця. Окрім цього, група Пригожина отримала 78 % акцій національної компанії Малі Marina Gold, що відповідає за видобуток і переробку золота. Малі посідає третє місце серед виробників золота в Африці після Гани та Південної Африки.

Доходи групи «Вагнер» оцінюють приблизно в 1 млрд дол. США [53]. Перші свідчення про діяльність ПВК «Вагнер» на території України зафіксовані українськими спецслужбами в травні 2014 р. Саме тут Росія використовує ПВК «Вагнер» як елемент гібридної війни Росії проти України. Навесні 2014 р. вона нелегально діяла в інтересах Росії на території України в Автономній Республіці Крим, пізніше воювала на території Луганської області. Вагнерівці брали участь у боях за Луганський аеропорт (72 найманці, 15 убитих) та в битві за Дебальцеве (205 найманців, 21 убитий). СБУ підозрює двох найманців у збитті Іл-76 під Луганськом 14 червня 2014 р.

Крім того, бойовики ПВК «Вагнер» брали участь у диверсіях та провокаціях проти сил АТО на лінії розмежування. Встановлено дані 277 осіб, які воювали на Донбасі. Загальна кількість бойовиків ПВК, за оцінкою СБУ, сягала майже 5 тис. [164]. У складі групи діяв підрозділ під назвою «Карпати», утворений із громадян України з територій самопроголошених «ДНР» і «ЛНР». Його планували використати для диверсій і розвідки в українському тилу. Однак, через погану підготовку, успіху ця ініціатива не мала. У травні 2018 р. було опубліковано інформацію про перший відкритий бій із масованим застосуванням бронетехніки й завдання поразки від Збройних сил України під час боїв за Дебальцеве 28 січня 2015 р. [164].

У цій приватній компанії зібрано інтернаціональних найманців, але основою цієї структури є російські військовослужбовці, які виконують накази російського командування. Вони проходять підготовку на базі 10-ї окремої бригади спецпризначення Головного розвідувального управління Російської Федерації. Бійці компанії і їх командири, на чолі з «Вагнером», отримують відомчі нагороди, підписані особисто президентом Росії. Важке озброєння і

техніку вони отримують безпосередньо з баз зберігання Міністерства оборони Російської Федерації. Від кадрових військовослужбовців Збройних сил РФ їх відрізняє тільки формулювання в контракті та розмір грошового забезпечення, а також те, що офіційній Москві від них легше відмовитися.

3.3. Квазідержавні утворення на окупованих територіях України як «сіра зона» гібридної війни

Сьогодні виразно проявляється закономірна тенденція «гібридного» впливу розв'язання міжнародних і міждержавних суперечностей шляхом прихованого, таємного, непрямого (невійськового), системного тиску на протилежну сторону протидіювання в інтересах досягнення власних цілей. Ця тенденція не заперечує наявності, постійного вдосконалення та застосування військової сили в необхідному обсязі. При цьому використання військової сили може скорочуватися залежно від успішності досягнення цілей протидіювання іншими силовими засобами.

Фактично ми стикаємося з конвергенцією збройних сил і суспільства або державних і недержавних організацій і тих характеристик, якими вони потенційно наділені. І звичайно, величезного значення набули змінені, конвергентні способи ведення війни. Як зазначено в роботі американського професора Ф. Хоффмана «Гібридна війна та її виклики», конвергенція може бути «фізична і психологічна, військова і невійськова» [241].

На продовження цього зазначимо, що одним з нових явищ, пов'язаних з протидіюванням між соціальними суб'єктами, є проблема створення так званої «сірої зони», яку активно розробляють насамперед стратеги в США і яка знайшла своє відображення в документах Командування спеціальних операцій США, а також у низці видань військових фахівців [217].

Слід зауважити на існуванні методологічного підходу, в межах якого світовий порядок розглядають як силове політичне та військове поле, на якому діють старі та виникають нові центри сили, здатні впливати на навколишній

світ держав, країн, народів. Між центрами сили є безліч національних держав, квазідержавних утворень, квазінаціональних територій, колоній. Саме вони утворюють умовно «сіру зону», розуміння якої пов'язано не з географією, а саме з концептуалізацією цього поняття [18, с. 8]. На експертному рівні термін «сіра зона» часто використовують у зв'язку з гібридною війною та іншими близькими за змістом поняттями: «активні заходи», «війна нового покоління», «політична війна» тощо [273].

«Гібридна війна під керівництвом держави, – зазначає професор Е. Слоан, – ще складніша, оскільки вона може також включати деякі з «нових нерегулярних» підходів, які недоступні недержавним суб'єктам. Крім того, саме державні суб'єкти матимуть можливість включити методи політичної війни у свій підхід до гібридної війни» [169].

Причому здійснюючі дії в «сірій зоні» між миром і війною діють так, щоб не переступити поріг розв'язання звичайної війни, «маскуючи своє втручання» [212]. Особливості «сірої зони» дають можливість «використовувати різні способи військового і невійськового насильства поступово, потайки і опосередковано. За прихованого впливу застосовують нерегулярні військові формування, війну ведуть «чужими руками», використовують приватні військові компанії, що дозволяє приховати справжніх ініціаторів конфлікту.

Своєрідністю тактики «сірої зони» в Україні, як вище вже відзначали, було постійне маскуванню та приховування суб'єктів військових дій: російські військові не мали розпізнавальних знаків, тому влада Росії постійно заперечувала участь своїх солдатів у військових діях на Донбасі, називаючи це «громадянською війною». Попри докази реальної присутності російських військових на Донбасі, російська сторона постійно стверджувала, що вони є добровольцями і не підпорядковуються наказам з Москви [225, с. 46].

Таким чином, «сіра зона» стає своєрідним простором між війною і злочинністю на перетині нетрадиційних засобів, незаконних методів і міжнародних норм, порядку й анархії.

За словами американського генерала Дж. Вотела, «сіра зона характеризується інтенсивною політичною, економічною, інформаційною та військовою конкуренцією, більш запеклою за своєю природою, ніж звичайна стабільна дипломатія, але не такою, як звичайна війна» [273]. Конфлікти, які породжують її існування, зазвичай не вписуються в існуючу міжнародну правову систему і створюють багато унікальних викликів для притягнення держав до відповідальності за акти агресії, які не відповідають принципам *ius ad bellum* (справедливо і беззастережно).

У сучасному світі існує безліч конфліктів у «сірій зоні», метою яких є уникнення порогу збройного нападу, який би спричинив законну звичайну військову відповідь. Агресія Китаю в Південно-Китайському морі [196], гуманітарна криза в Ємені [203], нарешті, дії Росії на Сході України – створення так званих «Донецької Народної Республіки» («ДНР») і «Луганської Народної Республіки» («ЛНР»), які не визнані широкою міжнародною спільнотою, – це приклади конфліктів «сірої зони».

Характер зіткнень у «сірій зоні» набуває найскладніших і химерних форм «гібридних воєн». Цей вид війни у цій зоні називають «неповною війною». Крім того, вона є «зоною невизначеності», а тому є джерелом гібридних воєн, заколотів і т. д.

Надання структурованості «сірій зоні» шляхом застосування існуючих міжнародних правових режимів або створення нової правової конструкції теоретично могло б сприяти інтересам глобальної стабільності та справедливості. Міжнародні правові або нормативні рамки дозволяють державам краще передбачати, коли їхні дії є порушенням суверенітету іншої держави, і надають «державам-мішеням» і міжнародному співтовариству загальноприйнятні пропорційні методи реагування на такі порушення.

Міжнародна спільнота невизнані держави характеризує як нелегітимні, сепаратистські утворення або окуповані регіони. Дуже часто у визнанні відмовляють тим державам, до складу яких раніше входила територія, що відкололася внаслідок етнічного чи політичного конфлікту [35, с. 625–631].

Так, незалежність «ДНР» і «ЛНР» визнано трьома державами-членами ООН – Росією (21 лютого 2022 р.), Сирією (29 червня 2022 р.), КНДР (13 липня 2022 р.), а також частково визнаними державами Абхазією і Південною Осетією.

У сучасній політичній та юридичній науці ці невизнані держави називають «квазідержавні утворення». С. Асланов визначає квазідержавні утворення (державоподібні) як особливий вид суб'єктів міжнародного права, що мають певні ознаки держав, але не є такими в загальноприйнятому розумінні [12, с. 208]. Такі утворення мають особливу політичну організацію, але не мають головного для належного існування – міжнародного визнання. У міжнародній практиці такі утворення ще називають так: територія з невизначеним статусом, сепаратистський регіон, самопроголошена республіка. В. Опришко вважає, що такі утворення можна називати особливою формою суб'єктів міжнародного права [132, с. 315].

Особливим прикладом квазідержавних утворень є утворення, які виникли на пострадянському просторі (Придністров'я, Південна Осетія, Абхазія, Нагірний Карабах). Вони стали результатом агресивної політики Росії, яка була зацікавлена в етнополітичній дезінтеграції та підтриманні етнополітичної нестабільності саме у тих державах, які стали виходити із зони інтересів Росії та орієнтуватися на країни ЄС. Це Молдова, Грузія. Росія через визнання та підтримку таких квазідержавних утворень надає їм будь-яку допомогу, що призводить до дезінтеграційних процесів у тих державах, на території яких розташовані такі утворення.

Міжнародне невизнання цих утворень унеможлиблює їх нормальний економічний розвиток, виключає співпрацю з іншими державами. Все це робить такі утворення залежними від держави-донора. У випадку з Грузією та Молдовою ця роль належить Росії, яка фінансує Абхазію, Південну Осетію та Придністров'я. Звісно, що так звана влада у цих утвореннях не використовує загальновизнані норми міжнародного права, а навпаки, вдається до злочинних засобів розв'язання конфліктів, у тому числі міжетнічних зіткнень на підконтрольній території.

На пострадянському просторі невизнані держави у 2000 р. у Тирасполі створили Співдружність невизнаних держав (СНД-2). Метою цього союзу стали пошук зовнішньої підтримки та мінімізація ізольованого становища у світі.

У 2014 р. перелік невизнаних утворень поповнили «Донецька Народна Республіка» та «Луганська Народна Республіка», які виникли на територіях східних областей України. З огляду на це постає питання: як визначити відносно політології та міжнародного права сутність цих квазідержавних, самопроголошених утворень?

У нашому політологічному дослідженні ми не ставимо за мету детальний аналіз юридичної природи цих квазідержавних утворень на території України. Тому лише коротко звернемося до юридичного аспекту цього питання.

З точки зору міжнародного права, визнання це – «односторонній правовий акт суб'єкта міжнародного права, яким підтверджується юридичний факт виникнення нової держави та висловлюється намір вступити з новим суб'єктом міжнародного права у міжнародні правовідносини» [118, с. 34]. Загалом у сучасній юриспруденції не існує однозначності у визначенні цього питання. Це зумовлено тим, що визнання нових держав має політичну природу та пов'язано з інтересами держав, на території яких виникли нові держави.

У світі є декілька теорій щодо визнання нових держав: конститутивна і декларативна. Перша теорія поширилася у політиці країн Європи після 1815 р., коли відбувся Віденський конгрес, та існувала до Другій світовій війни. Держава може бути визнаною за двома ознаками: по-перше, коли міжнародна спільнота визнає нову державу суб'єктом міжнародного права; по-друге, коли уряд цієї нової держави дієздатний представляти її у міжнародних відносинах з іншими суб'єктами міжнародного права.

Друга теорія про визнання нових держав не спрямована на визнання за двома ознаками, у цій теорії існує лише констатація факту появи нової

держави, для полегшення контактів з нею. У цьому випадку визнання має формальний характер, а його мета – встановити між суб'єктами міжнародного права стабільних, постійних відносин. Існує приклад застосування цієї теорії. Так, у статті 9 статуту Організації американських держав прописано, що політичне існування держави не залежить від визнання її іншими державами, до визнання держава має право на захист своєї цілісності і незалежності [15, с. 101].

Існує також думка, що сучасне міжнародне життя ґрунтується на декларативній теорії, тому у тих випадках, коли визнають суб'єктом міжнародного права такі утворення, що об'єктивно не можуть бути ними (наприклад, Мальтійський орден), визнання набуває конститутивного або, точніше, квазіконститутивного характеру, надаючи видимість набуття якості, що той, хто визнає, бажає бачити в новій державі [15, с. 103].

Сучасне міжнародне право налічує такі форми визнання: *de facto*, *de jure* та *ad hoc*. Перша форма визнання – це офіційне, але часткове. Міжнародна спільнота, так би мовити, сумнівається у тому, що нова держава та її новий уряд є дієздатними та ефективними. Продовженням цього визнання може бути встановлення (хоча не є обов'язковим) консульських відносин. При такій формі визнання встановлюються економічні та культурні зв'язки, за відсутності визнання як суб'єкту міжнародного права. При цьому нова держава та її уряд виступають в міжнародних відносинах як суверен. Через деякий час *de facto* змінюється на *de jure* [224].

Друга форма визнання — це повне, остаточне визнання, яке передбачає встановлення міжнародних відносин між суб'єктами міжнародного права у необхідному обсязі та у всіх сферах господарювання. Ця форма визнання передбачає: обмін дипломатичними та консульськими представниками; визнання прав визнаної держави на розпорядження майном та активами, що належать їй за кордоном; визнання її імунітету від юрисдикції держави, що визнає.

Існують обставини, за яких держава та її уряд змушені почати міжнародне спілкування для розв'язання якогось загального важливого питання, хоча одне одного вони не визнали. У цьому випадку застосовують третю форму визнання – *ad hoc*. Зазначена форма передбачає офіційний контакт із невизнаною державою задля розв'язання конкретної проблеми у двосторонніх відносинах. У цих випадках складається міжнародний договір, який є юридичною підставою для вирішення спільних питань [220, с. 19].

Справедливо вважається, що основним суб'єктом міжнародного права є держава. На сьогодні фактично єдиним міжнародно-правовим документом, у якому викладено поняття «держава», є Конвенція Монтевідео про права і обов'язки держав від 26 грудня 1933 р. (ратифікована в 1936 р.). Конвенцією визначено, що «держава – це суб'єкт міжнародного права, який повинен мати такі ознаки: постійне населення, визначену територію, уряд, здатність вступати у відносини з іншими державами» [220].

У сучасному світі функціонують дев'ять невизнаних держав:

- 1) на території М'янми знаходяться дві невизнані держави: Ва та Шан, які оголосили про незалежність у 1989 та 1996 рр. відповідно;
- 2) на території Сомалі – невизнана держава Сомаліленд, проголосила незалежність у 1991 р.;
- 3) на території Молдови – Придністровська Молдавська Республіка, проголосила незалежність у 1991 р.;
- 4) на території Азербайджану – Нагірно-Карабаська Республіка, проголосила незалежність у 1991 р.;
- 5) на території Пакистану – Ісламська держава Вазірістан, проголосила незалежність у 2006 р.;
- 6) на території Іраку, Сирії та Лівії – Ісламська держава (раніше – Ісламська держава Іраку та Леванту, ІДІЛ), проголосила незалежність у 2014 р.
- 7) нарешті, на території України – «Донецька Народна Республіка» («ДНР»), «Луганська Народна Республіка» («ЛНР»), які проголосили незалежність у 2014 р.

Однак ці держави не визнала жодна держава-член ООН, а території, на яких знаходяться такі невизнані утворення, міжнародна спільнота визнає частиною тих держав, на території яких вони виникли. Тобто територія «ДНР» та «ЛНР» є для міжнародної спільноти частиною території України, територія Нагірно-Карабаської Республіки є територією Азербайджану тощо.

З початку 90-х р. минулого століття у світі припинили своє «невизнане» існування більше двадцяти утворень, які були на територіях Сомалі, Росії, Югославії. Це відбулося внаслідок об'єднання, добровільного входження до складу тих визнаних держав, від яких вони відокремлювалися, або відновлення останніми контролю над своїми колишніми територіями, які проголосили незалежність в односторонньому порядку.

Також існують держави, що проголосили себе незалежними, мають ознаки суверенних держав, але у світі визнали їх незалежність лише декілька держав-членів ООН. Такі держави не можуть бути членами ООН, а свої дипломатичні відносини вони будують тільки з тими країнами, які визнали їх незалежність. Вони не можуть бути повноцінними суб'єктами міжнародного права.

У сучасному світі існує чотири держави, незалежність яких визнають від однієї до п'ятьох країн:

1) на спірній території Пакистану та Індії – Азад Джамму та Азад Кашмір, проголосили про незалежність від Індії у 1947 р., визнана тільки Пакистаном;

2) на території Кіпру – Турецька Республіка Північного Кіпру, проголосила незалежність у 1983 р., визнана тільки Туреччиною;

3) на території Грузії – Північна Осетія, проголосила незалежність у 2008 р., визнана країнами-членами ООН: Росією, Нікарагуа, Венесуелою, Науру;

4) на території Грузії – Абхазія, проголосила незалежність у 2008 р., визнана країнами-членами ООН: Росією, Нікарагуа, Венесуелою, Науру,

Вануату. Понад 60 країн-членів ООН, в т. ч. Україна, не визнають незалежність Південної Осетії та Абхазії.

Також існують чотири держави, які визнають більша частина країн-членів ООН, але через невизнання державою, на території якої вони були створені, та рядом інших держав та/або невизначеність правового статусу їхньої території досі не можуть стати повноправними членами ООН, це такі держави:

1) на території Китайської Народної Республіки (КНР) – Китайська Республіка, яка розташована на острові Тайвань, проголосила незалежність у 1949 р., визнана 22 країнами-членами ООН. У 1971 р. втратила своє місце в ООН на користь КНР;

2) на частині території Марокко – Сахарська Арабська Демократична Республіка (САДР), проголосила незалежність у 1976 р., незалежність визнали 84 світові держави. У теперішній час незалежність визнали 49 країн-членів ООН, 10 «заморозили» дипломатичні відносини з цією країною, 25 визнали країну, але потім розірвали відносини чи відмовились від визнання, 45 країн (в т. ч. Україна) не визнають саму САДР, проте визнають право її народу на самовизначення, 16 країн визнають суверенітет Марокко над Західною Сахарою;

3) на частині території Ізраїлю – держава Палестина, проголосила незалежність у 1988 р., незалежність визнана 136 країнами-членами ООН, у тому числі Україною. Палестина розпалась на дві держави: Західний берег ріки Йордан та Сектор Газа [58, с. 142–145].

Враховуючи, що головним критерієм для невизнаної (або частково визнаної) держави є контроль над власною територією, зазначені держави можна класифікувати таким чином: невизнані (або частково визнані) держави, які повністю контролюють свою територію (Вазиристан, Сомаліленд, Північний Кіпр, Придністров'я); невизнані (або частково визнані) держави, які не в змозі забезпечити повний контроль власної території (Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах, «Донецька Народна Республіка» та «Луганська

Народна Республіка»); державні утворення, де етноси поки що не отримали права на самовизначення, однак контролюють територію в місцях компактного проживання певного етносу (Курдистан, що знаходиться на території чотирьох держав – Туреччини, Ірану, Іраку, Сирії). Окремо можна відзначити Косово, яке з 2008 р. знаходиться під контролем структур ЄС.

Водночас історія виникнення та подальшого існування нових державних утворень свідчить про те, що феномен невизнаних держав не може досліджуватися виключно крізь призму юриспруденції, оскільки сам факт визнання насамперед є політичним актом.

Сьогодні питання визнання або невизнання «Донецької Народної Республіки» та «Луганської Народної Республіки» тісно пов'язано з поділом світу на глобальні сфери впливу та колективної безпеки і боротьби з тероризмом. Фактично на даний час «народні республіки» перетворилися на джерела злочинів проти основ національної державності, наркотрафіку, обігу зброї тощо. Водночас визнання Російською Федерацією так званих «ДНР» та «ЛНР» є важливим елементом її зовнішньої політики та ведення проти України гібридної війни.

Зазначені «республіки» є наслідком етнополітичного конфлікту між Росією та Україною. Росія вважає ці території переданими незаконно Україні у ХХ сторіччі, тому всебічно підтримує автономістські настрої на її територіях. Про це свідчить навіть висловлювання російського президента, який заявив, що все Причорномор'я і східна частина України – це споконвічно російські території, і тепер Росія з цим розбирається [153].

На підтвердження цих слів Росія стала підтримувати сепаратистські настрої на Сході України, хоча створення «ДНР» та «ЛНР» не було її метою. У конфлікті з Україною на етнополітичному підґрунті Росія остання пристосовувалась до ситуації, спостерігала за реакцією української влади, країн ЄС, США та інших держав.

Основна мета Росії щодо областей, які розташовані на Сході України, полягала у розподілі нашої держави на дві частині. Про це Російська

Федерація вперше заявила неофіційно у документі, який був розроблений у Раді Безпеки Росії та мав назву «Про кризу в Україні». Документ виник якраз тоді, коли у Києві вирував Майдан, коли українці відстоювали своє право на самовизначення та позбулися впливу влади Москви, тобто у січні-лютому 2014 р. Документ має антиукраїнську спрямованість, у ньому міститься алгоритм дій щодо дестабілізації ситуації в нашій країні. Також у документі йдеться про загрози з боку нової української влади інтересам Росії.

Ці загрози, на думку розробників документа, полягають у наступному: діяльність США та країн ЄС в Україні спрямована на дестабілізацію ситуації у Російській Федерації, також діяльність США та країн ЄС призвела до втрати Україною своєї державності [156, с. 8].

У документі говориться про неспроможність нової української влади гарантувати своїм громадянам та громадянам Російської Федерації спокій та безпеку: «...нестабільна ситуація йде на користь бандам фашистів-бандерівців та іншим екстремістським елементам, які дотримуються людиноненависницьких ідей, пропонують терор та залякують мешканців Півдня, Сходу та інших частин України».

У акті підкреслюється, що Росія не в змозі спокійно спостерігати за терором та заворушеннями, тому пропонує комплекс заходів, які будуть спрямовані на захист громадян Росії та України та реалізацію державних інтересів.

Ці так звані заходи стосувалися захоплення українських областей, які у документі мали назву російських, а саме захоплення мало назву «входження території». Йшлося про такі території, як Автономна Республіка Крим, Луганська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Київська, Херсонська, Миколаївська, Одеська області. У документі робиться наголос, що тільки Російська Федерація принесе спокій та добробут населенню цих територій, а сама Росія через ці дії захистить свої інтереси. Існували й інші документи, які Державна Дума Росії направила до Міністерств закордонних справ найближчих сусідів нашої країни: Румунії,

Угорщини та Польщі. У цих провокаційних документах була пропозиція щодо поділу території України.

Російський політик В. Жириновський, який відомий своїми антиукраїнськими висловлюваннями, запропонував Польщі вимагати проведення референдумів з метою приєднання п'яти західних областей України: Тернопільської, Львівської, Волинської, Івано-Франківської та Рівненської. Від інших політиків Росії Румунії було запропоновано приєднати Чернівецьку область, яка колись була частиною цієї країни. А Угорщині пропонувалося захопити Закарпаття, приводом для цього стала угорська національна меншина, яка проживає на території Закарпатської області. На думку російських політиків, Україні потрібно було залишити тільки центральну частину [76, с. 10].

Російські державні діячі впевнені, що Україна не може побудувати свою державу, всі спроби цього протягом останніх століть закінчувалися невдачею. Росія дуже часто намагалася доводити світові, що Україна – це держава, що не відбулася. Наші сусіди-держави відповіли на пропозиції Росії щодо поділу України: це провокаційна та несерйозна пропозиція. Водночас Росія лобіювала на міжнародній арені питання розподілу України, у тому числі розділення територій на буферні зони, створення нових суб'єктів міжнародного права.

Такий сценарій вже застосовувався у світі: після Другої світової війни Захід та Радянський Союз поділили Німеччину на дві держави, які були у сфері їх інтересів: Федеративна Республіка Німеччини – інтереси Заходу, а Німецька Демократична Республіка – СРСР. Після Другої світової війни США та Радянський Союз поділили Корею на дві держави: Республіку Корея та Корейську Народну-Демократичну Республіку.

Схожа ситуація була і у В'єтнамі, який також був розділений на зони впливу: Північний (підтримував СРСР) та Південний (підтримували США), але у 1976 р. відбулось злиття окремих частин у єдину державу – Соціалістичну Республіку В'єтнам.

Також у 1990 р. відбулося історичне об'єднання Західної та Східної Німеччини, яка стала однією з держав-засновниць ЄС, але Корея й досі залишається поділеною: Північна Корея – це тоталітарна держава, де зневажаються права людини, а влада загрожує порядку в регіоні; Південна Корея – демократична частина Корейського півострову, де діє демократія та належний рівень життя.

Коли Росія зрозуміла, що її плани щодо розподілу нашої країни не знайшли підтримки у світі, вона запропонувала інший план який передбачав:

- 1) зміну політико-територіального устрою країни з унітарного на федеративний;
- 2) зміну Конституції, яка б закріпила нейтральний статус нашої країни, тим самим унеможлививши її вступ до НАТО та ЄС;
- 3) проголошення Автономної Республіки Крим демілітаризованою зоною з подвійним українсько-російським управлінням півострова;
- 4) надання російській мові офіційного статусу.

На ці пропозиції Україна відповіла дуже гостро: неприпустимим є втручання у внутрішні справи незалежної та суверенної держави шляхом зовнішнього нав'язування форми державного устрою. Своєю чергою через Міністерство закордонних справ відповіла Росії пропозицією впровадити на своїй території конфедеративний політико-територіальний устрій, визнати кілька, наприклад, десять державних мов та забезпечити доступ до органів державної влади представників національних меншин [116].

У цьому конфлікті між сусідніми державами необхідна наявність посередників, до яких належить США та країни ЄС. Вони заявили, що кожне рішення щодо України необхідно приймати разом з легітимним урядом України та народом нашої держави. Незважаючи на це, Росія продовжила свої дії щодо розколу нашої держави. У 2014 р. в Україні почали з'являтися так звані «республіки», які проголошувалися на сепаратистських мітингах. Це супроводжувалося захопленням адміністративних будівель, розбоєм, бандитизмом, дестабілізацією політичної ситуації.

У березні 2014 р. в Харкові на сепаратистському мітингу під стінами облдержадміністрації було оголошено про організацію нового громадського руху «Юго-Восток», основна мета якого полягала у створенні «Південно-Східної федеративної республіки» у складі України. Ця республіка, на думку організаторів, повинна мати розширені повноваження та широку автономію, а російська мова у республіці набувала статусу державної.

У квітні того ж року на наступному сепаратистському мітингу мітингувальники оголосили недовіру чинним депутатам Харківської облради, знайшли інших, «своїх» депутатів. Вони провели першу свою сесію та ухвалили перше для них рішення про створення суверенної держави під назвою «Харківська Народна Республіка», яка «стала суб'єктом міжнародного права та буде будувати відносини з іншими державами» [167].

У Донецьку 6 квітня після чергового проросійського сепаратистського мітингу, його учасники захопили будівлю Донецької обласної ради і обласної держадміністрації, а 7 квітня сформували «Народну раду», яка прийняла Декларацію про суверенітет «ДНР» і Акт проголошення державної самостійності «Донецької Народної Республіки». «Народна рада» також ухвалила рішення про проведення референдуму про самовизначення «ДНР» не пізніше 11 травня 2014 р. При цьому було заявлено, що ця дата була узгоджена з Луганською та Харківською областями.

14 травня 2014 р. була прийнята так звана Конституція «ДНР», у якій «ДНР» проголосили демократичною, правовою та соціальною державою. Згідно з Конституцією «ДНР» існують такі форми влади: законодавча, переставлена «Народної Радою ДНР»; виконавчу владу представляє «Голова ДНР» та «Рада Міністрів ДНР»; судова влада представлена «Верховним судом ДНР». У «республіці» проголошено дві державні мови: українська та російська. Також у документах так званої «ДНР» йшлося про можливість приєднання до федеративної держави як рівноправного суб'єкта з територією, що визначена кордонами колишньої Донецької області в складі України.

За тиждень про створення ще однієї республіки було заявлено у місті Одесі. Про це повідомили учаснику одеського Антимайдану 16 квітня 2014 р., вони проголосили «Одеську Народну Республіку». Ще за тиждень схожа ситуація виникла у Луганській області. Там проросійські сепаратисти захопили будівлю СБУ та 27 квітня проголосили створення «Луганської народної республіки». Відповідальність за всі ці події у містах та регіонах України було покладено на Російську Федерацію, а українська влада адекватно реагувала.

Прем'єр-міністр України звернувся до українців, які мешкали у Південно-Західному регіоні, у якому наголосив, що Україна має докази причетності російських спецслужб до сепаратистських заворушень у цих регіонах країни; заступник Міністра закордонних справ повідомив про наявність доказів участі російських військових та спецслужб у дестабілізації ситуації на Сході України, у захопленні будівель і установ зі зброєю. Всі ці докази Україна має намір надати в міжнародні структури [154]. Також МЗС України звинуватило Росію в поширенні і пропаганді тероризму та сепаратизму в Україні [154].

У квітні 2014 р. українська влада змушена була застосувати силові засоби для протидії сепаратистським автономістським та терористичним проявам в межах Антитерористичної операції. У відповідь на це українські сепаратисти отримували військову та фінансову допомогу від сусідньої Росії. Це стало можливим після втрати Україною контролю на східному кордоні. Щодня його перетинала російська військова техніка, що везла зброю та російських військових на підтримку так званих «республік».

Російську зброю застосували сепаратисти «ДНР» і «ЛНР» у війні проти України. Бойові дії на Сході країни призвели до значних матеріальних збитків як мешканців, так і підприємств, що знаходились на території частини Донецької та Луганської областей. Військові дії були основною причиною великої кількості біженців зі Сходу до інших частин нашої країни.

Проведення антитерористичної операції в Україні мало позитивні наслідки в Одеській та Харківській областях, адже там перестали існувати «Одеська» та «Харківська народні республіки». Засновників цих утворень було заарештовано та притягнуто до кримінальної відповідальності. Однак у Донецькій та Луганській областях тривала Операція об'єднаних сил (ООС). У зв'язку з цим Україна не мала контролю над кордоном з Російською Федерацією у тій частині, що опинилась на непідконтрольній Києву території. Через цю частину кордону «ДНР» та «ЛНР» постійно отримують російську військову та фінансову підтримку, хоча Росія заперечує свою участь у етнополітичному конфлікті.

У травні 2014 р. донецьке та луганське квазіутворення провели «народні референдуми» з метою визнання статусу регіону. В псевдобюлетенях було лише одне запитання: чи підтримуєте ви державну самостійність відповідно «ДНР» чи «ЛНР»? Влада так званих «республік» оприлюднила результати наступного дня, вони були прогнозованими: 90 % учасників референдуму проголосували за незалежність «ЛНР» та «ДНР».

Керівництво «ЛНР» та «ДНР» звернулося до Росії з проханням приєднатися до території останньої, але Кремль практично відмовив у входженні цим «республікам» і порадив Києву замислитися над майбутнім державного устрою. У зв'язку з цим ватажки «ЛНР/ДНР» прийняли рішення щодо підписання 25 травня Декларації про об'єднання в єдину союзню державу під назвою «Новоросія».

У свою чергу 13 травня 2014 р. у Донецьку утворили організацію «Партія Новоросія». На своєму першому конгресі 22 травня 2014 р. вона оголосила про «створення самопроголошеного державного утворення «Новоросія», інспірована ідеями Російської імперії. Конгрес відвідали, зокрема, сепаратисти «Народного ополчення Донбасу» Павло Губарев, Олександр Проханов, Олександр Дугін та інші. П. Губарев стверджував, що до утворення буде включено Харків, Херсон, Дніпропетровськ, Запоріжжя,

Миколаїв та Одесу. За два дні «прем'єр-міністри» Олексій Карякін та Олександр Бородай підписали документ про об'єднання у конфедерацію [205].

Прихильники «ДНР» та «ЛНР» у соціальних мережах проводили пошук добровольців для вступу до так званого ополчення «Новоросії» серед «російських, білоруських, казахських і осетинських мешканців з військовим, особливо, бойовим досвідом», щоб брали участь у війні проти України. Одразу після проголошення на території Донецької та Луганської областей квазідержавних утворень «ДНР» та «ЛНР» постало питання визначення їх правового статусу в контексті забезпечення територіальної цілісності України. До липня 2014 р. в офіційних документах України не існувало визначення «народних республік» як терористичних організацій.

Першим офіційним документом України, який визнав «ДНР» та «ЛНР» терористичними організаціями була Постанова Верховної Ради України від 22.07.2014 р. № 1596-VII «Про заяву Верховної Ради України «Про трагічну загибель людей внаслідок терористичного акту над територією України» [30].

17 липня 2014 р. над територією Донецької області, яка в той момент була підконтрольна проросійським озброєним утворенням, у результаті ракетного обстрілу був збитий пасажирський літак Boeing-777 малайзійської авіакомпанії, на борту якого перебувало майже 300 пасажирів.

Постановою Верховної Ради України від 04.02.2015 р. № 145-VIII «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Росії та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» у відповідності до пункту 2 статті 11 та пунктів 2, 3 статті 12 Римського Статуту Україна визнає юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєних злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Росії та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян, починаючи з 20 лютого 2014 р. і по теперішній час.

Існування на Сході України так званих квазіреспублік «ДНР» та «ЛНР» є джерелом нестабільності та викликом територіальній цілісності нашої держави.

Крім того, російська влада проводить політику «паспортизації» мешканців непідконтрольних уряду України територій ОРДЛО. За різними даними, понад 600 тис. осіб отримали російське громадянство. Така практика створює ризик того, що Росія зможе виправдати потенційне воєнне втручання необхідністю захисту своїх громадян [18]. Екс-заступниця Міністра оборони України Г. Маляр заявила, що російські загарбники примусово видають паспорти Російської Федерації мешканцям тимчасово окупованих територій, аби узаконити репресії проти українців. «Паспорти – це гібридна зброя Російської Федерації. Росія воює не лише ракетами, артилерією, пропагандою, інформаційно-психологічними операціями, а й своїми паспортами. Це спрямована, добре розроблена, масштабна кампанія, яку вони реалізовували ще до 2014 р., як один з елементів підготовки до війни». Г. Маляр зазначила, що окупанти діють двома способами:

- заохочують, спонукаючи наших громадян на тимчасово окупованих територіях самостійно виявити ініціативу та отримати паспорт;

- залякують, погрожують розправою та фізично змушують оформити російський паспорт.

При цьому росіяни приховують, що цей паспорт легалізовує насильницькі дії Росії щодо громадянина, оскільки в Російській Федерації таке насильство дозволено законом. Крім того, ворог використовує паспортизацію для подальшої примусової мобілізації наших громадян до лав ворожої армії, а також використовує паспортні дані для фальсифікації результатів так званих виборів на тимчасово окупованих територіях України [198].

К. Вітман зазначає три сценарії розв'язання цього конфлікту:

- 1) утворення «ДНР та ЛНР» можуть зберегти невизначений (перехідний) політико-правовий статус, який видозмінюється внаслідок триваючого конфлікту;

2) «ДНР» та «ЛНР» можуть бути поглинені сусідніми державами: Україною – внаслідок рішучих дій з боку її влади; Росією – якщо вона дозволить собі загострити своє становище на міжнародній арені;

3) «ДНР» та «ЛНР» стануть повноцінними незалежними державами, які світова спільнота визнає такими [35, с. 625–631].

Цікаво, що 16 травня 2019 р., за чотири дні до інавгурації Президента України В. Зеленського, було оприлюднено результати опитування трьох соціологічних центрів. Важливим і показовим було запитання щодо ставлення українців до «автономії» ОРДЛО. На Донбасі опитування проводили «Демніціативи» та «Ukrainian Sociology Service». Половина опитаних вважала, що Донбас має повернутися на тих же умовах, на яких функціонують й інші регіони в умовах децентралізації. За те, щоб «ЛНР» та «ДНР» повернулися до складу Донецької та Луганської областей, як це було раніше, проголосувало 49,9 % респондентів; щоб ці території утворили автономію у складі України – 0 %; щоб «ЛНР» та «ДНР» увійшли до складу Російської Федерації проголосувало лише 1,6 % респондентів [38].

Але Україна ніколи не допустить визнання цих утворень та буде намагатися ліквідувати цю «сіру зону», яку представляє сьогодні тимчасово окупована територія Донецької та Луганської областей.

З огляду на вищевикладене, існування «сірої зони» у вигляді «ДНР» та «ЛНР» є постійним джерелом небезпеки та загрози національній безпеці держави. Сучасні події свідчать про зацікавленість Російської Федерації у створенні зони хаосу і нестабільності з перспективою руйнування державності України. Факт розв'язання проти нашої країни «гібридної війни» визнають зараз уже всі, хто так чи інакше цікавиться стратегічною і військово-політичною обстановкою.

Крім того, українські науковці наголошують про формування Росією «сірої зони» в Білорусі, в якій відбувається виснаження держави під час гібридної війни, підірив її економіки, політичної стабільності та морального духу населення з метою всебічного її підпорядкування Росії [18, с. 15].

В умовах ведення гібридної війни з Росією та протидії новим загрозам державної безпеки невизначеними питаннями залишається соціально-політична та політико-правова оцінка діяльності членів самопроголошених «ДНР» та «ЛНР». Зазначені питання є предметом дискусій та потребують теоретичного та практичного обґрунтування.

Висновки до третього розділу

Дослідження, проведене у третьому розділі, дає підстави стверджувати, що важливою рушійною силою гібридної війни, що її розв'язала Російська Федерація проти України, є незаконні воєнізовані формування. Таким чином, у Росія своїх діях проти України поєднує воєнні та невоєнні аспекти. Створення та діяльність на тимчасово окупованих територіях незаконних збройних формувань, до складу яких вводять представників правоохоронних, спеціальних служб та професійний військовий контингент із числа керівного складу, дозволяє їх камуфлювати у сили «народної самооборони», «народної поліції та армії», «ополченців» тощо. Застосування цих формувань дозволило РФ трактувати конфлікт в Україні як триваючу громадянську війну, спровоковану саме Заходом, а не Росією.

Слід підкреслити також вирішальну роль спеціальних служб Російської Федерації під час ведення гібридної війни проти України. Доведено, що саме на спеціальні служби РФ було покладено завдання із планування, організації та реалізації комплексу заходів зі створення необхідних умов (політичних, економічних, ідеологічних тощо) в країні – об'єкті агресії на підготовчому, довоєнному етапі. Провідною лишається їх роль і протягом активної фази гібридної війни.

Для країни-агресора життєво важливою є готовність до придушення спротиву об'єкта агресії, внаслідок чого особливого значення набуває своєчасне отримання актуальної розвідувальної інформації про ситуацію в

країні – об'єкті агресії, стану справ у сфері національної безпеки, боєздатності силових структур.

Одним із основних елементів російської «гібридної» агресії проти України є застосування збройної сили. Однак її застосування проти України військово-політичне керівництво Росії розглядало не як головний інструмент чи метод досягнення головних цілей – збереження політичного, фінансово-економічного, культурного контролю та домінування на території України. Водночас Збройні сили Російської Федерації у гібридній війні виконують окупаційну функцію та здійснюють контроль над східними регіонами України, де проводять модернізацію військової техніки, злягодження підрозділів, а також здійснюють новітні інформаційні та спеціальні операції.

З'ясовано, що застосування військової сили Росією має певні особливості в умовах гібридної війни проти України: російський уряд повністю заперечує факт військової присутності на території України; камуфляж (маскування присутності) російських регулярних військ; засекречення фактів людських втрат, захоплення у полон, проходження військової служби; запровадження інституту «кураторства» та централізованого військового командування силами та засобами т. зв. «ополченців».

Особливістю гібридної війни, як з'ясовано у дослідженні, є укладання короткострокових союзів між державними та тими недержавними структурами, співпраця з якими на цей момент вигідна. Недержавні структури можуть вчиняти такі дії, які не може вчиняти держава. Прозорість таких альянсів має, зазвичай, невизначений, прихований характер і найчастіше на державному рівні формально заперечується. Всю чорнову роботу в цьому випадку держава перекладає на членів недержавних формувань, приховуючи свою причетність до війни.

Регулярні війська, головним чином, застосовують з метою демонстрації сили та рішучості її застосування. За підтримки державних структур здійснюють приховану інфільтрацію бойовиків та радикально налаштованих

етнічних груп у суміжний простір для виконання військових завдань. Слід підкреслити важливу роль приватних військових організацій, що є важливим чинником гібридної війни між Україною і Росією.

Російська Федерація, використовуючи у агресивній гібридній війні проти України незаконні воєнізовані формування, намагається у такий спосіб уникнути міжнародних санкцій і відповідальності за фактичне розв'язання та ведення війни в Україні. На відміну від традиційних інститутів армії і поліції, дії яких регламентує міжнародне і національне законодавство, законодавчих норм для ПВК на сьогодні не визначено. Женевські конвенції не є перешкодою для них навіть під час використання їх у відкритих бойових діях.

Доведено, що тривале насилля на Сході України є класичною формою гібридної війни. Зусилля Росії, спрямовані на недопущення інтегрування України в ЄС, є прикладом конфлікту так званої «сірої зони», оскільки вони виходять далеко за межі збройного конфлікту на Донбасі.

Поняття «сірої зони» походить від метафори, пов'язаної з кольором. Ідея полягає у тому, що безпечні та добросовісні мирні дії з боку спільноти або держави можна визначити як «білі», а небезпечні, ворожі дії або війна, як «чорні». А отже, все, що існує між ними, є «сірим». Однією з характеристик «сірої зони» є поступовий характер її розгортання у часі, який виключає рішучі, всеохопні дії для досягнення мети «в один крок». Агресивні дії розтягнуті на роки або десятиліття.

РОЗДІЛ 4.

ПРОТИДІЯ ЗАГРОЗАМ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ

4.1. Національна безпека України як стратегічний напрям протидії гібридним загрозам

Гібридна війна – це складне явище, що становить специфічну інформаційно-комунікативну еkleктику, деструктивно впливає на соціальний простір, змінюючи суспільні відносини і перерозподіляючи ресурси. Саме за такої ситуації, на погляд дисертанта, сфера безпеки українського суспільства набуває величезного значення, а захист національних інтересів стає загальною проблемою, яка потребує конструктивного діалогу між владою і громадянським суспільством, представниками різних політичних сил, тобто загальносуспільної консолідації у боротьбі з існуючими гібридними загрозами.

Дисертаційне дослідження доводить також, що гібридна війна, як правило, відображає сутнісні трансформації громадян, суспільства і держави. Як синтезуюча дефініція вона об'єктивно має комплексний характер, охоплює різновекторний спектр військово-стратегічних, фінансово-економічних, соціально-політичних складових, а також органічно поєднує методи ведення традиційної війни із застосуванням різноманітних видів зброї.

Тому погоджуємося з вітчизняним дослідником К. Поповичем у тому, що термін «гібридна війна» використовують з-поміж іншого «для опису атак із застосуванням ядерної, біологічної та хімічної зброї, саморобних вибухових пристроїв та інформаційних технологій. Такий підхід до ведення конфліктів є потужним і складним різновидом війни» [142, с. 75]. З огляду на це багатовимірна, різновекторна динаміка розвитку відносин між Росією і Україною породжує суперечності, які вимагають їх розв'язання, оскільки на Україну, яка є учасником гібридної війни, здійснюють різноплановий тиск,

завдають шкоди національним інтересам, а отже, стає менш ефективною її сфера безпеки.

По-перше, елементом гібридної війни в Україні є, як правило, дії латентних сил, що виникають безпосередньо з ініціативи та за фінансової підтримки Росії. По-друге, динаміка сучасних міжнародних відносин, існуючий конфлікт свідчить про те, що сьогодні важливо перейти до комплексної безпеки, бо, на жаль, повсякденною реальністю стає тероризм в його різноманітних формах. Зокрема, гібридна війна, що її розв'язала Росія, вимагає особливих зусиль державних інституцій України з метою активізації заходів у сфері безпеки. По-третє, різноплановий і багаторівневий військово-економічний тиск на Україну завдає непоправної шкоди нашим національним інтересам, а отже, національна безпека стає менш ефективною (особливо в умовах широкомасштабного військового конфлікту між Україною і Російською Федерацією з 24 лютого 2022 р.). По-четверте, гібридна війна включає в себе безліч важелів впливу (цілеспрямований інформаційний, економічний, підривна діяльність спецслужб, вплив на демографію, соціальну структуру суспільства). Усе це супроводжується регулярною дезінформацією українських громадян, руйнуванням традиційних цінностей, культури тощо, посяганням на громадянську ідентичність українського суспільства. А саме громадянська ідентичність «регулює міжособистісні та міжгрупові взаємодії на основі загальноприйнятих стійких цінностей, важливих для цивілізаційної суб'єктності» [124, с. 474]. По-п'яте, невизначеною залишається перспектива закінчення гібридної війни, що негативно впливає на психологічний стан суспільства. Якщо «класичні» війни минулого завершувалися підписанням мирного договору, закінчення гібридної війни в такий спосіб неможливе з очевидної причини – формальна відсутність конфліктуючих сторін. А це означає, що і підписання мирного договору між Росією і Україною неможливе. Отже, неможливість завершити війну в «традиційний» спосіб є головною перешкодою для вироблення в подальшому певних загальновизнаних норм і правил поведінки конфліктуючих сторін. По-шосте, на продовження

попереднього пункту слід зазначити, що під час «класичних» війн накопичується те, що називають «втомою від війни». Надмірно тривале ведення воєнних дій, як правило, супроводжує поступовий спад мілітарного ентузіазму. Поступово ворогуючі сторони починають усвідомлювати безперспективність кровопролиття та умовність початкових цілей війни, набувають поширення пацифістські настрої, що змушує політиків до пошуку шляхів розв'язання конфлікту. В контексті нинішньої війни між Росією і Україною прем'єр-міністр України Д. Шмигаль заявив: «Втома від війни в Україні – це російський наратив. Ми об'єднані з нашими партнерами та впевнені у них, жодної втоми від військової чи донорської підтримки немає. Ми налаштовані перемогти в цій війні та звільнити наші території» [20]. Однак у випадку гібридної війни все інакше. Гібридна війна зазвичай не супроводжується людськими жертвами, кровопролиттям тощо, тому ефект втоми від війни (усвідомлення необхідності її завершення) не проявляється або, принаймні, проявляється набагато пізніше.

Таким чином, гібридна війна потенційно є головним дестабілізуючим фактором для сучасної України. Очевидно, що необхідно виробити методи протидії цій загрозі, яка стала одним із найсерйозніших викликів національній безпеці нашої держави. Гібридні загрози відображають також значні зміни в характері міжнародної безпеки. Тому для України важливим є досвід європейських демократичних держав щодо їх подолання.

Наприклад, у 2016 р. ЄС оприлюднив «Спільну рамкову домовленість щодо протидії гібридним загрозам – відповідь ЄС», в якій було сформульовано 22 практичні пропозиції щодо підвищення стійкості ЄС і держав-членів, а також партнерів до гібридних загроз. Зазначалося, що постійна зміна як визначення, так і характеру гібридних загроз вимагає гнучкості для реагування, щоб охопити поєднання силової та диверсійної діяльності, звичайних і нетрадиційних методів (тобто дипломатичних, військових, економічних, технологічних), що можуть бути використані скоординованим чином державними або недержавними акторами для

досягнення конкретних цілей, залишаючись при цьому нижчими за поріг офіційного оголошення війни. При цьому противник використовуватиме виявлені ним уразливості цілі, а також створюватиме невизначеність, що перешкоджатиме процесам ухвалення рішень.

Велика Британія надає великого значення забезпеченню контролю над системами критичної національної інфраструктури, що відповідають за захист британської політичної системи від кібератак. Цілями таких атак можуть бути підриг цілісності політичних процесів у Великій Британії, фальшування конкретних виборів або референдуму з вигодою для бажаної сторони, заподіяння шкоди громадському дискурсу з чутливих політичних питань і виявлення людей, які можуть бути відкритими для підривної діяльності чи політичного екстремізму в інтересах ворожого актора [209, с. 32–33]. Для розв'язання цих проблем NCSC відстежує відомих злочинців, надає найефективніші методи захисту вразливим особам, співпрацює в боротьбі з ворожою пропагандою, а також підвищує безпеку інформації. Велика Британія також інвестує в наступальний кіберпотенціал, а саме, у Національну наступальну кіберпрограму (National Offensive Cyber Programme, NOCP) для розроблення спеціальних можливостей контратак у кіберпросторі, що використовуватимуть як стримувальні фактори [209, с. 43].

У червні 2016 р. Комітет з оборони Палати громад опублікував доповідь, присвячену Росії та наслідкам її загроз для політики безпеки. У доповіді акцентовано увагу на усьому спектрі завдань, що стоять перед російськими військовими і неконвенціональними можливостями. Основним підрозділом у Міністерстві оборони Великої Британії, який працює із загрозами, які створюють ворожа дезінформація і пропаганда, є 77-а Бригада. Підрозділ створений у вересні 2014 р. і реформований у липні 2015 р., має за мету «подолати виклики сучасної війни, з використанням як нелегальних дій, так і легальних невійськових важелів як засобів для реагування на дії протиборчих сил і супротивників». Велика Британія також закликає НАТО збільшити

ресурси та комплексно розробити стратегію ефективної протидії російській пропаганді та дезінформації [207, с. 36–37].

Президент Франції Е. Макрон запропонував змінити законодавство для боротьби з фальшивими новинами та втручанням у вибори [Chrisafis, 2018]. Хоча це не відповідає повноцінній стратегії протидії гібридним загрозам, воно направлене на боротьбу з маніпуляціями під час минулих президентських виборів, які нібито проводила Росія.

Під час передвиборчої кампанії Е. Макрон звинуватив Росію у використанні «гібридної стратегії, що поєднує в собі військове залякування та інформаційну війну». Законодавство передбачає вимогу до вебсайтів розкривати інформацію про те, хто їх фінансує, а також обмеження витрат на спонсорський контент. Закон також направлений на те, що Е. Макрон називає «пропагандою, вираженою тисячами облікових записів соціальних мереж» у передвиборчий період, даючи змогу владі видаляти контент або блокувати вебсайт. Вищій раді аудіовізуальних засобів (Conseil supérieur de l'audiovisuel, CSA) – наглядовій агенції країни надано більше повноважень для боротьби з будь-якою спробою дестабілізації з боку телевізійних каналів, контрольованих або таких, що перебувають під впливом іноземних держав [270].

Фінляндія розробила законодавство, що передбачає надання ширших повноважень із проведення збору розвідувальної інформації всередині та за межами Фінляндії своїм військовим і силовим відомствам. Це розширило повноваження збройних сил щодо проведення розвідувальних операцій за допомогою агентурних каналів, радіоканалів зв'язку, інформаційних і телекомунікаційних систем [227]. Фінляндія також зробила конкретні кроки зі зміцнення свого потенціалу. Яскравим прикладом є створення Європейського центру передового досвіду з протидії гібридним загрозам (European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, Hybrid CoE). Держава працює над поліпшенням національної ситуаційної обізнаності в кіберпросторі та є активним партнером у регіональних оборонних ініціативах і навчаннях. Уряд також створив Національний центр кібербезпеки (National Cyber Security

Centre). Створюється та вдосконалюється група реагування на комп'ютерні інциденти (GOVCERT) для цілодобового функціонування державного сектору в інформаційно-телекомунікаційних мережах. Ретельно опрацьовано повноваження та ресурси для поліції та військових, включно з розвідкою, які працюють у кібергалузі.

Фінських експертів направили до Центрів передового досвіду НАТО (NATO's Centres of Excellence) у Таллінні та Ризі, а всі підрозділи Збройних сил Фінляндії брали участь у військових навчаннях, організованих у регіоні Балтійського моря [216, с. 9]. Ще одним прикладом комплексного підходу Фінляндії до забезпечення безпеки є те, що життєво важливі функції суспільства забезпечують за рахунок співпраці між органами влади, бізнес-спільнотою, організаціями громадянського суспільства та окремими громадянами. Такий масштабний підхід необхідний для ефективного захисту від гібридних загроз, оскільки під атаки підпадають різні галузі економіки, цивільні особи, органами влади та військові цілі. Міністерство оборони Фінляндії опублікувало Стратегію безпеки для суспільства як основу для гібридної оборони [269].

Активні у цій сфері і країни Балтії. Важливим є приклад Естонії, де ще в 2008 р. було відкрито Центр передового досвіду спільного кіберзахисту НАТО (NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, CCDCOE) у Таллінні. Він створив можливості для співробітництва та обміну інформацією між країнами НАТО і партнерами у сфері кіберзахисту на основі професійної освіти, наукових досліджень і розробок [259]. Центр створили після того, як у 2007 р. Естонія зазнала політично вмотивованої тритижневої російської кібератаки у зв'язку з переміщенням радянського меморіалу часів Другої світової війни [277]. Атака була спрямована на сайти президента Естонії, парламенту, урядових міністерств, політичних партій, трьох із шести великих новинних організацій, двох великих банків і компаній зв'язку.

У 2011 р. в Естонії було сформовано підрозділ кіберзахисту Ліги оборони Естонії (Cyber Defence Unit of the Defence League) – добровільної

організації, пов'язаної зі Збройними силами Естонії [236]. До кібероб'єднання входять патріотично налаштовані волонтери, які є фахівцями у ключових галузях кібербезпеки, і володіють навичками в галузі інформаційних технологій, а також є експертами в інших галузях (наприклад, у сфері кіберзахисту, юристи та економісти) [267]. Його мета – підвищити готовність населення захищати незалежність Естонії та її конституційний порядок, спираючись на свободу волі та особисту ініціативу. У 2013 р. CCDCOE опублікував доповідь цього підрозділу, у якій було підтверджено позитивний досвід участі співробітників підрозділу кіберзахисту в різних заходах, передбачених законом, як для підвищення потенціалу і можливостей самого підрозділу кіберзахисту, так і підвищення кіберстійкості та здатності реагувати на загрози держави загалом. Група кіберзахисту займається одним із ключових аспектів протидії гібридним загрозам – формуванням стійкості до них, підвищенням здатності реагувати на потенційну кібератаку [246, с. 27–28].

З метою подолання економічної і суспільно-політичної дестабілізації та максимально ефективною протидії загрозам гібридних війн, а отже, забезпечення національної безпеки Україні необхідно не лише здійснювати моніторинг передового досвіду західних країн, а й на його основі перейти до формування комплексної безпеки нашої країни. Такий перехід буде адекватною і своєчасною відповіддю як на наявні, так і на потенційні загрози гібридної війни.

Комплексна безпека, безсумнівно, дуже актуальна тому, що в українському суспільстві існують гібридні ризики, а гібридні війни поступово набувають універсального характеру і стають смислоутворювальним парадоксом реальності.

Українські науковці С. Пирожков, О. Майборода, Н. Хамітов, Є. Головаха вважають, що гібридні загрози не підпадають під традиційне розуміння загроз національній безпеці, оскільки їх комплексність, масштаб та кінцева мета виходять за межі, які охоплює поняття «стійкість» [124, с. 254].

Існуючі сьогодні системи, які орієнтовані на забезпечення стійкості суб'єкта і оцінюють ризики, не здатні повністю охопити і описати увесь спектр гібридних загроз. В. Горбулін поділяє гібридні загрози на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх, на його думку, належать прагнення Росії «розколоти українське суспільство, деморалізувати його, зруйнувати трансформацію і повернути Україну до зрозумілого агресору стану: корумпованого, авторитарного, глибоко вторинного щодо агресора». Внутрішні загрози – це політичний популізм «порожнеча обіцянок, агресії і жадова влади» внутрішніх гравців [124, с. 330].

Зазвичай дослідники поділяють гібридні загрози на такі види: політичні (геополітичні, зовнішньо- та внутрішньополітичні); економічні (торговельно-промислові, енергетичні, ресурсні, банківсько-фінансові); інституційні (парламентські, адміністративні, бюрократичні); соціокультурні (демографічні, етнічні, історичні, релігійні, мовні, культурні); законодавчо-правові (міжнародно-правові, законодавчі, правоохоронні); інформаційні (медійні, мережеві, цифрові); воєнні [124, с. 475].

Автори монографії «Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства» [44], згрупувавши гібридні загрози, визначили їх так:

– дестабілізація діяльності органів влади, їх дискредитація, а також цілеспрямована дискредитація іміджу держави, нарощування протестного потенціалу суспільства проти неефективної влади (за допомогою диверсій щодо критичної інфраструктури, кібератак, резонансних убивств, компромату тощо);

– діяльність контрольованих агресором незаконних збройних формувань, парамілітарних і кримінальних угруповань, дискредитація силових відомств і патріотичних рухів у суспільстві, захоплення влади чи знищення важливих об'єктів, нелегальне поширення зброї, руйнування агресором військово-промислового комплексу;

- вербування посадовців з метою гальмування роботи відомств, їх дискредитації, використання кримінальних угруповань для досягнення цілей агресора;

- вкорінення у свідомості громадян російських інформаційних наративів, їх деморалізація і дезорієнтація; дискредитація органів державної влади України; негативний вплив на суспільну думку держав – партнерів України; ідентифікація громадян України з російським інформаційним дискурсом; штучна актуалізація регіональних, етнічних, релігійних, мовних та інших відмінностей громадян для розколу суспільства;

- кібератаки проти органів державної влади, об'єктів стратегічної та критичної інфраструктури, збір інформації, шпигунство;

- збереження чи встановлення безпосереднього чи опосередкованого контролю агресора над важливими економічними активами; диверсії та саботаж; руйнування стратегічних підприємств; дискредитація економічної політики держави; створення умов для соціального незадоволення і протестів;

- політизація етнічних і релігійних груп; інспірація Росією та іншими державами регіонального сепаратизму в Україні; розпалювання ксенофобії й радикалізму; фрагментація суспільства; дестабілізація ситуації;

- просування Росією наративів зближення та возз'єднання двох держав; підтримка проросійських організацій і рухів, її вплив на електоральні настрої громадян; пропагування і підтримка політичного регіоналізму і розколу України з використанням історичної ідеології; фрагментація суспільства; викривлення і дискредитація уявлень про процеси українського державотворення; гальмування процесів розвитку громадянської української нації [124, с. 330].

На думку дисертанта, найперспективнішими є такі шляхи розв'язання цієї проблеми. Насамперед, найважливішим інструментом боротьби із загрозою гібридної агресії вважаємо вдосконалення процесів консолідації суспільства в цілому (в т. ч. консолідації політичної, проведення необхідних реформ, зміцнення демократичного режиму в державі тощо).

Зараз проводять досить активну діяльність у цьому напрямі. В Україні усвідомлюють всю небезпеку гібридної війни, вживають заходів у відповідь – розробляють програмні документи, доктрини, метою яких є вироблення ефективних заходів захисту від загроз гібридної війни. Головним акцентом при цьому є не лише реагування на гібридні виклики, а й розробка і впровадження стратегії із застосуванням принципу випередження можливих гібридних загроз.

Отже, з метою успішного парировання гібридних загроз важливим є проведення низки заходів як на внутрішньополітичному, так і на зовнішньополітичному рівнях:

- виявити в системі національної безпеки України найбільш уразливі для гібридних загроз місця, визначити тенденції їх негативного впливу на військово-політичну ситуацію;

- виробити комплексну єдину державну стратегію, що відображає можливі гібридні загрози національній безпеці держави за участю військових, невійськових структур і громадянського суспільства;

- розробити спільну стратегію щодо комплексного протистояння новим викликам і загрозам у контексті гібридної агресії;

- визначити ідеологічну спрямованість у межах контрстратегії, що передбачає аналіз, прогнозування, планування, міжвідомчу координацію та управління заходами з блокування гібридних впливів;

- деталізувати нормативно-правову базу як усередині країни, так і на міждержавному рівні щодо забезпечення національної та колективної безпеки;

- розробити національні та міждержавні механізми реагування на нетрадиційні (гібридні) загрози безпеці спільно з державами-членами ЄС;

- гібридним та іншим комбінованим військовим і невійськовим загрозам має протистояти наукова (інтелектуальна) сила з опорою на жорстку та м'яку сили. Йдеться про всебічне військово-наукове та експертно-аналітичне обґрунтування рішень щодо національної безпеки.

Таким чином, забезпечення безпеки держави є найважливішою умовою її життєздатності та розвитку. В умовах трансформації особливо військової загрози, посилення військової активності з боку Російської Федерації доцільно науково-теоретично осмислити весь комплекс можливих несприятливих і недружніх дій, що зачіпають національні інтереси України.

4.2. Заходи унеможливлення терористичної гібридної загрози в Україні

Отже, гібридні загрози стали одним із сучасних викликів національній безпеці України. Вони відображають значні зміни в характері міжнародної безпеки. Гібридні загрози є інструментами гібридної війни, які використовують для завдання шкоди державі без прямого використання військової сили або з обмеженим її використанням. На відміну від інших видів загроз, мають штучний характер і цілеспрямовано використовуються проти вразливих місць держави – жертви агресії.

У межах гібридних загроз противник може одночасно використовувати комбінації звичайних та іррегулярних методів ведення війни поряд із політичними, військовими, економічними, соціальними та інформаційними засобами. Тому з огляду на проведені нами дослідження, можна виокремити такі основні принципи реагування на гібридні загрози, які мають низку спільних рис, а саме:

- охоплюють усі системи управління державою з одночасним використанням можливостей усього суспільства;

- оцінка уразливості, насамперед зосередження у інформаційній сфері, проти загроз у телекомунікаційному середовищі: шпигунства, цифрових атак і маніпулювання інформацією;

- приділяють особливу увагу кібербезпеці, адже кіберсфера, поряд із соціальними мережами, це основний компонент гібридних загроз;

– виявляють творчий підхід до роботи з недержавним сектором, у якому зосереджена телекомунікаційна інфраструктура, що підлягає державному захисту;

– залежать від загальної ситуаційної обізнаності, одержуваних розвідувальних даних, проведеного високоякісного аналізу та активних контррозвідувальних дій. У деяких країнах це призвело до зміни законів, які надали розвідувальним службам більше повноважень для збору інформації всередині і за межами країни.

Аналізуючи попередні розділи дисертації, стверджуємо, що з'ясування сутності гібридної війни і оцінка її соціально-політичного характеру є необхідною й обов'язковою умовою розуміння її законів. Це дає змогу визначати ймовірні військові, політичні, економічні, інформаційні, кібернетичні небезпеки та загрози, простежити й аналізувати їхній характер і можливі шляхи розвитку, що важливо під час розроблення наступальної або оборонної стратегії.

Потужним джерелом гібридної агресії сьогодні вважають феномен тероризму – поширений серед радикального ісламу і екстремістсько-опозиційного населення, що розділяє й протиставляє громадян однієї країни між собою, а також, безумовно, тероризм міжнародний.

Актуальність цього питання підкреслюють численні дослідження українських науковців: Г. Адлера, В. Антипенка, І. Бідзюри, В. Буткевича, І. Варзаря, В. Вознюка, Ю. Гармашова, В. Глушкова, В. Глущенко, М. Гуцало, М. Головатого, В. Денисова, М. Дмитренка, С. Допілка, В. Євтінова, В. Ємельянова, І. Зволінського, Ю. Іванова, В. Ігнатенка, О. Картунова, І. Кресіної, В. Крутова, І. Кураса, І. Лазарева, В. Ліпкана, А. Мацка, А. Машкова, М. Сенченка, С. Телешуна, В. Тихого, І. Шкурата, Г. Яворської, Г. Фердмана, І. Хижняка та ін.

Однак, незважаючи на великий обсяг наукових досліджень, констатуємо факт, що малодослідженим питанням залишається протидія проявам тероризму з умовах ведення Російською Федерацією гібридної війни проти

України. Це стосується насамперед дослідження соціально-політичної та політико-правової природи тероризму; визначення суттєвих ознак, виділення нових видів тероризму («народні республіки»); виокремлення специфічних загроз, що посилюють терогенні фактори (прогалини вітчизняного та міжнародного законодавства, агентура впливу тощо); визначення наявних і запровадження нових форм та засобів боротьби з тероризмом в умовах гібридної війни.

В умовах гібридної війни РФ проти України набуває актуальності виділення нового виду тероризму («Донецька Народна Республіка» та «Луганська Народна Республіка») у зв'язку з недосконалістю вітчизняного законодавства. Зокрема, у березні – квітні 2014 р. на території Донецької та Луганської областей створено стійкі ієрархічні об'єднання – «ДНР» та «ЛНР» з метою здійснення терористичної діяльності шляхом: планування, організації, підготовки та реалізації терористичних актів; насильства над фізичними особами, організаціями; знищення рухомого та нерухомого майна; організації незаконних збройних формувань для вчинення терористичних актів, участі в них; вербування, озброєння, підготовки та використання терористів; пропаганди і поширення ідеології тероризму, фінансування та іншого сприяння тероризму. Основною метою діяльності зазначених організацій є насильницька зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, а також зміна меж території і державного кордону України шляхом створення незаконних державних утворень, т. зв. «ДНР/ЛНР».

Зокрема, т. зв. «ДНР/ЛНР» мають стабільний склад лідерів, які підтримують між собою тісні стосунки, централізоване підпорядкування учасників політичного та силового блоку лідерам організації, а також план злочинної діяльності та чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення. Таким чином, відповідно до чинного законодавства, т. зв. «народні республіки» мають всі ознаки, які притаманні терористичній організації.

Тероризм, обумовлений політичними, економічними, соціальними і культурними суперечностями національного і міжнародного життя, перетворився сьогодні у складне соціально-політичне явище внутрішньодержавного, регіонального і міжнародного масштабів.

У науковій літературі існують різноманітні визначення тероризму. Ми детально не будемо наводити їх характеристику, бо нас це явище цікавить лише концептуально в контексті саме гібридної війни.

Серед відомих видань останніх років, на нашу думку, найбільш точні визначення понять «тероризм» та «тероризм міжнародний» подано у «Словнику конфліктолога». Так, поняття «тероризм» вони пояснюють як «ідеологію і політику, головною зброєю яких є терор». Відповідно «терор – сукупність дій насильницького характеру однієї з конфліктуючих сторін, метою яких є лякання або ж придушення бажання в іншій стороні продовжувати свою участь у конфліктному протистоянні» [173]. У «Словнику іншомовних слів» терор визначено як політика залякування, яка спрямована на жорстке придушення опонентів фізичним знищенням, а тероризм – як організація терору терористами [170, с. 572].

Метою тероризму є психолого-політична дестабілізація суспільства, зараження інших психолого-політичною нестабільністю, якою він страждає сам. Тероризм – це війна, і тому військові мають виключні права на засоби боротьби з ним. Такий погляд на тероризм особливо актуальний після подій у США 11 вересня 2001 р. Враховуючи вищезазначене, доцільно умовно визначити три основні погляди на природу тероризму в умовах ведення гібридної війни:

– перший – соціально-політичний. Згідно цього погляду тероризм є засобом вирішення політичних проблем, які існують у суспільстві. Тероризм можна вважати різновидом політичної боротьби, у якій одна сторона вирішила досягнути своєї мети за допомогою терористичних засобів, з використанням своєї ідеології та відповідних організаційних структур;

– другий – це погляд на тероризм через призму воєнізованого протистояння між противниками із застосуванням спеціальних методів та технологій, які відмінні від класичних бойових дій;

– третій – кримінальний погляд, який підкреслює злочинну (кримінальну) природу тероризму, яка підлягає переслідуванню з боку держави та світової спільноти [83, с. 250–257].

На нашу думку, погляд на сучасний тероризм як на одну із форм ведення «гібридної війни» небезпідставний. Терористи не в змозі розв'язати «класичну війну» з широкомасштабними бойовими діями, наслідком чого можуть бути численні людські жертви і руйнування, але будь-яка людина може стати жертвою теракту або страху, породженого діями терористів.

Тероризм також має велику кількість синонімів, що мають особливі трактування: «геноцид», «війна», «агресія», «терор», «анексія» тощо.

Зрозуміло, що зростаюча активність тероризму вимагає вживати екстрених заходів вже невідкладно. І концепція, згідно з якою тероризм може бути викоріненим тільки після суттєвого покращання рівня життя бідних і відсталих країн, теоретично є досить правильною, але лише у довгостроковій перспективі.

Для запобігання тероризму, з урахуванням ситуації у світі, у 2006 р. Верховна Рада України прийняла зміни і доповнення до Кримінального кодексу України [98]. Відповідні зміни врегулювали питання криміналізації таких діянь: залучення та навчання терористичної діяльності; підбурювання до вчинення терористичного акту; публічні заклики до вчинення терористичного акту; розповсюдження, виготовлення чи зберігання матеріалів із закликами до терористичних дій [98].

У грудні 1998 р. створено Антитерористичний центр при Службі безпеки України (АТЦ при СБУ), основною метою діяльності якого є запобігання тероризму. Він здійснює свою діяльність у відповідності з міжнародними антитерористичними організаціями [141].

Основними функціями Антитерористичного центру при СБУ є: розроблення концептуальних засад та програм боротьби з тероризмом, рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності заходів щодо виявлення та усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних з терористичною метою; збір в установленому порядку, узагальнення, аналіз та оцінка інформації про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами; організація і проведення антитерористичних операцій та координація діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучені до конкретних антитерористичних операцій; організація і проведення командно-штабних і тактико-спеціальних навчань та тренувань; взаємодія зі спеціальними службами, правоохоронними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань боротьби з тероризмом, у тому числі – в рамках діяльності антитерористичних структур ООН, НАТО, ОБСЄ, ГУАМ, ОЧЕС та СНД.

Україна постійно співпрацює з різними міжнародними організаціями, що займаються боротьбою з тероризмом. Прикладом цього є підписання понад 70 міжвідомчих угод і понад 80 протоколів з партнерськими спецслужбами та правоохоронними органами іноземних країн. Наша країна здійснює постійний обмін інформацією про терористичні та релігійно-екстремістські організації і угруповання, форми та методи їхньої діяльності та обмін інформацією про конкретних осіб, причетних до тієї чи іншої терористичної діяльності (Указ Президента України від 14 квітня 1999 р. № 379 «Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України») [141].

Однак в Україні наявні певні передумови та чинники, які можуть призвести до виникнення терористичної ситуації. До таких належать:

1. Участь нашої країни у міжнародних миротворчих і антитерористичних операціях, наприклад, у Іраку та на Балканському півострові.

2. Унікальне геополітичне становище України (між Європою та Азією), на території якої можуть зіткнутися інтереси РФ, країн-членів ЄС, США, Туреччини та інших держав.

3. Існування міграційних каналів через Україну з терористично небезпечних регіонів: Сирії, Лівії, Іраку, Афганістану, Пакистану, Таджикистану, Індії та інших. Протягом останніх десятиліть в'їзд на територію України було закрито понад двом тисячам осіб, які були учасниками міжнародних терористичних організацій. На думку В. Майбороди та С. Кузьміна, сьогодні існує загроза використання території України терористичними організаціями світу як транзиту для переміщення в країни Західної Європи своїх членів, своїх фінансових потоків та зброї [112, с. 6–7].

4. Наявність в Україні прихильників релігійно-екстремістських та міжнародних терористичних об'єднань та угруповань, які можуть прискорити радикалізацію мешканців України. Наприклад, на території нашої держави функціонує чеченська діаспора, яка сформувалась у результаті нелегальної міграції з РФ, окремі члени якої є прихильниками ідей релігійно-екстремістського спрямування, тому що були причетні до терористичної діяльності на території Чеченської Республіки Російської Федерації.

5. Перебування в Україні акредитованих дипломатичних та консульських установ іноземних країн-учасниць антитерористичних операцій на територіях Іраку, Афганістану та інших країн Близького Сходу.

Службою безпеки України розроблена методика, відповідно до якої існує загальнодержавний перелік основних потенційно небезпечних об'єктів України, які у терористичному відношенні поділені за категоріями уразливості. До таких об'єктів належать: посольства, консульства іноземних держав, представництва міжнародних організацій, понад три тисячі об'єктів із значним скупченням людей, які можуть бути мішенню терористів, та 51 об'єкт можливих терористичних спрямувань. З метою протидії тероризму щорічно на таких об'єктах проводять навчання (понад сто навчань) у режимі раптових увідних.

Серед внутрішніх чинників терогенності необхідно виділити: політичне та економічне становище держави; рівень соціального розвитку держави; рівень корумпованості судової влади; протистояння Заходу та Сходу України; існування на території України небезпечних об'єктів, таких як атомні та гідроелектростанції, хімічні підприємства, магістральні трубопроводи, об'єкти нафтогазової системи.

Як відомо, після розпаду СРСР на території України, що добровільно відмовилася від ядерної зброї та засобів її доставки, залишився потужний науково-промисловий комплекс із розробки та виробництва носіїв ядерної зброї, видобутку та переробки ядерних компонентів. Україна також володіє технологіями подвійного використання. Фактором потенційної загрози є також транзитні перевезення (на підставі двосторонніх міжурядових угод) територією України ядерного палива із Росії до Болгарії, Словаччини, Чехії та відпрацьованого ядерного палива у зворотному напрямі [122].

Усі вищезазначені реальні та потенційні загрози ядерного тероризму обумовлюють актуальність питання організації ефективної протидії розповсюдженню компонентів ядерної зброї та проявам ядерного тероризму. З метою практичного відпрацювання завдань з антитерористичного та антидиверсійного захисту СБУ щороку на всіх атомних електростанціях України проводить тактико-спеціальні та командно-штабні навчання з перевірки ефективності взаємодії силових структур, органів влади та експлуатуючої організації.

Характерною рисою ефективної діяльності правоохоронних органів України в боротьбі з тероризмом є створення вузьковідомчих міністерських і регіональних комп'ютерно-програмних комплексів, об'єднаних у корпоративну відомчу мережу (центр – область, в перспективі – район) для швидкого пошуку й отримання різнопланової інформації оперативно-розшукового, довідкового, статистичного, законодавчо-процесуального й управлінського змісту. Інформацію, що її збирають, заносять у пам'ять найсучасніших комп'ютерів, які її розшифровують. «Ключами» є номери

телефонів і факсів, електронні адреси в Інтернеті, що належать приватним особам, бізнесменам, організаціям або урядовим службам.

Визначений набір «ключів» дає можливість не тільки відібрати важливу інформацію. Спеціальне устаткування автоматично класифікує і визначає тематику інформації, що надходить. Воно здійснює весь цикл обробки повідомлень, починаючи з машинного розпізнавання усного мовлення і друкованого тексту, і закінчуючи автоматизованим перекладом більш ніж із ста мов.

У МВС України функціонують понад двадцять різних автоматизованих інформаційних систем (АІС), об'єднаних (або ж триває їх об'єднання) в інтегрований банк даних (ІБД). У СБУ створюють єдину для всіх суб'єктів оперативно-розшукової діяльності (ОРД) інтегровану систему моніторингу (ІСМ). Це – складний стаціонарний комплекс апаратно-програмних засобів, що приєднується до будь-якої телефонної мережі загального користування. Протягом останніх років у нашій державі на законодавчому рівні було створено діючу антитерористичну систему, яка містить заходи щодо запобігання і припинення терористичних актів, а також попередження кризових ситуацій, що можуть призвести до вчинення терористичного акту. Ця система відповідає сучасним світовим стандартам.

На думку сучасних українських терологів М. Гуцало, В. Майбороди, С. Кузьміна, Ю. Романенко, О. Семенка необхідно здійснити наступні дії:

– наша країна повинна і надалі активно брати участь у заходах, що їх проводять на світовому рівні проти існування тероризму (участь у підготовці документів під егідою ООН; дотримання узятих на себе зобов'язань щодо боротьби з тероризмом; сприяння співпраці спецслужб нашої країни з спеціальними органами інших держав; уніфікація нормативної бази у відповідності з міжнародним правом;

– посилення дій силових структур нашої держави, метою яких є боротьба з тероризмом шляхом підвищення ефективності їхньої взаємодії

(посилення координації та співпраці при виконанні антитерористичних заходів, наприклад, обмін інформацією між силовими структурами);

– посилення боротьби з нелегальною міграцією шляхом управління потоками міграції, посилення норм кримінальної відповідальності за правопорушення у цій сфері;

Необхідно посилити профілактичну роботу у політичному, економічному, соціальному та індивідуальному напрямку, а саме:

– на політичному рівні провести ліквідацію та нейтралізацію тих передумов, які посилюють загрозу тероризму; коригування, відповідно до ситуації, політико-правового поля; для витіснення тероризму з життя потрібен високий рівень політичної і правової культури громадян; чітке встановлення правової відповідальності і санкцій за терористичні дії;

– на економічному рівні необхідно розробити та впровадити у дію економічні програми, спрямовані на фінансування програм боротьби зі злочинністю, покращення якості та підвищення рівня життя населення, попередження засобів фінансування тероризму;

– на соціальному рівні необхідно сформулювати у свідомості людей об'єктивні і точні уявлення про реальні можливості тероризму і віру в принципову непоступливість держави щодо шантажу з боку терористів;

– проводити роз'яснювальну роботу серед населення, особливо серед дітей і молоді нашої держави, про негативні та незворотні наслідки тероризму;

– підвищувати рівень свідомості, правової та юридичної грамотності населення, що допоможе запобігти поширенню тероризму в Україні;

– на індивідуальному рівні проводити адресний і вибірковий профілактичний вплив, що включає в себе правовий, ідеологічний, інтернаціональний, патріотичний аспекти.

Отже, державна антитерористична політика як засіб врегулювання конфлікту в умовах ведення «гібридної війни» повинна стати ще більш актуальною в умовах сьогодення.

Лише впровадження таких термінів, як «АТО», «ООС», не дали чіткої характеристики подіям, які відбуваються у нашій державі в останні роки: агресія, окупація територій Автономної Республіки Крим та Донбасу з використанням зброї та проведення військових дій, й головне – широкомасштабному вторгненню Російської Федерації на територію України у 2022 р. Погоджуючись із вищезазначеним, зауважимо, що на сучасному етапі розвитку політики протидії тероризму, остання має формуватися в контексті розбудови системи стійкості суспільства до гібридних загроз та загрози тероризму відповідно до пріоритетів «Концепції забезпечення національної системи стійкості» (2021 р.).

Концепція, зокрема, визначає мету, пріоритети та завдання державної політики у сфері протидії тероризму з урахуванням сучасних реалій. У Концепції під загрозою гібридного типу розуміють «різновид загроз національній безпеці, реалізація яких спричиняє синергетичний ефект від одночасного застосування комбінованих методів впливу, які часто мають прихований характер або маскуються під інші процеси у рамках правового поля» [149].

Українські вчені-політологи активно вивчають цю важливу проблему. Заслуговує на увагу Національна доповідь, підготовлена колективом фахівців Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, в якій обґрунтовано концепцію національної стійкості як стійкості цивілізаційної суб'єктності країни. У ній визначено стратегію забезпечення збалансованості розвитку та успішної протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам, у тому числі, гібридним [124].

4.3. Шляхи нейтралізації російської інфо-гібридної агресії

Роль інформації в сучасному суспільстві стрімко зростає, що в свою чергу збільшує можливості та ефективність інформаційного протиборства між суб'єктами конфлікту. Головним чином ідеться про деструктивні можливості

впливу інформаційних технологій на суспільну свідомість, використання різноманітних маніпуляцій. Цей факт потрібно враховувати в контексті розуміння технологій впливу на свідомість людей шляхом маніпуляцій. Інформаційне протиборство держави завжди використовували у війнах за допомогою розвідки й контррозвідки, дезінформації та пропаганди тощо. Але головним є навіть не це.

Особливістю гібридної війни є те, що жодних стримуючих чинників морального чи правового порядку в цій війні для агресора (в нашому випадку для Російської Федерації) не існує. Головне – результат, а не дотримання моральних чи правових норм. Цю особливість виокремлюють майже всі дослідники гібридної війни.

Тому однією з основних сфер гібридної війни є інформаційна. За наявності матеріальної, видимої загрози існуванню через ведення агресором «гарячої» війни, держава-жертва за відносно короткий період може матеріально мобілізуватися на її відбиття. Але коли агресію переносять у інформаційно-ідеологічну сферу з метою змінити ментальне поле суспільства, це означає зміну базових, традиційних цінностей останнього, як сукупність оцінних, світоглядних, або ідеологічних конструктів, на яких це суспільство тримається.

Основою створення цієї специфічної зброї є офіційна ідеологія держави агресора. Тому інформаційний супровід гібридної війни є надзвичайно важливою її складовою. У підрозділі 2.3 дисертаційного дослідження ми вже аналізували й описували значення інформаційного чинника гібридної війни, тому цілком логічним є детальне визначення тих інструментів, за допомогою яких є унеможливлення інформаційної агресії Росії щодо України. Отже, сьогодні збройне протистояння між Росією й Україною одночасно та паралельно супроводжується також запеклим інформаційним протистоянням.

Сутність гібридної та інформаційної війни досліджували в своїх наукових працях закордонні та вітчизняні вчені: П. Бергер, З. Бзежинський, Н. Вінер, Г. Лассуел, М. Постер, Е. Тоффлер, С. Хантінгтон В. Бебик,

Р. Гришук, Я. Жарков, О. Левченко, О. Литвиненко, В. Петрик, М. Присяжнюк, І. Рабінович, Д. Фельдман, Ю. Шайгородський та інші.

Аналіз теоретичних досліджень і прикладних даних дає змогу сформулювати основні цілі та завдання, яких можна досягти за допомогою нового типу війни – інформаційної. Це:

- дезінформація громадян і світової спільноти шляхом розміщення в засобах масової інформації, переважно електронних, завідомо неправдивої та провокаційної інформації;

- поширення своєї ідеології шляхом масованих атак на свідомість громадян інших держав, маніпулювання їхньою свідомістю;

- вербування прихильників, пріоритетне середовище: владна еліта, молодь, наука та освіта;

- доступ до інформаційних ресурсів (архівів, банків даних, музеїв, бібліотек тощо) з подальшим їх спотворенням або знищенням;

- зниження впливу держави в міжнародних відносинах на ухвалення важливих політичних рішень;

- упровадження в суспільну свідомість принципів споживацтва, корисливості, атмосфери аморальності, негативного ставлення до своєї історії та культури;

- дестабілізація політичної та економічної системи держави;

- поширення ганебної і наклепницької інформації про керівництво країни;

- створення стану конфронтації між провідними політичними силами держави;

- шантаж впливових політичних діячів;

- розпалювання націоналізму, ксенофобії, расової та релігійної ненависті;

- організація масових заворушень, протестних виступів, екстремістських проявів.

Відомо, що термін «інформаційна війна» одним із перших використав Т. Рона в 1976 р. в аналітичному звіті для компанії «Боїнг» «Системи зброї та інформаційна війна» [266]. Саме з того моменту починає формуватися розуміння, що інформація може бути зброєю. З огляду на те, що розвиток економік країн Європи та США заснований на прориві в інформаційно-телекомунікаційних технологіях, цей сектор стає особливо вразливим як у воєнний, так і в мирний час. Застосування інформаційної зброї відбувається у двох напрямках щодо об'єктів впливу: вплив на інформаційні засоби та системи противника і вплив на свідомість людей.

Перший напрям отримав ще назву «кібервійни», коли атакам піддають технічне обладнання та системи його програмного забезпечення. У світі існують наукові інститути, які розробляють нові комп'ютерні віруси, вірусні програми та інші засоби виведення з ладу комп'ютерів або крадіжки інформації. Другий напрям – це старі способи пропаганди та агітації, контрпропаганди й контрагітації, але які вирізняються ефективністю та масовістю впливу на розум людини. Засобами є відверта брехня й підробка інформації (набув поширення термін «фейкова» війна, від англ. fake – підроблений).

Війна смислів становить серцевину стратегії гібридної війни, головна мета якої полягає в забезпеченні послідовного планомірного встановлення контролю над усіма сторонами життя держави – об'єкта гібридної агресії, й насамперед над менталітетом її населення. Стратегія враховує зміну сутності та сенсу війни, проте вищі інтереси, пов'язані з війною, зберігаються й полягають у тому, щоб насильницькими засобами досягти миру на сприятливих для переможця умовах.

Гібридні загрози різноманітні та постійно змінюються, при цьому використовують широкий діапазон інструментів: від неправдивих сторінок у соцмережах до витончених кібернападів і відкритого застосування військової сили, включно з усіма проміжними варіантами. Інструменти гібридного впливу можуть бути застосовані окремо або в поєднанні, залежно від мети та

заданого результату. Тому, як наслідок, боротьба з гібридними погрозами має бути настільки ж динамічною й здатною до адаптації. При цьому треба стежити за варіаціями гібридного впливу й намагатися передбачити, на що буде акцентована увага надалі й які нові інструменти можуть бути використані.

Останніми роками інформаційний фон щільно заповнений повідомленнями прояви «російської інформаційної загрози». Саме пильна увага й обговорення в експертному середовищі та в громадянському суспільстві забезпечило поширення цього конструкта ще на початковому етапі розгортання гібридної війни проти України. Від експертів надходили звернення на адресу державних і міжнародних структур із закликами визнати факт наявності подібної загрози і вжити заходів для її нейтралізації. Під «російською інформаційною загрозою» розуміють перелік різного роду потенційних деструктивних впливів, що об'єднує інформаційно-пропагандистський вплив, психоінформаційні маніпуляції, поширення дезінформації та агресивні дії у кіберпросторі.

Щодоби ми отримуємо повідомлення про розвінчання «російської пропаганди», про деструктивну роботу «російських хакерів», ботів і тролів, російське втручання в ті чи інші внутрішні політичні процеси в західних країнах. Іноді російська пропаганда виглядає відверто абсурдно. Але якою б фантастичною й безглуздою вона не була, її не можна вважати окремим ситуативним інструментом розв'язання суто внутрішніх завдань.

За минулі роки завдяки регулярному мусуванню в ЗМІ тема російської інформаційної загрози оформилася в єдиний політичний дискурс про зловмисний деструктивний інформаційний вплив Росії, спрямований на підрив існуючого міжнародного порядку й конкретно політичної системи України. Цей дискурс отримав академічне обґрунтування і формальне затвердження, був закріплений у низці офіційних програмних політичних документів як окремих держав, так і міждержавних структур та був інституціоналізований на національному й міжнародному рівнях у вигляді низки органів, до чиїх

функціональних обов'язків офіційно входять питання протидії російській пропаганді й дезінформації.

Це явище досить масштабне: те, що ще недавно було надто сміливим припущенням в офіційній риторичі й в аналітичних публікаціях, за кілька років перетворилося на аксіому, яка не потребує доказів. Конструкт інформаційної загрози, що походить від Російської держави й суспільства, вже став стійким елементом політичної реальності та наділений власним політичним впливом, і буде тяжіти над суспільною свідомістю, поки його не буде демонтовано. Це стосується не тільки відносин Росія – Україна, а й відносин усередині західного співтовариства й зовнішньої політики окремих держав, для яких цей дискурс набув структурної якості. Крім того, він задає шаблон, який може бути застосований (і вже починає застосовуватися) до інших країн і акторів, щодо яких лунають аналогічні звинувачення в деструктивній пропаганді та втручанні у внутрішні процеси держав.

Сьогодні потрібно констатувати позитивний факт формування на Заході і в нашій країні цілісної системи протидії російській інформаційній загрози як комплексу дискурсивних положень, національних і міжнародних органів та практичних інструментів, як офіційно закріплених, так і тих, що застосовуються неформально на позадержавному рівні, спрямованих на оформлення, інтерпретацію, стримування та нейтралізацію начебто загрози, що походить від Росії, – загрози підриву єдності західного співтовариства та його демократичних цінностей. Це не класична інформаційна війна, як дії із завдання шкоди противнику за допомогою інформаційних засобів впливу, як то дезінформація держапарату або деморалізація населення.

Що стосується конкретно України, то в умовах гібридної війни російська інформаційна пропаганда – це явище іншого порядку, пов'язане не стільки з впливом власне на керівництво й українське суспільство, скільки із закріпленням певних смислових диспозицій в її політичній та інституційній структурі. При цьому ця система фактично є частиною ширшого комплексу

конфронтаційного курсу Росії щодо України та поєднує заходи військово-політичного втручання та економічного розвалу країни.

Логічно, що в системі протидії російській інформаційній загрозі задіяні як офіційні державні та міждержавні механізми, так і цілий спектр недержавних інструментів впливу, що оперують як добровільні проекти громадянського суспільства або аналітичні організації. Іноді межа між ними досить умовна. Так, громадські проекти та організації може напряму фінансувати держава (американський Національний фонд демократії напряму фінансує українські проекти [186]) і використовувати як платформу для озвучування позицій, що наразі не можуть виходити від державних структур, або вкидання на неофіційному рівні необхідної інформації.

Державні механізми в рамках системи протистояння інформаційній російській загрозі цілком логічно могли б оперувати на трьох рівнях: 1) національному, 2) двосторонньому і 3) на рівні багатосторонніх міжнародних форумів та інститутів.

На національному рівні є можливість виокремити інформаційні та гібридні загрози в окрему сферу забезпечення національної безпеки зі створенням відповідних адміністративних функцій і відповідальних за них підрозділів або окремих органів влади. Як правило, це спеціальні відділи у службах національної безпеки, військових штабах, розвідувальних органах або в системі виконавчої влади, насамперед у міністерствах закордонних справ.

З початком повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, на думку автора, найбільш ефективними підрозділами з протидії російській інформаційній загрозі є: Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України, Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України, Управління стратегічних комунікацій Апарату Головнокомандувача Збройних сил України, відповідні оперативні підрозділи Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ.

Крім того, у слідчих органах деяких країн вже створені ситуативні або постійні структури для розслідування окремих конкретних випадків «російського втручання» у внутрішні справи держав [86]. Часто такі розслідування ініціюють і проводять різні парламентські групи, що відображає високий ступінь залученості національних парламентів і окремих депутатів у процес побудови системи протидії російській інформаційній загрозі.

На рівні двосторонньої взаємодії можливе налагодження механізмів співробітництва у справі нейтралізації російської пропаганди й дезінформації у вигляді поточних обмінів між відповідними підрозділами та органами влади конкретних країн, а також у вигляді технічної та фінансової допомоги Україні й іншим країнам, особливо вразливим до російської інформаційної загрози (країни Центрально-Східної Європи). США і Велика Британія фінансують спеціальні програми та тренінги для навчання східноєвропейських чиновників і журналістів розпізнаванню випадків дезінформації та маніпуляції у ЗМІ та соцмережах, що походять від російських джерел [189]. Саме на двосторонньому рівні напрацьовують основні практичні механізми протидії російській інформаційній загрозі та залучають до цього процесу соціально активні групи населення країн, у яких антиросійські настрої ще не мають стійкого переважаючого впливу.

На рівні багатосторонніх організацій і форумів ми спостерігаємо винесення російської інформаційної загрози на порядок денний міждержавного співробітництва, утвердження її як актуальної та нагальної для міжнародного співтовариства, а також її формалізацію у конкретних зобов'язання західних держав із надання солідарної взаємодопомоги та формування адміністративного й оперативного потенціалу для відбиття цієї загрози [95; 106; 221; 223; 234; 262]. Як майданчики для просування дискурсу про цю загрозу поки що вкрай обмежено використовують органи Організації Об'єднаних Націй, натомість у значному обсязі задіяні структури Ради Європи, НАТО, ЄС та ОБСЄ, а також інструменти Великої Сімки.

Провідну роль у формуванні та просуванні такого дискурсу відіграють органи міжпарламентського співробітництва – Європарламент, Парламентська асамблея Ради Європи та Парламентська асамблея ОБСЄ. Вони стали головними центрами обговорення теми передбачуваної російської інформаційної загрози на етапі її оформлення, і їхні рішення та резолюції закріпити цю загрозу як елемент політичної реальності, а моніторингові доповіді, які вони регулярно презентують та схвалюють, підтримують і розширюють уже сформований дискурс про російську інформаційну загрозу.

На практиці основними органами міжнародного співробітництва, відповідальними за відбиття російської інформаційної загрози, є: Центр передового досвіду НАТО в галузі кооперативної кібероборони, відкритий у січні 2014 р.; Центр передового досвіду НАТО в галузі стратегічної комунікації в Ризі (<https://www.stratcomcoe.org>), створений рішенням Європейської ради у березні 2015 р.; Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій Європейської зовнішньополітичної служби (<https://euvsdisinfo.eu/>), заснована на початку 2017 р. з працівників підрозділів кібербезпеки, включно з планованим, але поки що не розгорнутим, Центром операцій у кіберпросторі, рішення про створення якого було ухвалено на саміті Альянсу влітку 2018 р. Україна бере активну участь у діяльності цих центрів [188].

Така «оперативна дисперсія» й розосередження компетенцій між різними не надто масштабними органами міжнародного співробітництва відображає загальний тренд на формування системи протидії російській інформаційній загрозі як горизонтальної мережевої структури з множинними інстанціями та напрямками роботи.

У рамках цього комплексу система інформаційної протидії Росії з боку України має виконувати низку важливих функцій. По-перше, вона повинна розвінчувати інформаційні міфи Російської Федерації не як про ситуативного конкурента, а як ціннісного антагоніста української держави. Слід сформувати репрезентацію спільної загрози, однаковою мірою актуальної як для

українського суспільства, так і для всієї західної демократичної спільноти. По-друге, акцентувати увагу на тому, що Росія діє за межею правил, припустимих у співтоваристві суверенних держав, чим створює можливість як для країн Заходу, так і конкретно України не дотримуватися цих правил у відносинах із Росією. По-третє, слід підтримувати антиросійські настрої в суспільстві незалежно від реальних заяв і дій офіційного керівництва Росії. Тим самим штучно обмежується суб'єктність Росії як відповідального суверенного учасника міжнародних відносин, дискредитується її офіційна позиція й підривається її політична та правова легітимність в очах міжнародної громадськості.

Аналогічну розгалужену горизонтальну мережу мають складати також і недержавні учасники цієї системи, серед яких слід згадати: 1) аналітичні центри та академічні організації, що розробляють концептуальне забезпечення й методологічну основу для розпізнавання та аналізу проявів інформаційної агресії з боку Росії, а також формулюють стратегічні мотиви, якими керується Росія у своїй підривній діяльності щодо України; 2) спеціальні проекти й сайти, що фіксують і викривають факти російської дезінформації та пропаганди у ЗМІ та соцмережах (так звані «антифейк-проекти»); 3) центри незалежних розслідувань, що розкривають недоступні у відкритих джерелах деталі окремих інформаційних операцій і причетних до них осіб; 4) адміністрації соцмереж, які відстежують активність «російських тролів», і застосовують обмежувальні заходи до розповсюджувачів російської пропаганди.

Згодом, у міру формування офіційних державних і міждержавних органів, покликаних боротися з російською інформаційною загрозою, ці функції потрібно передати їм. При цьому взаємодія між таким структурами повинна мати транснаціональний характер із формуванням ситуативних, проектних і стійких інституційних зв'язків між різними організаціями та представниками експертного співтовариства.

У функціональному відношенні система протидії російській інформаційній загрозі, як видається в цілому, повинна містити набір політичних і практичних інструментів. Політичні інструменти цієї системи можуть охоплювати генерування офіційного дискурсу, що засуджує політичний курс Росії як такий, що ґрунтується на неправдивих аргументах, з дискредитацією цих аргументів, відмовою від врахування російської позиції як необґрунтованої, несумлінної та неправомірної, відмовою від діалогу з Москвою і компромісного розв'язання проблемних питань в інформаційній сфері та приписуванням певних деструктивних для сучасного Заходу подій і процесів негативному впливу Росії.

На думку дисертанта, в руслі концепту гібридної війни повинна відбуватися навіть навмисна делегітимізація (а в деяких випадках і криміналізація) російських громадських структур і публічних діячів, як таких, що висловлюють не власну об'єктивну незаангажовану позицію, а є «агентами Кремля», просуваючи деструктивні й неправдиві для українського суспільства меседжі з метою негативного впливу на суспільно-політичну свідомість українських громадян. Тут достатньо пригадати пропагандистський сонм постійних телеведучих і учасників російської програми «60 хвилин», а також російського пропагандиста В. Соловйова.

Отже, арсенал практичних інструментів боротьби з інформаційною агресією РФ як складовою гібридної війни проти України слід постійно розширювати. На цьому етапі до нього вже входять:

- обмеження мовлення російських і російськомовних ЗМІ;
- фізичне перешкоджання діяльності російських журналістів;
- формування спеціальних структур для відстеження й спростування «російських фейків»;
- створення російськомовних друкованих та аудіовізуальних ЗМІ для впливу на російськомовну аудиторію в країнах ЄС і СНД;
- висунення звинувачень у втручанні у внутрішні справи й у фінансуванні радикальних політичних і громадських сил;

- обмеження роботи або примусове закриття російських дипломатичних установ за кордоном;
- застосування заходів тиску проти російських дипломатів, діячів культури, представників бізнесу;
- юридичне переслідування російських громадян, підозрюваних у шпигунстві та проведенні кібератак проти західних країн і міжнародних організацій;
- обмеження можливостей для отримання освіти російською мовою;
- осуд і стигматизація діячів, зокрема західних, які допускають правомірність російської позиції або відкрито її поділяють;
- фінансування програм навчання журналістів методам розпізнавання й нейтралізації російської пропаганди;
- проведення й спонсорування «незалежних розслідувань», націлених на викриття маніпуляцій, що виходять від Росії, у ЗМІ та соцмережах;
- відстеження та обмеження російської пропаганди в соцмережах, заходи проти т. зв. «російських тролів і ботів»;
- висунення звинувачень «російським хакерам» щодо втручання в західну інформаційну інфраструктуру, злом приватних даних і масового поширення комп'ютерних вірусів і шкідливих програм;
- заборона й обмеження використання російського програмного забезпечення, включно з антивірусними програмами;
- поширення інформації, що компрометує вище політичне керівництво Російської Федерації.

Зрозуміло, що більшість таких інструментів належить до національного рівня компетенції і їх застосовують на виконання рішень державних органів влади, але їхнє ініціювання може відбуватися на рівні міжнародних організацій або на знак загальної євроатлантичної солідарності. Зміст і обсяг конкретних заходів, що здійснюються у відповідь на той чи інший прояв російської інформаційної агресії, поки що залишаються прерогативою

національних урядів, хоча вироблення уніфікованого шаблону й моделей поведінки у цій сфері триває.

Таким чином, сформувавшись, на перший погляд, як реакція на ведення «гібридної війни», протидія російській інформаційній загрозі має еволюціонувати у цілісну розгалужену систему. Вона повинна містити у собі комплекс дискурсивних, політико-правових, інституційних та практичних компонентів на міждержавному, національному й громадському рівнях. Ця система, як вважає дисертант, повинна стати важливою базовою складовою загального конфронтаційного курсу як України так і європейських країн щодо Російської Федерації, забезпечуючи її стигматизацію й створюючи аргументаційне обґрунтування для подальшого посилення тиску на Росію. Її потрібно побудувати за мережевим горизонтальним принципом організації, дисперсією функцій між структурами різного рівня, ініціативною роллю громадських організацій і парламентських груп. Ефективність цієї системи потребує окремого аналізу, тим більше, що до неї можуть бути застосовані різні критерії ефективності. Однак уже зараз можна констатувати, що дискурс про російську гібридну війну та інформаційну загрозу закріпився як один із провідних смислових векторів українського інформаційного й політичного простору, і без нівелювання інформаційної загрози жоден сценарій відносин з Росією сьогодні неможливий.

Висновки до четвертого розділу

Гібридні загрози стали одним із сучасних викликів національній безпеці будь-якої держави. Вони відображають значні зміни в характері міжнародної безпеки. Деякі концепції гібридної війни включають великі невійськові інструменти. У розділі розглянуто досвід і можливості демократичних держав світу щодо реагування та протидії гібридним загрозам. Проведено аналіз створених у низці європейських держав основних структур, що відповідають за протидію гібридним загрозам. Розглянуто правові акти ЄС, які об'єднують

наявний досвід і напрацьовують нові механізми та передові практики. Зроблено висновок щодо наявності спільних рис у структурах провідних іноземних держав щодо підготовки, реагування та протидії гібридним загрозам.

Наголошено, що для забезпечення національної безпеки України необхідно не лише здійснювати моніторинг передового досвіду західних країн, але й на його основі перейти до формування комплексної безпеки нашої країни. Такий перехід повинен стати адекватною й своєчасною відповіддю як на наявні, так і на потенційні загрози гібридної війни.

Дисертант подає своє бачення шляхів розв'язання проблеми національної безпеки в контексті гібридних загроз, які, на його погляд, є перспективними. У розділі звернута увага на те, що найпотужнішим джерелом гібридної агресії сьогодні слід вважати феномен тероризму. Визначено, що тероризм, обумовлений політичними, економічними, соціальними і культурними суперечностями національного й міжнародного життя, перетворився в наш час на масштабне й складне соціально-політичне явище внутрішньодержавного, регіонального і міжнародного масштабів. Дисертант погоджується, що погляд на сучасний тероризм як на одну із форм ведення «гібридної війни» є небезпідставним. Так, терористи не в змозі розв'язати «класичну війну» з широкомасштабними бойовими діями, наслідком чого можуть бути багаточисельні людські жертви й руйнування, але будь-яка людина може стати жертвою теракту або страху, породженого діями терористів. Тому державна антитерористична політика як засіб врегулювання конфлікту в умовах ведення «гібридної війни» повинна стати ще більш актуальною в сучасних умовах.

Впровадження таких термінів як «АТО», «ООС» не дали чіткої характеристики подіям, які відбуваються в нашій державі в останні роки: агресії та окупації території Автономної Республіки Крим та Донбасу із застосуванням зброї та проведенням військових дій, й головне – широкомасштабному вторгненню Російської Федерації на територію України у 2022 р. На сучасному етапі розвитку політики протидії тероризму «ООС» має формуватися в контексті розбудови системи стійкості суспільства до гібридних загроз та загрози

тероризму відповідно до пріоритетів «Концепції забезпечення національної системи стійкості» (2021 р.).

У розділі обґрунтовано положення про те, що національна безпека України та інформаційна безпека є базовими поняттями в контексті сучасних гібридних загроз. Рівень проникнення інформаційних технологій і глобальних мереж у суспільство безпосередньо пов'язаний із рівнем розвитку країни. Підкреслено важливість інформаційного простору гібридної війни, яка полягає в тому, що коли агресія переноситься до інформаційно-ідеологічної сфери з метою змінити ментальне поле суспільства, це означає зміну базових, традиційних цінностей останнього, як сукупності оцінок, світоглядних, або ідеологічних конструктів, на яких це суспільство тримається.

Основою створення цієї специфічної зброї є офіційна ідеологія держави-агресора. Тому інформаційний супровід гібридної війни є надзвичайно важливою її складовою. Обґрунтовано положення про те, що війна смислів становить серцевину стратегії гібридної війни, головна мета якої полягає в забезпеченні послідовного планомірного встановлення контролю над усіма сферами життя держави – об'єкта гібридної агресії, й насамперед над менталітетом її населення. Стратегія враховує зміну сутності та сенсу війни, проте вищі інтереси, пов'язані з війною, зберігаються й полягають у тому, щоб насильницькими засобами досягти миру на сприятливих для переможця умовах.

Дисертант вважає доцільним необхідність розширення арсеналу практичних інструментів боротьби з російською інформаційною агресією й пропонує певні заходи, серед яких: обмеження мовлення російських і російськомовних ЗМІ; фізичне перешкоджання діяльності російських журналістів; формування спеціальних структур для відстеження й спростування «російських фейків»; створення російськомовних друкованих та аудіовізуальних ЗМІ для впливу на російськомовну аудиторію в країнах ЄС і СНД; юридичне переслідування російських громадян, підозрюваних у шпигунстві та проведенні кібератак проти західних країн і міжнародних організацій; осуд і стигматизація діячів, зокрема західних, які допускають правомірність російської позиції або відкрито її поділяють тощо.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено основні ідеї і положення дисертаційного дослідження, що мають наукове і практичне значення у контексті відповіді на головне питання – в чому полягає інноваційність сучасної гібридної війни і конкретно тієї, що її розв'язала Російська Федерація проти України?

1. Гібридні війни ХХІ ст., вимушеним учасником яких у контексті реставрації російського імперіалізму стала й Україна, мають об'єктивні витoki в історичному минулому. Ретроспективний підхід до аналізу розвитку цивілізацій дає можливість констатувати постійне існування військових зіткнень. Виникнення воєн автор розглядає як наслідок всієї системи суспільних відносин. Основними поняттями, що розкривають механізм виникнення воєн, є: протиріччя, джерела, причини, передумови, приводи, рушійні сили, винуватці тощо. Але саме діяльність людей в різних її проявах і відносини в житті громади генерують причини конкретних воєн.

2. Теоретичні погляди на сутність й складові гібридної війни досить дискусійні і потребують подальшого уточнення. У науковій літературі термін «гібридна війна» є неконкретним, тому що гібридна війна – це значно більше, ніж звичайний конфлікт між державами або збройними групами. Існує думка, що гібридна війна – це не наукове поняття, оскільки у ньому є внутрішні суперечності та низка дискусійних та спірних тем. Саме тому цю дефініцію не можна однозначно віднести до теоретичних новацій. Як доведено у дослідженні, можна встановити перелік інноваційних ознак, за якими доцільно характеризувати гібридні війни сучасності.

Насамперед, це перша війна в історії людства, яка відбувається за умов активного використання соціальних мереж, мобільних телефонів, з яких можна керувати супутниками, самих супутників, з яких видно все на землі, атомних електростанцій, бойових дронів та інших технологічних складових сучасної цивілізації.

Ця війна охоплює чотири суміжні сфери: фізичну, інформаційну, когнітивну та соціальну. Ще одна інноваційна ознака – це те, що у сучасних умовах гібридна війна є квінтесенцією неконвенційного (асиметричного) протистояння, конкретним проявом якої притаманні особливості сучасного нетрадиційного протистояння (конфліктогенності).

Специфічною особливістю гібридних війн загалом є те, що вони мають латентний (прихований) і затяжний характер, і тому не регламентовані конкретними нормативно-правовими документами, доктринами, стратегіями. Специфіка гібридної війни потребує створення переконливого розуміння змісту «перемога над ворогом». Остаточна військова перемога у ній абсолютно неможлива для жодної із сторін на відміну від війни традиційної.

3. Війну між Україною і Росією називають гібридною, аргументуючи тим, що остання використала раніше невідомі способи та методи. Усі зазначені проблеми значною мірою є наслідком тривалої і цілеспрямованої імперської політики Російської Федерації щодо України. Доцільно виділити сукупність причин, які сприяли розв'язанню гібридної війни Росії проти України:

- геополітичні амбіції Російської Федерації щодо лідерства в сучасному світі;
- намагання створити прототип СРСР шляхом захоплення нових територій;
- розширення «своєрідної» території безпеки з метою унеможливлення процесу розширення НАТО й наближення цього військового альянсу до кордонів Російської Федерації;
- з тактичної точки зору, на основі створеної міфологеми «руського миру» та необхідності його захисту змістити акценти із внутрішніх проблем російського суспільства на зовнішні шляхом формування образу «ворога».

Інноваційними елементами російської агресії в Україні є нав'язування її у зовнішньополітичних аспектах: підтримка праворадикальних, націоналістичних, популістських рухів, що продукують у суспільствах країн

ЄС антинатовські і антиамериканські настрої, адресна робота у середовищі «співвітчизників» тощо. Також інноваційною ознакою російсько-української гібридної війни автор вважає те, що вона не є локальним, периферійним конфліктом. Агресія Російської Федерації загрожує не лише державності України, її суверенітету, а й єдності ЄС, загалом політичному устрою Європи. Сформована мережа лояльних до Росії політичних, громадських організацій, медіа, створення провокацій у повітряному і морському просторі Європи з боку Збройних сил РФ тощо. Тому важливим є пошук адекватних, ефективних відповідей, формування спільної політики протистояння російській експансії.

Новою політичною новелою гібридної війни Росії проти України є те, що офіційна російська ідеологія трактує її як «американську агресію» щодо вигнання з України законно вибраного Президента В. Януковича та організацію в Україні проамериканського державного перевороту.

4. На основі аналізу ведення гібридних війн автор виокремив технології, які використовували у них:

- «конфлікт на виснаження» – руйнування економічної та соціальної сфери країни – об'єкта агресії, знищення його матеріально-технічної та цивільної інфраструктури;

- «миротворча місія» – її широко використовує Російська Федерація в усіх останніх війнах. В її основі закладено наратив щодо «порятунку» тих, кого ця країна начебто приходить захищати;

- «підбурювання до конфлікту» – прагнення розв'язати внутрішньодержавні конфлікти за допомогою іноземного втручання. Завдяки використанню стратегії війни «чужими руками», або проксі-війни, це дає можливість замаскувати державу, зацікавлену в перемозі у гібридній війні;

- створення «латентного конфлікту», як правило, передбачає приховану агресію, економічний тиск на об'єкт. З урахуванням часових рамок тривалості гібридної війни у її плануванні визначальну роль відіграють довгострокові стратегії, побудовані на прогнозуванні можливих варіантів вирішення ситуації;

– «розвідка боєм» – передбачає перехід від застосування реактивних стратегій до проактивних. Йдеться про знаходження слабких місць, послідовне просування до мети;

– «свій серед чужих» – її мета полягає в тому, що на захопленій агресором території ставлять при владі лояльне керівництво, або створюють лояльні інституції і структури, які б відповідали або діяли у інтересах агресора;

– «дзеркальні технології» – застосування знайомих, апробованих прийомів і тактик протистояння, які у минулому використовував супротивник і які довели свою ефективність;

– «перекладання вини» – заперечення причетності Російської Федерації до агресії проти України, твердження про нібито «внутрішньо український конфлікт», «громадянську війну». Автор вважає, що для вирішення цієї проблеми Україні необхідно, насамперед, визначити конкретні види технологій/інструментів гібридної війни, що їх використовує Росія, їхніх загроз, умов реалізації, а потім вжити заходів для протидії їм.

5. Інформаційну і смислову війну варто розглядати як окрему важливу частину війни гібридної. Особливою інновацією гібридної війни Росії проти України вважаємо те, що вона розпочалась не з класичного плану прямих воєнних дій, а з інформаційного протистояння, пропаганди у ЗМІ. Йдеться не лише про ворожу пропаганду, а про т. зв. «війну смислів» з метою створення образів, яких насправді не існує («фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розіп'ятий хлопчик»). Військові дії задають лише тло для більш масштабної війни в людському розумі.

Гібридність нинішньої війни Росії проти України полягає у віроломстві, тотальній брехні, тобто постправді, за якої об'єктивні чинники, виважений аналіз мають менший вплив на формування індивідуальної і громадської думки, ніж вплив на емоції та особисті почуття.

6. Важливою рушійною силою у гібридній війні Росії проти України є не санкціоновані законом воєнізовані чи збройні формування, організовані групи

і злочинні організації на території України. Їх наявність у гібридній війні дозволило владі РФ вирішити різні воєнно-політичні цілі та виконати «брудну роботу» без ризику міжнародних санкцій. Крім того, ведення військових дій силами НВФ уможливило висвітлення конфлікту в Україні як триваючу «громадянську війну», «спровоковану Заходом», із зростанням націоналістичних та русофобських настроїв усередині країни. Використання цих підрозділів у гібридній війні дозволило максимально мобілізувати місцеве населення та зменшити людські втрати у власних регулярних військах та силах спеціальних операцій. Цей принцип повністю реалізований на сході України. Основна мета використання таких формувань – покриття військових потреб за рахунок людського ресурсу в умовах агресивної зовнішньої політики Російської Федерації.

Одним із основних елементів російської гібридної агресії проти України є застосування збройної сили. Однак військово-політичне керівництво Російської Федерації розглядало її не як основний інструмент чи метод досягнення головних цілей. Пріоритетним для влади РФ був саме економічний тиск, який почався задовго до збройного конфлікту, а його головною метою була зупинка інтеграції України з ЄС і НАТО.

У структурі гібридної війни проти України Росія в комплексі з іншими стратегіями протистояння використовує послуги приватних військових компаній (ПВК). Особливістю функціонування ПВК полягає в тому, що достатньо складно відстежити шляхи їх фінансування та головних підрядників. Збільшення кількості і чисельності ПВК як ефективного інструменту зовнішньої політики стимулює збільшення кількості малих та великих неоголошених воєн, у яких озброєне протиборство ведуть в умовах збереження між країнами формально мирних відносин, що підкреслює особливість їх «гібридності».

7. Особливістю й інноваційною складовою сучасних гібридних війн вважаємо конвергентні способи їх ведення. Одним з нових явищ, пов'язаних із сутністю гібридної війни є створення т. зв. «сірих зон», які є своєрідним

простором між війною і злочинністю на перетині нетрадиційних засобів, незаконних методів і міжнародних норм. Особливості зіткнень у «сірій зоні» набувають різноманітніших форм «гібридних воєн». У випадку гібридної війни між Україною і Росією – це створення невизнаних держав, т. зв. «квазідержавних утворень». Визнання РФ «ДНР» та «ЛНР» є важливим елементом її зовнішньої політики та ведення проти України гібридної війни.

Основною метою Російської Федерації щодо цих областей є поділ України на дві частини. Інноваційним аспектом цієї гібридної війни є те, що захоплені бойовиками і російськими найманцями території Луганської та Донецької областей не конвертують в російську економіку. Акцент зроблено на інформаційній війні, що спрямована на психіку людини, особливо молодой – недосвідченої, яка не має достатнього життєвого досвіду, щоб самостійно розібратися у проблемах сучасного життя.

8. Дослідження довело, що різноплановий і багаторівневий військово-економічний тиск Росії на Україну завдає непоправної шкоди національним інтересам України, тому проведення заходів із зміцнення національної безпеки повинні бути більш ефективним. З метою успішного парирования гібридних загроз вважаємо важливим здійснити такі заходи, як на внутрішньополітичному, так і на зовнішньополітичному рівнях:

- у системі національної безпеки України виявити найбільш уразливі для гібридних загроз місця, визначити тенденції їхнього негативного впливу на військово-політичну ситуацію загалом;

- напрацювати комплексну державну стратегію, що охоплює можливі гібридні загрози національній безпеці держави, за участю військових, невійськових структур, представників громадянського суспільства;

- розробити спільну стратегію комплексного протистояння новим викликам і загрозам у контексті гібридної агресії;

- визначити ідеологічну спрямованість у межах контрстратегії, що включає аналіз, прогнозування, планування, міжвідомчої координації та управління заходами з блокування гібридних впливів тощо.

9. Малодослідженим питанням лишається протидія проявам тероризму в умовах ведення Росією гібридної війни проти України.

Виникає нагальна необхідність посилити профілактичну роботу у політичному, економічному, соціальному та індивідуальному напрямках. А саме: на політичному рівні – провести ліквідацію та нейтралізацію передумов, що посилюють загрозу тероризму, коригуванню, відповідно до ситуації, політико-правового поля; на економічному рівні – розробити та запровадити економічні програми, спрямовані на боротьбу зі злочинністю, покращення якості та підвищення рівня життя населення, попередження засобів фінансування тероризму; на соціальному рівні – сформувані у свідомості людей об'єктивні уявлення про реальні можливості тероризму та переконання в принципову непоступливість держави щодо шантажу з боку терористів; підвищувати у населення рівень свідомості, правової та юридичної грамотності, що допоможе запобігти поширенню тероризму в Україні тощо.

10. В умовах розвитку сучасного суспільства та російської гібридної агресії принциповим питанням є формування стійкого інформаційного концепту, заснованого на українських національних традиційних та європейських ліберальних цінностях. На особливу увагу заслуговує використання і розвиток ресурсів Інтернету, особливо соцмереж, як альтернативного інформаційного джерела, що важко контролювати. А саме: негативізація з боку російських медіа сучасних віртуальних джерел як «оцифрованого світу», «цифрового божевілля», «шкідливих інформаційних технологій», «електронного мороку», «цифрового електронного концтабору».

Гібридна війна є об'єктом важливим міждисциплінарних наукових досліджень. В політичній науці варто продовжити спеціальний аналіз дослідження механізмів нейтралізації негативного впливу зовнішніх втручань шляхом зміцнення громадянського суспільства, захисту національних цінностей та національних інтересів як факторів внутрішньої мобілізації для протистояння гібридним війнам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Н. М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 30–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_3_10 (дата звернення: 20.04.2023).
2. Агресія Росії проти України: історичні передумови та URL: сучасні виклики / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняка, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Київ : «МП Леся», 2016. 586 с. URL: <file:///Users/valeriy/Documents/0013323.pdf> (дата звернення: 20.12.2022).
3. Активні заходи «СРСР проти США: пролог до гібридної війни». *Аналітична доповідь*. 2017. 6 липня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/aktivni-zakhodi-srsr-proti-sshaprolog-do-gibridnoi-viyni> (дата звернення: 16.04.2023).
4. Алещенко В. Феноменологія «гібридної війни» та її особливості у виконанні російської федерації: інформаційно-психологічний аспект. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2016. Вип. 1. С. 6–11.
5. Андрієвський Т. Г. Гібридна війна у політичному процесі: особливості проявів та засоби протидії : дис ... доктора філософії : 05 – Соціальні та поведінкові науки (052 політологія) / Харків. нац. пед. ун-т. Харків, 2021. 259 с.
6. Андрієвський Т. Г. Гібридна війна як специфічний тип гібридного конфлікту. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки* : збірник наукових праць. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2016. Вип. 2 (12). С. 5–14.
7. Андрієвський Т. Г. Криза інституту демократії в умовах гібридної війни: електоральний ракурс. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки* : збірник наукових праць.

Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди. Харків. 2019. Вип. 1 (17). С. 4–16.

8. Андрієвський Т. Г. Цілі російсько-української гібридної війни. *Політичне життя*. 2018. Вип. 1 № 2. С. 103–108.

9. Андрушків Б., Кирич Н., Погайдак О. Гібридна війна як метод реалізації агресивних планів. *Галицький економічний вісник*. 2014. № 4. С. 57–69.

10. Артемов В. Ю., Литвиненко Н. І. Особливості проведення спеціальних інформаційних операцій в Україні в умовах ведення гібридної війни. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. Вип. 51. С. 77–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviknu_2016_51_12 (дата звернення: 05.05.2023).

11. Артющенко О. М. Українське суспільство в умовах гібридної війни. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 102. С. 230–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_60 (дата звернення: 05.05.2023).

12. Асланов С. Невизнані квазідержавні утворення як фактор етнополітичної нестабільності в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 1. С. 207-216.

13. Ахметелі Н. Люди в Грузії підтримують Україну, а влада – ні. Чому так відбувається? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64857192> (дата звернення: 17.04.2023).

14. Базалук О. Теорія війни та миру. *Геофілософія Європи*. Київ : МФКО, 2016. URL: https://fabulae.ru/prose_b.php?id=64173&N=1 (дата звернення: 20.12.2022).

15. Баймуратов М. О. Міжнародне право. Харків : Одиссей, 2002. 672 с.

16. Барна О. С. Інформаційний простір України як чинник суспільної консолідації в умовах гібридної війни. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2019. Вип. 86. С. 365–376.
17. Богайчук В. Ж. Соціальна ідентичність в умовах гібридної війни. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2018. № 8 (2). С. 167–175.
18. Богінська І. В. Медіація у «сірій зоні». *Політичне життя*. 2022. №1. С. 7–16.
19. Бочарніков В., Сवेशніков С. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона*. 2017. №1. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/naui0_2017_1_3 (дата звернення: 05.05.2023).
20. Будрін А. Втома від війни в Україні – це російський наратив. Ми налаштовані перемогти – Шмигаль. УНІАН. 2023. 15 квітня. URL: <https://www.unian.ua/war/vtoma-vid-viyni-v-ukrajini-ce-rosiyskiy-narativ-mi-nalashтовani-peremogti-shmigal-12220428.html> (дата звернення: 27.05.2023).
21. В'ятрович В. Кремль веде в Україні не гібридну, а «більшовицьку» війну. *Еспресо*. 2014. URL: http://espresso.tv/news/2014/11/29/vyatrovych_kreml_vede_v_ukrayini_ne_hibrydnu_a_quotbilshovyskuquot_viynu (дата звернення: 12.04.2023).
22. В'ятрович В. Що треба знати про війну з Росією. *Українська правда*. 28 лютого 2019. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/5c77ed7f557c8/> (дата звернення: 15.04.2023).
23. «Валдай»-2016. *Український тиждень*. 2016. №44. С. 31.
24. Валюшко І. О. Еволюція інформаційних війн: історія і сучасність. *Історико-політичні студії*. Серія: Політичні науки : зб. наук. праць. Київ: КНЕ, 2015. №2. С. 127–134.
25. Ван Каппен Ф. Інтерв'ю на «Радіо Свобода». URL: <http://svoboda.org/content/article/25362031.html/> (дата звернення: 15.04.2023).

26. Верменич Я. В. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір. Київ : Інститут історії України, 2015. 69 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009942> (дата звернення: 15.04.2023).
27. Веселова Л. Ю. Кібербезпека в умовах гібридної війни: адміністративно-правові засади : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 486 с.
28. Високий Вал. Росія програла інформаційну війну. URL: <http://val.ua/politics/ukraine/192614.html> (дата звернення: 25.03.2023).
29. Від «Їх там немає» до «Що приховувати?»: як Росія заперечувала, а потім визнала захоплення Криму. *Радіо Свобода*. 2019. 26 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/krym-putin-rosijski-vijskovi/29792092.html> (дата звернення: 26.05.2023).
30. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 36. С. 2001.
31. Війна «гібридна». *Політологічний енциклопедичний словник* / Уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. [За ред. М. П. Требіна]. Харків : Право, 2015. 816 с.
32. Війни Росії за останні 30 років та їхні наслідки. URL: <https://ukrainer.net/viyny-rosii/> (дата звернення: 15.04.2023).
33. Військова доктрина Російської Федерації. 2014. Грудень. С. 7–8. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf> (дата Звернення: 20.04.2023).
34. Вітик І. УПА проти НКВС. Страх і ненависть Радянської влади. URL: <https://artefact.org.ua/history/upa-proti-nkvs-strah-i-nenavist-radyanskoji-vladi.html> (дата звернення: 05.05.2023).
35. Вітман К. Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання. *Держава і право*. 2011. №53. С. 625-631.
36. Власюк В., Караман Я. Деякі основи поняття «Гібридна війна» в міжнародному праві. *Християнська служба порятунку*. 2022. 9 червня. URL: <https://crs-center.org> (дата звернення: 26.04.2023).

37. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ: «МП Леся», 2017. 332 с.

38. Гарань О. Чи справді більшість українців за «автономію» ОРДЛО? *Українська правда*. 2019. 27 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/05/27/7216295/> (дата звернення: 16.05.2023).

39. Генеральний штаб ЗСУ / General Staff of the Armed Forces of Ukraine. URL: <https://ru.tsn.ua/ato/v-genshtabe-nazvali-kolichestvo-pogibshih-i-ranenyh-voennyh-na-donbasses-nachala-provedeniya-ato-1024615.html/> (дата звернення: 16.04.2023).

40. Генштаб ЗСУ: «Микола – наш герой!». Звідки взявся мем Білла та як із ним влипла Юля. *Новинарня*. 2016. 29 січня. URL: <http://novynarnia.com/2016/01/29/genshtab-zsu-mikola-nash-geroy-abo-zvidki-vzyavsya-tsey-mem-i-yak-promahnulasya-yulya>. (дата звернення: 20.12.2022).

41. Гетьманчук М. П. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 27. С. 296–307. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2017_27_23 (дата звернення: 20.12.2022).

42. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька; ред.-упор. О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

43. Гібридна війна: in verbo et in praxi : колект. монографія / під заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця : Нілан, 2017. 411 с.

44. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства / за загальною редакцією В. Мартинюка; Міжнародний фонд «Відродження» [та ін.]. Київ : Центр глобалістики «Стратегія XXI», 2018. 110 с. URL: <https://geostrategy.org.ua/analytika/doslidzhennya/gibrydni-zagrozy-ukrayini-i-suspilna-bezpeka-dosvid-yes-i-shidnogo-partnerstva> (дата звернення: 16.05.2023).

45. Гойман О. О. Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни. *Грані*. 2015. №1. С. 50–55. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/109/103> (дата звернення: 20.12.2022).
46. Головка А. А. Захист кіберпростору як складова інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 333–336. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_83 (дата звернення: 25.03.2023).
47. Горбань О. Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. №1. С. 136–141.
48. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається. *Дзеркало тижня*. 2016. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-rochinayetsya.html> (дата звернення: 12.04.2023).
49. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. Київ: Видавництво: НІСД, 2014. № 4 (33). С. 5–12.
50. Горбулін В. Україна стала ключовою державою протистояння Заходу і України». *Урядовий кур'єр*. 2017. №24. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/volodimir-gorbulin-ukrayina-stala-klyuchovoyu-derz/>(дата звернення: 22.12.2022).
51. Гордійчук І. Російський флешмоб дібрався до України: страждають підлітки. *Главком*. 2023. 17 лютого. URL: <https://glavcom.ua/country/society/rosijskij-fleshmob-dibravsja-do-ukrajini-strazhdajut-pidlitki-911292.html> (дата звернення: 25.04.2023).
52. Громадянська війна в Україні? URL: <https://uchoose.info/gromadyanska-vijna-v-ukrayini/> (дата звернення: 01.04.2023).
53. Даценко В. Вагнерівці тисячами помирають в Україні, але їх стає дедалі більше. Як влаштована найчисленніша армія злочинців? Анатомія ПВК «Вагнер» від Forbes. *Forbes*. 2023. 27 січня.

54. Дацюк А., Пошедін О., Шипілова Л. Структурно-функціональний аналіз безпекових аспектів політики європейської інтеграції в умовах протидії російській агресії в гібридній війні проти України. *Теорія і практика публічного управління* : збірник наукових праць НАДУ. 2019. №1/2019. С. 61–68.
55. Дебусманн Б. Як в Україні зростає попит на приватні військові компанії. *NEWS Україна*. 9 березня 2022.
56. Дзюба Т. М., Волошина Н. М., Пампуха І. В. Механізм інформаційно-психологічного впливу на психіку людини у гібридній війні. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. Вип. 51. С. 91–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrviknu_2016_51_14 (дата звернення: 05.05.2023).
57. Динис Г. Сучасні гібридні збройні конфлікти (приклад агресії Російської Федерації проти України). *Геополітика України: історія та сучасність*. 2016. № 2. С. 108–112.
58. Дівак В. В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти. Київ : Логос, 2010. 224 с.
59. Ділай А. Війна за Україну: від інформаційних операцій до прямого вторгнення. *Вісник Львівського університету*. Серія: Журналістика. 2019. Вип. 45. С. 13–20.
60. Договір про дружбу, співробітництво і партнерствоміж Україною і Російською Федерацією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text (дата звернення: 20.12.2022).
61. Додонов Р. О. Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії : монографія / Р. О. Додонов. Український інститут стратегій глобального розвитку та адаптації. Вінниця : ГЛОБУС ПРЕСС, 2016. 200 с.
62. Долженко О. О. Визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Вісник Маріупольського державного*

університету. Серія: Історія. Політологія: зб. наук. праць. Маріуполь, 2017. Вип. 20. С. 240–245.

63. Долженко О. О. Гібридна війна як інноваційний концепт сучасної геополітики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2022. № 22(31). С. 59–72.

64. Долженко О. О. Концептуальні засади та понятійно-категоріальне визначення «гібридної війни» в контексті загроз національній безпеці України. *Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць*. Київ, 2018. Вип. 128. С. 315–317.

65. Долженко О. О. Незаконні воєнізовані формування в умовах ведення «гібридної війни». *Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць*. Київ, 2018. Вип. 133. С. 261–264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_133_74 (дата звернення: 01.04.2023).

66. Долженко О. О. Роль та місце неурядових організацій в умовах ведення гібридної війни. *Politicus: наук.-практ. журнал*. Одеса, 2018. Вип. 2. С. 97–101.

67. Долженко О. О. Спеціальні служби Російської Федерації в умовах ведення гібридної війни проти України. *Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць*. Київ, 2018. Вип. 129. С. 344–347.

68. Долженко О. Україно-російський вимір гібридної війни: ознаки, передумови та особливості. *European political and law discourse*. Vol. 9. Issue 6. 2022. С. 81–89.

69. Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. № 2. С. 21–28.

70. Дубас О. Інформаційна війна: нові можливості політичного протистояння. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2010. №1. С. 69–73.

71. Дудаєв говорив про війну Росії з Україною 27 років тому. https://www.youtube.com/watch?v=QTjrkPuy0M&ab_channel=%D0%9D%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D1%89%D0%B5%D0%B5%D0%92%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%8F.%D0%A1%D1%8E%D0%B6%D0%B5%D1%82%D1%8B (дата звернення: 20.12.2022).

72. Дударець Р. М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контексті криміналістичної методики їх розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. №4. С. 189–196.

73. Жарков Я. М. Аналіз засобів ведення інформаційної боротьби з використанням інформаційних технологій, форм і способів їх застосування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Військово-спеціальні науки. 2007. №14–15. Вип. 14. С. 42–44.

74. Ждан Ю. К. Подвійні стандарти НАТО. URL: <http://ua.korrespondent.net/world/549722-rosiya-zvinuvatila-zahid-u-podvijnih-standartah-stosovno-osetiyi> (дата звернення: 25.08.2017).

75. Журко Д. О. Оперативно-розшукова діяльність про агентуру: міжнародні аспекти розвідки з відкритих джерел інформації. *Problems and achievements of modern science* : coll. of scientific papers «ЛОГОΣ» with materials of the International scientific-practical conf., Cork, May 6, 2019. Cork: NGO «European Scientific Platform», 2019. Vol. 7. P. 83–86. URL: <file:///Users/valeriy/Documents/37-108-PB.pdf> (дата звернення: 06.05.2023).

76. Західні ЗМІ оцінили цинічний план Росії щодо поділу України. *Дзеркало тижня*. 2014. 28 березня. № 11. 4 квітня. С. 10.

77. Інформаційний портал. ФСБ вербує порушників. URL: http://zn.ua/UKRAINE/fsb-rf-prinuditelno-mobilizuet-zhiteley-ordlo-razvedka-225384_.html(дата звернення: 01.04.2023).

78. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / [За заг. ред. А. Баровської]. Київ : НІСД, 2016. 109 с.

79. Марутян Р. Р. Що таке смислові війни та чому вони загрозовіші за інформаційні? *UKRLIFE.TV*. Грудень 2017. URL: https://www.youtube.com/watch?v=b2EZh_7Grkw (дата звернення: 27.04.2023).

80. Канал «Звезда» поширив ще один фейк про МН17? *Радіо Свобода*. 17 грудня 2017.

81. Кириченко С. О. Роль приватних військових компаній у воєнних конфліктах. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2021. № 1(71). С. 12–17. URL: <http://znpvcvsd.nuou.org.ua/article/view/233094/231867> (дата звернення: 16.05.2023).

82. Киричок А. П. Гібридна війна як феномен військово-інформаційної думки ХХІ ст. (історичні та теоретичні аспекти). *Держава та регіони*. Серія : Соціальні комунікації. 2017. №2. С. 26–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2017_2_7 (дата звернення: 16.04.2023).

83. Кір'яков В. В. Історико-криміналістичний аспект боротьби з тероризмом. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. 8–9 квітня 2005 р. / [упоряд. М. М. Сенько; гол. ред. В. Л. Ортинський; Львівський юридичний інститут]. Львів : ЛЮІ, 2005. Ч. 2. С. 250–257.

84. Коваль З. Інформаційно-психологічна стійкість як стрижень стратегії протидії асиметричним (гібридним) війнам. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. №2(66). С. 59–63.

85. Ковальський Г. Інформаційна складова протистояння на Сході України. *Гібридна війна: in verbo et in praxi*: монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під заг. ред. Р. О. Додонова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 135–174.

86. Козловський В. Річниця розслідування російського втручання. Що встиг спецпрокурор Мюллер? 228 *NEWS Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44153861> (дата звернення: 26.05.2023).
87. Коленіченко Т. І. Теоретичні витoki концептуалізації поняття «гібридна війна». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип. 89. 2022. С. 62–66.
88. Комарчук О. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 1. С. 48–54.
89. Коновалов П. І. Військова техніка Російської Федерації. URL: <https://prizivaut.ru/sluzhba/vooruzhenie-i-texnika.html> (дата звернення: 06.05.2023).
90. Корнієнко В. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності). Вінниця : Універсум-Вінниця. 1999. 436 с.
91. Корнієнко В. Медіоланський Амвросій. Історія політичної думки : навч. енцикл. словник-довідник для студентів ВНЗ / Н. Хома (наук. ред.). Львів: Новий Світ-2000. 2014. С. 24–25.
92. Корнієнко В. Реалізація ідеалу соціально-правової держави в українському суспільстві. *Право України: юридичний журнал*. 2001. № 2. С. 47–53.
93. Корнієнко В., Ротштейн О., Нескородєва Т., Кательніков Д. Україна – Росія: нечітке когнітивне моделювання асиметричного конфлікту. *European political and law discourse*. 2022. Vol. 9. Issue 6. P. 19–34.
94. Косогов О. М. Завдання захисту національного інформаційного простору за досвідом ведення гібридної війни Росії на Сході України. *Системи озброєння і військова техніка*. 2017. № 1. С. 38–41.
95. Котух Є. В. Основні підходи до забезпечення кібербезпеки: досвід країн вишеградської четвірки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 3. С. 68–74.

96. Кравченко В. Ю. Теорія «гібридної війни»: український вимір. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Політологія. 2015. № 2. С. 139–148.
97. Кресіна І. О., Тарасюк В. М. Особливості застосування країною-агресором інформаційних технологій у гібридній війні. *Держава і право*. Серія: Політичні науки. 2018. Вип. 81. С. 27–41.
98. Кримінальний кодекс України. Київ: ТОВ «ВВП НОТІС», 2013. 180 с.
99. Кріслата О. Гібридна війна та її інформаційна складова. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2018. Вип. 8. С. 190–199.
100. Курило В. С., Савченко С. В. Інформаційна агресія в контексті гібридної війни на Сході України. *Education and pedagogical sciences*. 2017. №2. С. 5–13.
101. Лазоренко О. Інформаційний складник гібридної війни Російської Федерації проти України: тенденції розвитку. *Стратегічні пріоритети*. 2015. №3 (36). 124–133.
102. Лапан Т. Д., Химович О. С., Черниш Н. Й. Російсько-українська війна: теорія та практика соціологічного осмислення. *Український соціум*. 2022. № 3 (82). С. 28–51.
103. Латиніна Ю. В. Код доступу. URL: <http://echo.msk.ru/programs/code/1814742-echo/> (дата звернення: 20.12.2022).
104. Левантович О. Гібридні війни ХХІ століття: нові виклики для медіапростору. *Вісник Львівського університету*. Серія : Журналістика. 2019. Вип. 45. С. 52–59.
105. Левченко О. В. Еволюція гібридної війни Росії проти України. *Наука і оборона*. 2017. № 2. С. 11–16.
106. Левченко О. В., Федорчук Д. Л., Міхеєв Ю. І. Аналіз основних загроз національній безпеці держав-сусідів України в умовах гібридної агресії Росії. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2021. №2 (41). С. 53–58.

107. Лещенко О. Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу : автореф. дис. ... канд. політичних наук : 21.01.01. Київ, 2020. 21 с.

108. Лизанчук В. Журналістська правда і постправа в контексті гібридної війни Російської Федерації проти України. *Вісник Львівського університету*. Серія : Журналістика. 2019. Вип. 45. С. 323–334.

109. Лист Департаменту інформаційної підтримки та координації поліції «102» Національної поліції України від 26 серп. 2017 р. № 27/2-3407 та від 9 груд. 2017 р. № 27/2-5129.

110. Лойшин А., Ткач І, Ткач М., Шевчук В. Аналіз та систематизація підходів до розуміння поняття «гібридної війни». *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»* 2021.Vol. 11. №1. P. 145–162.

111. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с.

112. Майборода В. К. Вступне слово. Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: *Зб. матеріалів науково-практичної конференції 31 жовтня 2008 року*. Київ : Інтертехнологія, 2008. С. 6–7.

113. Марутян Р. Р. Меметична зброя як інструмент смислової війни Росії проти України URL: <http://matrix-info.com/2017/05/15/memetychna-zbroya-yak-instrument-smyslovoyi-vijny-ry-proty-ukrayiny> (дата звернення: 25.04.2023).

114. Мацієвський Ю. В. Внутрішній конфлікт чи прихована агресія: академічна дискусія і експертні оцінки війни на Донбасі. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 55–68.

115. Машовець К. Воєнний компонент російської агресії. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 9–10. С. 81–84.

116. МЗС України пропонує Росії план конфедералізації і введення державних мов. УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/politics/903005-mzs-ukrajini-proponue-rosiji-plan-konfederalizatsiji-i-vvedennya-10derjavnihmov.html> (дата звернення: 16.05.2023).

117. Минько О. В., Іохов О. Ю., Оленченко В. Т., Власов К. В. Використання технологій OSINT для отримання розвідувальної інформації. *Системи управління, навігації та зв'язку*. 2016. Вип. 4. С. 81–84.

118. Міжнародне право : навчальний посібник / [За ред. М. В. Буроминського]. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

119. Міністерство інформаційної політики України. Аналітичні матеріали. URL: <http://mip.gov.ua/content/osint-infografika-identifikacii-rosiyskih-viyskovih-chastin-v-ukraini.html> (дата звернення: 06.05.2023).

120. Міністерство інформаційної політики України. Досьє. URL: <http://mip.gov.ua/content/kadrova-rosiyska-armiya-v-ukraini-doslidzhennya-ta-infografika.html> (дата звернення: 06.05.2023).

121. Міністерство інформаційної політики України. Інфографіка. URL: <http://mip.gov.ua/content/top10-faktiv-rosiyskoi-prisutnosti-na-donbasi.html> (дата звернення: 06.05.2023).

122. Наливайченко В. О. Актуальні питання реалізації державної політики України у сфері нерозповсюдження ядерної зброї та протидії загрозам ядерного тероризму в контексті європейського вибору України. URL: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish> (дата звернення: 16.05.2023).

123. Національна безпека і оборона : журнал. 2016. №9–10. 108 с.

124. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

125. Ніколаєнко Н. Інформаційний фронт російсько-української гібридної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. №1(12). С. 45–54.

126. Ніколаєнко Н. О., Комарчук О. О. Засоби масової комунікації як детермінанти гібридної війни : монографія. Миколаїв : НУК, 2021. 220 с.

127. Ніколаї В. Таємні сили. Львів : Принципіум, 2015. 592 с.

128. Ніконоров О. В. Структура гібридної армії Новоросії. URL: <https://www.depo.ua/rus/war/struktura-gibridnoyi-armiyi-novorosiyi-infografika-30082015080000> (дата звернення: 07.05.2023).

129. Нинішня війна – це й битва за право давати явищам наші імена. *Укрінформ*. 2022. 16 квітня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3459228-ninisna-vijna-ce-j-bitva-za-pravo-davati-avisam-nasi-imena.html> (дата звернення: 15.04.2023).

130. Оверчук О. Гібридна війна проти України: як розуміти та що робити? URL: <https://mind.ua/openmind/20236395-gibridna-vijna-proti-ukrayini-yak-rozumiti-ta-shcho-robiti> (дата звернення: 15.04.2023).

131. ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. URL: <https://web.archive.org/web/20210224205302/https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-kst-gertv-boyovuyh-donbas/31110937.html> (дата звернення: 20.12.2022).

132. Опришко В. Ф., Шульженко Ф. П., Шимон С. І. Правознавство. Київ: КНЕУ, 2003. 767 с.

133. Осадча Я. Вплив внутрішніх і зовнішніх чинників у виникненні та перебігу громадянської війни в Сирії. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія: Питання політології. 2014. № 1132. С. 128–133.

134. Павлюк О. Банкрутство оператора «Північного потоку-2» відкладається до вересня 2022 року. URL: <https://suspilne.media/238343-bankrutstvo-operatora-pivnicnogo-potoku-2-vidkladaetsa-do-veresna-2022-roku/> (дата звернення: 20.04.2023).

135. Паливода В. О. Особливості діяльності спеціальних служб Російської Федерації у ході війни проти України. *Оборонно-промисловий кур'єр*. 2022. 26 січня.

136. Панченко В. Ю. Військові аспекти сутності та розмежування понять «непередбачені законом збройні формування», «непередбачені законом воєнізовані формування». *Наука і техніка Повітряних Збройних Сил України*. 2017. №2 (27). С. 158–161.

137. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів. *Стратегічна панорама*. 2017. №1. С. 7–16.
138. Пентагон підтверджує, що ракету «Точка-У» по вокзалу у Краматорську випустила Росія. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pentahon-kramatorsk-tochka-u/31793582.html> (дата звернення: 16.04.2023).
139. Пилявець Р. І. Війна. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34448 (дата звернення: 22.05.2023).
140. Пода Т. А. Інформаційна війна як стратегія формування політичної свідомості(соціально-філософський аналіз). *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія : Філософія. Культурологія. 2014. №1. С. 67–70.
141. Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах СБУ. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/379/99> (дата звернення: 16.05.2023).
142. Попович К. В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Серія: Історія. Вип. 2 (35). С. 75–79.
143. Порошенко відреагував на закиди ЗМІ про потурання корупції: це «гібридна війна». *Українська правда*. 02.04.2016.
144. Почепцов Г. Г. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с.
145. Почепцов Г. Г. Смислові та інформаційні війни. *Інформаційне суспільство*. Випуск 18. 2013. С. 21–27.
146. Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/14501/2015-10-25-gibrydna-viyna-informatsiyna-skladova/> (дата звернення: 20.12.2022).
147. Почепцов Г. Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. 2-ге вид. Київ : Знання, 2008. 663 с.

148. Приватні військові компанії в Іраку. URL: <https://www.psdinfo.store/post/приватні-військові-компанії-в-іраку> (дата звернення: 06.05.2023).

149. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: *Указ Президента України №479/2021*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181> (дата звернення: 25.05.2023).

150. Про внесення змін до деяких законів України щодо засудження ідеології «руського міра»: *Проект Закону України від 17.03.2021 № 5258*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/П04664А?an=3> (дата звернення: 20.10.2023).

151. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. URL: <http://geostrategy.org.ua/ua/komentari/item/409-putin-vede-v-ukrayini-gibridnuviynu-general-kappen> (дата звернення: 20.12.2022).

152. Путін веде в Україні гібридну війну. *Радіо Свобода*. 2016. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html> (дата звернення: 12.04.2023).

153. Путін назвав частину України російською територією, з якою Росія розбереться. *Українська правда*. 2019. 19 грудня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/19/7235325/> (дата звернення: 16.05.2023).

154. Радіо Свобода. Інформаційне повідомлення. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25407275.html> (дата звернення: 16.05.2023).

155. Радковець Ю. І. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України. *Наука і оборона*. 2014. №3. С. 36–42.

156. Розвідка США недооцінила плани Путіна щодо України. *Дзеркало тижня*. 2014. № 7. 28 лютого – 7 березня. С. 8.

157. Романюк С. Західна парадигма війни і миру останньої чверті ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03; Харківський військ. ун-т. Харків, 2004. 20 с.
158. Російська зброя на Донбасі. URL: <https://museum.tck.pl.ua/rosiyska-zbroia-na-donbasi/> (дата звернення: 06.05.2023).
159. Російсько-українська віна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 2014. № 42 (362).
160. Рущенко І. П. Підривні соціальні технології у структурі гібридної війни. *Право і безпека*. 2015. № 2. С. 12–16.
161. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків : ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с. URL: <https://www.hups.mil.gov.ua/assets/uploads/library/vitchizna/rosiysko-ukrainska-gibridna-viyna.pdf> (дата звернення: 23.04.2023).
162. Рущенко І. Соціологія війни. *Український соціологічний журнал*. 2017. № 1. С. 43–52.
163. Рябінін Є. Концепція керованого хаосу в контексті побудови сучасного світового порядку. *Зовнішні справи*. 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zovsp_2013_11_11 (дата звернення: 12.12.2022).
164. СБУ: Група Вагнера причетна до катастрофи Іл-76 на Донбасі. *Українська правда*. 7 жовтня 2017 р.
165. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
166. Сенченко О. Інформаційні війни як фактор трансформації соціальних систем. *Вісник Книжкової палати*. 2015. №9. С. 40–46.
167. Сепаратисти проголосили «Харківську Народну Республіку» УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/politics/905127-separatisti-progolosili-harkivsku-narodnu-respubliku.html> (дата звернення: 16.05.2023).
168. Серватюк В. М., Поліщук М. М. Структура незаконних збройних формувань та особливості їхньої тактики дій на південному сході України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної*

служби України. Серія: Військові та технічні науки. 2015. № 1 (63). С. 131–146.

169. Слоан Е. Гегемонія, влада і гібридна війна. URL: <https://doc-research.org/2018/11/hegemony-power-hybrid-war> (дата звернення: 16.05.2023).

170. Словник іншомовних слів / [уклад. Морозов С. М., Шкаралупа Л. М.]. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.

171. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнних питань / О. М. Шмаков. Харків : Військ. ін-т ВВ МВС України, 2004. 244 с.

172. Словник термінів МНС. URL: <http://enc-dic.com/mchs/Voenn-konflikt-2489.html> (дата звернення: 20.12.2022).

173. Словник термінів. Конфліктологія. URL: https://pidru4niki.com/19030106/psihologiya/slovník_terminiv_konfliktologiya (дата звернення: 16.05.2023).

174. Смола Л. Є. Аспекти ведення інформаційної та гібридної війни в контексті застосування комунікаційних технологій. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7303/Smola%20SPACE%201-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.12.2022).

175. Солдати «сірої зони». Як працюють українські ПВК і коли їх легалізують. *РБК-Україна*. 14 квітня 2021 р. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/soldaty-seroy-zony-rabotayut-ukrainskie-chvk-1618321025.html> (дата звернення: 16.05.2023).

176. Спецтема. АТО на сході. URL: https://www.5.ua/polityka/volker-poiasnyvchomu-viina-okhoryla-lysheodynrehionukrainy163682.html?utm_campaign=redtram&utm_content=396581771&utm_source=redtram&utm_medium=redtram&utm_term=288728 (дата звернення: 16.04.2023).

177. Стратегічна концепція НАТО-2022. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf (дата звернення: 12.04.2023).

178. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія / [В. Азарова та ін.; за заг. ред. Л.Компанцевої]. Київ : НА СБУ, 2021. 500 с.

179. Стратегія національної безпеки Російської Федерації. Сайт Президента Російської Федерації. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0plD1ZzmR5cER0g5tZC.pdf><http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0plD1ZzmR5cER0g5tZC.pdf> (дата звернення: 20.12.2022).

180. Сутність гібридної війни. URL: (<https://www.obozrevatel.com/my/life/47689-sutnist-gibridnoi-vijni-proti-ukraini.htm>) (дата звернення: 20.04.2023).

181. Тарасюк В. М. Політико-правові засади застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни : дис. ... канд. політичних наук : 23.00.02. Київ, 2018. 261 с.

182. Теорія та практика соціологічного осмислення. *Український соціум*. 2022. № 3 (82). С. 28–51.

183. Тихомирова Є. Російська інформаційна війна: теоретичні та практично-прикладні аспекти. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Міжнародні відносини. 2020. №2 (406). С. 98–105.

184. Ткач В. Спец пропаганди як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 1. С. 99–109.

185. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. №3 (50). С. 113–127.

186. Триває конкурс грантів від Національного фонду на підтримку демократії (NED). *Громадський простір*. 2021. 21 грудня. URL: <https://www.prostir.ua/?grants=hranty-ned-dlya-ukrajiny> (дата звернення: 26.05.2023).

187. У США назвали кількість загиблих путінських вояк на Донбасі. *Обозреватель UA*. 9 жовтня 2015 р. URL:

<https://web.archive.org/web/20160418222551/http://ukr.obozrevatel.com/crime/97632-u-ssha-nazvali-kilkist-zagiblih-putinskih-voyak-na-donbasi.htm> (дата звернення: 06.05.2023).

188. Україна офіційно приєдналася до Центру передового досвіду спільного кіберзахисту НАТО. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/16/ukrayina-oficizjno-pruyednalasya-do-czentru-peredovogo-dosvidu-spilnogo-kiberzahystu-nato/> (дата звернення: 26.05.2023).

189. УКРІНФОРМ і ДРА провели серію вебінарів із розпізнавання фейків. УКРІНФОРМ. 2023. 26 травня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3112049-ukrinform-i-dpa-proveli-seriu-vebinariv-iz-rozpiznavanna-fejkiv.html> (дата звернення: 26.05.2023).

190. Фаріон-Мельник А., Будник Л., Голомовзий А. Захист цивільного населення України в контексті гібридної війни. *Галицький економічний вісник*. 2021. № 1 (68). С. 26–36.

191. Феськов І. В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Випуск 58. С.66-76.

192. Фісун А. Генеза поняття «інформаційна війна». *Гілея* : наук. вісник: зб. наук. праць. / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : ВІР УАН. 2011. Випуск 49. С. 534–539.

193. Фурсіна Н. А. Еволюція розвитку збройних сил та концепцій воєн. *Економіка та держава*. 2018. № 10. С. 86–90.

194. Хожайнова В. У Росії набув чинності закон про спрощене отримання громадянства для українців. URL: <https://suspilne.media/50547-u-rosii-nabuv-cinnosti-zakon-pro-sprosene-otrimanna-gromadanstva-dla-ukrainciv/> (дата звернення: 20. 12. 2022).

195. Чекаленко Л. Про поняття «гібридна війна». *Віче*. 2015. №5. С.41–42.

196. Челлані Б. Глобальна гібридна війна Китаю. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/kitay-shcho-robit-si-czinpin-viyna-ostanni-novini-50201089.html> (дата звернення: 16.05.2023).

197. Чепков І. Б., Лапицький С. В., Гультьєв А. А. Організація протидії «гібридній війні» в сучасних умовах: технічний аспект. *Озброєння та військова техніка*. 2017. №1(13). С. 3–8.

198. Черновол К. Гібридна зброя Росії: в Міноборони розкрили мету примусової паспортизації українців. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/war/pasportizaciya-na-okupovanih-teritoriyah-v-minoboroni-rozkrili-pidstupnu-metu-rosiyan-12244773.html> (дата звернення: 16.05.2023).

199. Шведенко О. Частка ЄС в експорті України за 8 місяців сягнула 37,9%, Росії – до 9,8%. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1616470-chastka-yes-v-eksporti-ukrayini-za-8-misyatsiv-syagnula-37-9-do-rosiyi-9-8> (дата звернення: 20.12.2022).

200. Щур М. Шевченко О. Спецоперація під назвою «стаття Путіна». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-stattia-odyn-narod/31354996.html> (дата звернення: 20.12.2022).

201. Юревич А. І. Росіяни схвалили війну в Грузії. URL: <https://www.svoboda.org/a/475364.html> (дата звернення: 25.08.2017).

202. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. 2016. №4. С. 41–48.

203. Яриш О. Холера, голод і війна: що відбувається в Ємені. URL: <https://hromadske.ua/posts/kholera-holod-i-viina-v-yemeni> (дата звернення: 16.05.2023).

204. 10 фактів, які доводять присутність російських військ на війні на Донбасі. URL: <https://nzi.theukrainians.org/rosijski-vijska-na-donbasi.html> (дата звернення: 01.04.2023).

205. BBC Ukrainian. Війна в інтернетному просторі. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2008/08/080814_georgia_internet_bt.s.html (дата звернення: 25.03.2023).

206. BBC представило п'ять сценаріїв розвитку війни в Україні наступного року URL: <https://espreso.tv/bbc-predstavilo-pyat-stsenariiv-rozvitku-viyni-v-ukraini-nastupnogo-roku> (дата звернення: 16.05.2023).

207. «Russia: Implications for UK defence and security – First Report of Session 2016–17», House of Commons Defence Committee, 2016. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmdfence/107/107.pdf> (last accessed: 29.05.2023).

208. «The problem with the 'Gerasimov Doctrine' is that it doesn't exist» URL: <https://www.rt.com/op-ed/331999-western-media-russia-propaganda/> (last accessed: 12.12.2022).

209. Annual report 2016–2017. Intelligence and Security Committee of Parliament, 2018. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/intelligence-and-security-committee-annual-report-2016-2017> (last accessed: 29.05.2023).

210. Applebaum A., Curtain I. The Crushing of Eastern Europe 1944–1956. London: Allen Lane, 2012.

211. Asseburg M. Civil War in Syria: External Actors and Interests as Drivers of Conflict / M. Asseburg, H. Wimmen. Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs. SWP Comments 43. December 2012. P. 50–57.

212. Bachmann S. D., Gunneriusson H. Russia's hybrid war in the East: the integral nature of the information sphere. Georgetown Journal of International Affairs. 2015; Fall.

213. Beyerchen A. and Clausewitz. Nonlinearity, and the Unpredictability of War-International Security, Vol. 17, №3. http://www.fd.unl.pt/docentes_docs/ma/aens_MA_20002.pdf (last accessed: 22.12.2022).

214. Bi-SC Input for a New Capstone Concept for the Military Contribution to Countering Hybrid Threats. September 29, 2010. P. 2. URL: https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf (last

accessed: 12.12.2022). Carl von Clausewitz. *On War*. Wordsworth Editions, 2000. 400 p.

215. Cebrowski, A. Garstka J. *Network-Centric Warfare: Its Origins and Future*. URL: http://www.kinecton.com/ncoic/ncw_origin_future.pdf (date of the application: 25.03.2023).

216. Cederberg A., Eronen P. How can societies be defended against hybrid threats? *Strategic Security Analysis*, Geneva Centre for Security Policy, 9(1): 1-10. URL: <https://www.fdd.org/analysis/2015/10/05/how-are-societies-defended-against-hybrid-threats/> (last accessed: 29.05.2023).

217. *Challenging the Grey Zone*. University of Pennsylvania Law School. URL: <https://archive.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/greyzone/> (last accessed: 27.01.2022).

218. Civvis C. *Hybrid War: Russian Contemporary Political Warfare*. *Bulletin of Atomic Scientists*. 2017. Vol. 73. №5. P. 316–321.

219. Clarke R. Knake R. *Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It*. NY : Ecco, 2010. 304 p.

220. *Convention on Rights and Duties of States*. Signed at Montevideo, 26 Dec., 1933. League of Nations Treaty Series. 1936. Vol. 165. P. 19.

221. Crandall M., Allan C. *Small States and Big Ideas: Estonia's Battle for Cybersecurity Norms*. *Contemporary Security Policy*. 2015. Vol. 36. №2. P. 346–368.

222. Creveld M. V. *Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz*. Free Press, 2009. 320 p.

223. Deibert R. J., Rohozinski R., Crete-Nishihata M. *Cyclones in cyberspace: Information shaping and denial in the 2008 Russia-Georgia war II* *Security Dialogue*. 2012. Vol. 43. №1. P. 3–24.

224. *DOD Dictionary of Military and Associated Terms*. URL: <http://http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf> (date of the application: 25.08.2017).

225. Engvall J. OSCE and Military Confidence-Building in Conflict. Lessons from Georgia and Ukraine. URL: <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R-4750-SE> (last accessed: 09.01.2022).

226. Final Report on the Meaning of Armed Conflict in International Law. The Hague Conference. Use of Force. URL: <http://www.ila-hq.org/download.cfm/docid/2176DC63-D268-4133-8989A664754F9F87> (last accessed: 30.09.2016).

227. Finland launches national security initiatives defending against hybrid threats, Pentagon Defense News, 2017. URL: <https://www.defensenews.com/pentagon/2017/04/28/finland-launches-national-security-initiatives-defending-against-hybrid-threats/> (last accessed: 29.05.2023).

228. Frankel J. War. Encyclopædia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/war> (last accessed: 17.07.2023).

229. Freier N. Hybrid Threats and Challenges: Describe... Don't Define. URL: <http://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/343-freier.pdf>. (last accessed: 12.12.2022).

230. Freier N. The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World. Parameters. 2009. Vol. XXXIX. Autumn. C. 5–17.

231. Galeotti M. Russian Political War: Moving Beyond the Hybrid. London: Routledge, 2019. URL: <https://www.routledge.com/Russian-Political-War-Moving-Beyond-the-Hybrid/Galeotti/p/book/9780367731755> (last accessed: 05.05.2023).

232. Galeotti M. The «Gerasimov Doctrine» and Russian Non-Linear War. In Moscow's Shadows (blog), 6 July 2014.

233. Gates R. M. A Balanced Strategy. Foreign Affairs. 2009. №1. C. 34–48.

234. Gaufman E. Security Threats and Public Perceptions. Digital Russia and the Ukraine Crisis. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2017. 230 p.

235. Geiß R, Siegrist M. Has the armed conflict in Afghanistan affected the rules on the conduct of hostilities? *The International review of the Red Cross*. Cambridge, 2011. Vol. 93. №881. P. 11–46.

236. Government formed Cyber Defence Unit of the Defence League, Republic of Estonia Ministry of Defence, 2011. URL: <http://www.kaitseministeerium.ee/en/news/government-formed-cyber-defence-unit-defence-league> (last accessed: 29.05.2023).

237. Groll-Yaari, Y. Assa H. *Diffused warfare: the concept of virtual mass*. Haifa: Reuven Chaikin Chair in Geostrategy, University of Haifa, 2007. 160 p.

238. Haass R. N. *Economic Sanction and American Diplomacy (Critical America)*. Council on Foreign Relations. 1998. 236 p.

239. Hoffman F. G. «Hybrid Threats»: Neither Omnipotent Nor Unbeatable. URL: http://operationaladaptation.com/unify_uploads/files/ (last accessed: 12.12.2022).

240. Hoffman F. G. Hybrid warfare and challenges. *JFQ : Joint Force Quarterly*, 2009. C. 34–48.

241. Hoffman F. G. *Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict*. Strategic Forum. Institute for National Strategic Studies National Defense University. 2009. №240. URL: <http://www.ndu.edu/inss> (date of the application: 20.03.2023).

242. Hoffman F. G. *Lessons from Lebanon: Hezbollah and Hybrid Wars*. URL: <https://www.fpri.org/article/2006/08/lessons-from-lebanon-hezbollah-and-hybrid-wars> (last accessed: 12.12.2022).

243. Hoffman F. *Hybrid Warfare and Challenges*. *JFQ*. 2009. Vol. 52. P. 34–39. URL: https://www.academia.edu/22884324/Hybrid_Warfare_and_Challenges (last accessed: 27.01.2022).

244. *Hybrid warfare: fighting complex opponents from the Ancient World to the present* / Ed. by W. Murray, P. R. Mansoor. Cambridge, 2012. 329 p.

245. Hybrid Warfare. United States Government Accountability Office. Washington, DC, USA, September 10, 2010. URL: <http://www.gao.gov/new.items/d101036r.pdf> (last accessed: 12.12.2022).

246. Kaska K. (et al.). The Cyber Defence Unit of the Estonian Defence League – Legal, Policy and Organisational Analysis. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. URL: https://ccdcoe.org/sites/default/files/multimedia/pdf/CDU_Analysis.pdf (last accessed: 29.05.2023).

247. Lasica D. T. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory. USA, 2009. URL: <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA513663> (last accessed: 12.12.2022).

248. Landler M., Gordon M. NATO Chief Warns of Duplicity by Putin on Ukraine. The New York Times. 8 July 2014. URL: www.nytimes.com/2014/07/09/world/europe/nato-chief-warns-of-duplicity-by-putin-on-ukraine.html (link is external) (last accessed: 12.12.2022).

249. Lasica Daniel T. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory. 2012. 66 p.

250. Levy J. S., Thompson W. R. Causes of War. WileyBlackwell, 2010. 344 p.

251. Levy J. S. Theories of War and Peace. Political Science 522. Rutgers University. Spring 2015. 127 p.

252. Liang. Q. Xiangsui W. Unrestricted Warfare. URL: <http://www.cryptome.org/cuw.htm> (date of the application: 25.03.2023).

253. Lindley-French J. NATO: Countering Strategic Maskirovka. Calgary: Canadian Defence and Foreign Affairs Institute, 2015. URL: https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/cdfai/pages/543/attachments/original/1432247421/NATO_Countering_Strategic_Maskirovka.pdf?1432247421 (last accessed: 12.12.2022).

254. Luttwak E. Toward Post-Heroic Warfare. Foreign Affairs. 1995. №3. C. 109–122.

255. Mack A. Why big nations lose small wars: the politics of asymmetric conflict. URL: <https://web.stanford.edu/class/polisci211z/2.2/Mack%20WP%201975%20Asymm%20Conf.pdf> (date of the application: 25.03.2023).

256. Mattis, J. Hoffman F. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars / Mattis J., Hoffman J. F. URL: <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf> (last accessed: 12.12.2022).

257. McDonald S. Efficacy of Economic Sanction: North Korea and Iran Case Study. U.S. Army War College, 2011. 40 p.

258. Metz S. Cuccia P. Definding war for the 21st century. SSI Annual strategy conference report. URL: <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/PUB1036.pdf/> (date of the application: 25.03.2023).

259. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence – About Us, NATO, 2019. URL: <https://ccdcoe.org/about-us/> (last accessed: 29.05.2023).

260. Nemeth W. J. Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare. Monterey, CA: Naval Postgraduate School, June 2002. URL: http://edocs.nps.edu/npspubs/scholarly/theses/2002/Jun/02Jun_Nemeth.pdf (last accessed: 12.04.2023).

261. Nimmo B. Anatomy of an info-war: How Russia's propaganda machine works, and how to counter it. URL: <https://www.stopfake.org/en/anatomy-of-an-info-war-how-russia-s-propaganda-machine-works-and-how-to-counter-it> (дата звернення: 01.04.2023).

262. Pasitselska O. Ukrainian crisis through the lens of Russian media: Construction of ideological discourse II Discourse & Communication. 2017. Vol. 11. №6. P. 591–609.

263. Paul Ch., Matthews M. The Russian «Firehouse of Falsehood» Propaganda Model. Why It Might Work and Option to Counter. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html> (last accessed: 12.12.2022).

264. Radin A. Hybrid Warfare in the Baltics. Threats and Potential Responses. RAND Corporation, Santa Monica, 2017. 124 p.

265. Raska M. Hybrid Warfare with Chinese Characteristics / M.Raska. URL: <http://www.css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/195268/pdf> (last accessed: 12.12.2022).

266. Rona Thomas P. Weapon Systems and Information. Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976. 72 p.

267. Ruiz M. Is Estonia's Approach to Cyber Defense Feasible in the United States? War on the Rocks, January 9, 2018. URL: <https://warontherocks.com/2018/01/estonias-approach-cyber-defense-feasible-united-states/> (last accessed: 29.05.2023).

268. Russell W. Glenn. Evolution and Conflict: Summary of the 2008 Israel Defense Forces-U.S. Joint Forces Command «Hybrid Threat Seminar War Game» Santa Monica, CA: RAND, 2009. C. 18–34.

269. Security Strategy for Society, Ministry of Defence of Finland, 2010. URL: <https://www.defmin.fi/files/1883/PDF.SecurityStrategy.pdf> (last accessed: 29.05.2023).

270. Serhan Y. «Macron's War on = Fake News'», The Atlantic. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/01/macrons-war-on-fake-news/549788/> (last accessed: 29.05.2023).

271. Singer P. Corporate Warriors. The Rise of the Privatized Military Industry and its Ramification for International Security. International Security. Vol. 26. №3 (Winter 2001/02). P. 186.

272. Stability Operations. U.S. Department of Defense Instruction # 3000.05. September 16, 2009. P. 2.

273. Stoker D., Whiteside Cr. Blurred Lines: Gray-Zone Conflict and Hybrid War – Two Failures of American Strategic Thinking. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8092&context=nwc-review> (last accessed: 05.01.2022).

274. Strachan H., Herberg-Rothe A. Clausewitz in the Twenty-First Century. Oxford : OUP, 2007. 343 p.

275. Theohary C. A. Information Warfare: DOD's Response to the Islamic State Hacking Activities. URL: <https://fas.org/sgp/crs/natsec/IN10486.pdf> (last accessed: 12.12.2022).

276. Theories of War and Peace (International Security Readers) /Edited by Michael E. Brown. MIT Press, 1998. 168 p.

277. Traynor I. «Russia accused of unleashing cyberwar to disable Estonia». The Guardian, May 16, 2007. URL: <https://www.theguardian.com/world/2007/may/17/topstories3.russia> (last accessed: 29.05.2023).

278. Understanding Russian «Hybrid Warfare». URL: <https://www.rand.org/pubs/testimonies/CT468.html> (last accessed: 12.12.2022).

279. Vasquez J. A. The War Puzzle Revisited. Cambridge University Press, 2009. 314 p.

280. Welcome to the 19th Century. The Wall Street Journal. 17.03.2014. URL: <http://inosmi.ru/world/20140318/218690853.html> (last accessed: 12.12.2022).

281. Wilkins J. What's in a Meme? Reflections from the perspective of the history and philosophy of evolutionary biology. Journal of Memetics. 1998. URL: <http://jom-emit.cfpm.org>. (last accessed: 12.12.2022).

ДОДАТКИ

Додаток А

Складено за: Геращенко І. Напружена безпекова та гуманітарна ситуація на Донбасі потребує активізації моніторингу спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, особливо поблизу українсько-російського кордону. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/145361.html>.

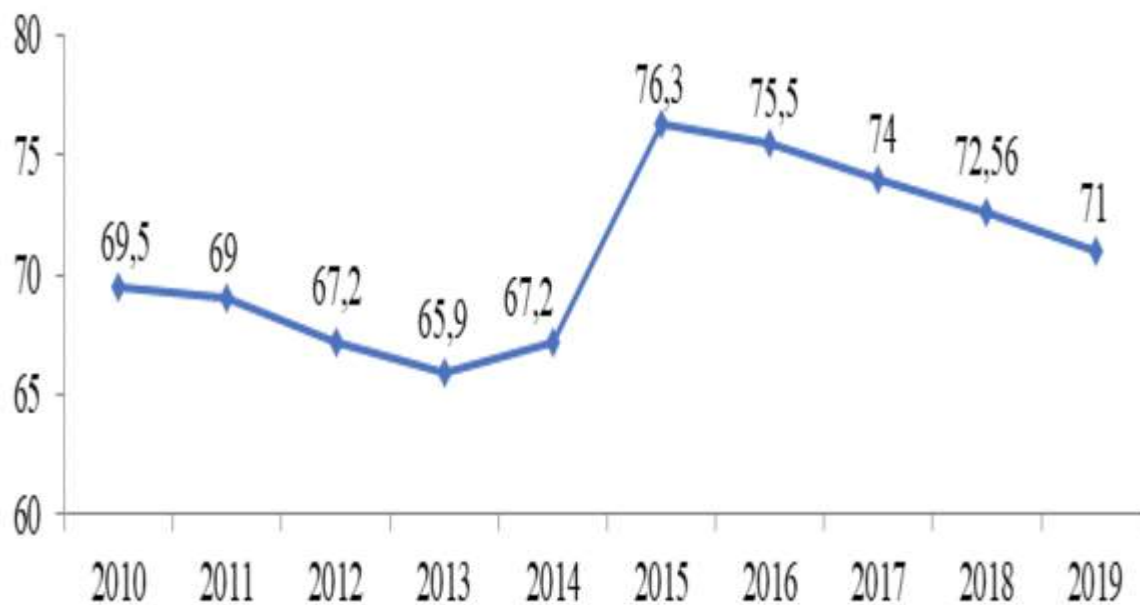
Додаток Б

Складено за: Мацієвський Ю. В. Внутрішній конфлікт чи прихована агресія: академічна дискусія і експертні оцінки війни на Донбасі. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 55–68.

Додаток В

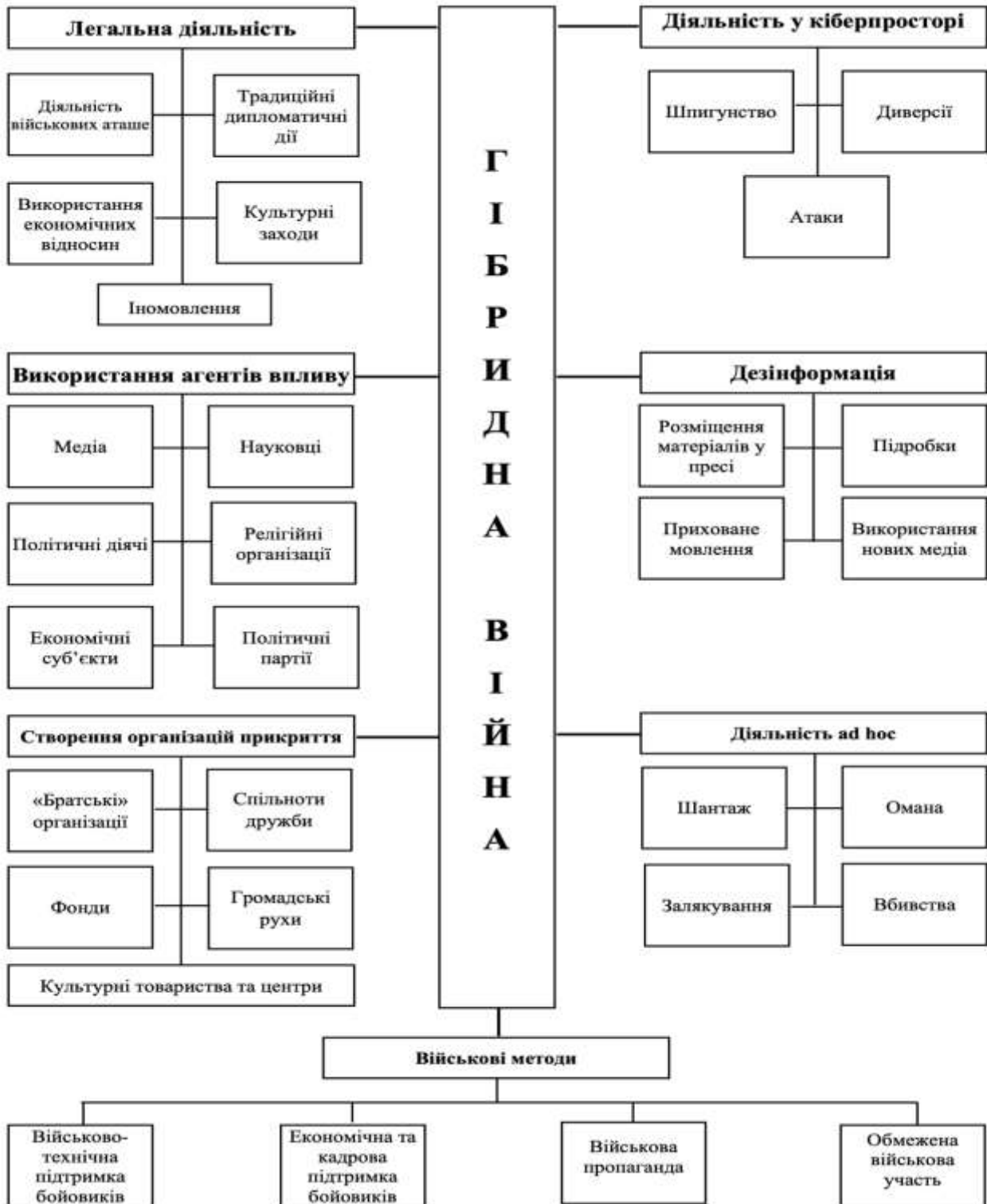
Позиція України в рейтингу Fragile states index (Lowest = Best)

Джерело: Фаріон-Мельник А., Будник Л., Голомовзий А. Захист цивільного населення України в контексті гібридної війни. *Галицький економічний вісник*. 2021. № 1 (68). С. 31.

Додаток Г

Методи гібридної війни

Джерело: Андрієвський Т. Г. Гібридна війна у політичному процесі: особливості проявів та засоби протидії : дис ... доктора філософії : 05 – Соціальні та поведінкові науки (052 політологія) / Харків. нац. пед. ун-т. Харків, 2021. С. 163.